

Marktstudie AFNL 2011-2012

Het auteursrecht voor de inhoud berust geheel bij de Stichting Economisch Instituut voor de Bouw. Overnemen van de inhoud (of delen daarvan) is uitsluitend toegestaan met schriftelijke toestemming van het EIB. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen en dergelijke, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

December 2010

Marktstudie

AFNL

Trends en ontwikkelingen
in de aangesloten branches

M.A. Koning

K.A. Kok

J. Schellevis

M.H. Vrolijk

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Algemeen beeld	9
Samenvatting	15
1 Inleiding	21
1.1 Algemeen	21
1.2 Totale bouwproductie	21
1.3 Onderscheiden branches	23
1.4 Gebruikte bronnen	24
1.5 Indeling van de publicatie	25
2 Ontwikkeling van de totale bouwproductie	27
2.1 De bouw tijdens de crisis: 2009 – 2010	27
2.2 Vooruitzichten op korte termijn: 2011 - 2012	28
2.3 De vooruitzichten voor de middellange termijn: 2015	30
3 B&U	33
3.1 Sectorstructuur in 2009	33
3.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen	40
3.3 Instroom- en opleidingsbehoefte	43
4 Infra	47
4.1 Sectorstructuur in 2009	47
4.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen	53
4.3 Instroom- en opleidingsbehoefte	57
5 Gevels	59
5.1 Sectorstructuur in 2009	59
5.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen	69
5.3 Instroom- en opleidingsbehoefte	71
6 Daken	75
6.1 Sectorstructuur in 2009	75
6.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen	83
6.3 Instroom- en opleidingsbehoefte	86
7 Overige bedrijven	89
7.1 Sectorstructuur in 2009	89
7.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen	98
7.3 Instroom- en opleidingsbehoefte	101
8 Effecten van de crisis voor de bedrijven	105
8.1 Orderpositie	105
8.2 Effecten van de bouwcrisis	106
8.3 Strategische activiteiten	110
Bijlage A	119
EIB-publicaties	121

Voorwoord

Voor u ligt de eerste marktverkenning van de bij de AFNL aangesloten brancheorganisaties en lidbedrijven. Een belangrijk doel van de marktverkenning is het ontsluiten en ontwikkelen van een goede informatiehuishouding voor alle branches. Vanuit een gedeelde kennisbasis over de feiten van de aangesloten bedrijven en waar mogelijk ook over de niet-leden die hetzelfde type activiteiten verrichten kan effectief worden gewerkt aan professionalisering en strategie door de AFNL en de aangesloten leden.

In deze marktverkenning wordt op dit vlak een belangrijke stap vooruit gezet. Voor 11 van de aangesloten branches is het gelukt om kerninformatie over markt, arbeid en scholing in beeld te brengen. In de volgende marktverkenning – die over twee jaar zal volgen – is de uitdaging om de kwaliteit van de informatievoorziening verder te versterken en de leden van alle branches te overtuigen van het belang om informatie te verstrekken, zodat een compleet beeld kan worden gegeven.

Het tweede doel van de marktverkenning is het analyseren van de marktontwikkelingen. Wat zijn de vooruitzichten voor de belangrijkste marktsegmenten waarop de bedrijven van de verschillende branches actief zijn? Wat betekent dit vervolgens voor productie, werkgelegenheid en scholingsinspanningen op zowel korte als middellange termijn?

Bij de aanpak van deze verkenningen moet worden bedacht dat elf branches binnen de koepel van de AFNL zijn verkend. De insteek die wij hierbij hebben gekozen is om aan de ene kant waar mogelijk samenhangen en verbindingen te leggen tussen de branches en daarnaast de verschillen en bijzondere karakteristieken van individuele branches tot hun recht te laten komen. Dit heeft geleid tot een analyse in vijf clusters met binnen deze clusters aandacht voor de individuele branches. Dit is een zoektocht geweest naar de juiste balans en we hopen die te hebben gevonden.

Bij de analyse van de individuele branches zijn we zeer geholpen door een groot aantal gesprekken – in twee rondes – met actieve leden van de branches. Dit bood ons de mogelijkheid om onze inzichten en cijfers te toetsen en vooral ook om achter de cijfers te kunnen kijken en de situatie van de bedrijven in de praktijk beter te begrijpen. Wij zijn alle deelnemers zeer erkentelijk voor hun open en waardevolle inbreng tijdens deze gesprekken.

Voor de organisatie en afstemming rond de marktverkenning is een stuurgroep ingesteld die vanuit de AFNL heeft bestaan uit Henk Klein Poelhuis, Wim van der Maas en Piet Jacobs. Deze stuurgroep heeft zowel procesmatige als inhoudelijke zaken opgepakt en ervoor zorg gedragen dat het project in goede banen is geleid.

De verantwoordelijkheid voor de inhoud en de conclusies die in deze studie worden getrokken berust uitsluitend bij het EIB.

Taco van Hoek
directeur EIB

Algemeen beeld

De bouwnijverheid verkeert in zwaar weer. Na een al stevige productiedaling in 2009 is de krimp dit jaar zelfs geaccelereerd. Daarmee is de productieontwikkeling in de bouw zelfs tegengesteld geweest aan die van de rest van het Nederlandse bedrijfsleven. Binnen de rest van het Nederlandse bedrijfsleven is het economisch herstel in nagenoeg alle sectoren op gang gekomen. In sectoren als de industrie, de handel en het transport is dit jaar zelfs sprake van krachtig productieherstel. In de bouw is de krimp in 2010 daarentegen nog duidelijk groter dan die in 2009 is opgetreden.

Bovenstaande ontwikkeling is weliswaar zowel qua richting als orde van grootte voorzien in eerdere ramingen van het EIB, maar dit maakt de feitelijke ontwikkeling er uiteraard niet minder wrang op. Vooral de bedrijven die belangrijke activiteiten verrichten in samenhang met de nieuwbouw van woningen en kantoren hebben grote klappen moeten incasseren. Dit geldt bijvoorbeeld voor de leden van MKB Bouw en de metselbedrijven waar in twee jaar tijd cumulatief ongeveer 20% productieverlies is geleden. Voor de meeste andere branches is het cumulatieve productieverlies met ongeveer 15% echter ook zeer aanzienlijk. Alleen voor de bedrijven van MKB Infra is het beeld duidelijk afwijkend. Hier wisten de bedrijven in 2009 nog een forse productiegroei te realiseren en de terugval in productie dit jaar is daarop niet meer dan een (stevige) correctie.

Achter de gemiddelde cijfers voor de branches gaan uiteraard belangrijke verschillen schuil voor individuele bedrijven. De meeste MKB-bedrijven in de bouw zijn relatief klein, en individuele successen, meevallers en tegenvallers hebben dan ook serieuze effecten op de resultaten. Zo zijn er bedrijven in zeer moeilijke marktsegmenten die het ondanks alles nog vrij goed doen en zijn er bedrijven binnen relatief beperkter getroffen marktsegmenten die het op dit moment zeer moeilijk hebben. De meeste problemen doen zich gemiddeld uiteraard wel voor in de meest getroffen markten. Het is ook hier waar relatief de meeste bedrijven zitten die uiteindelijk het hoofd niet meer boven water hebben kunnen houden. Het aantal faillissementen is vanaf 2009 gaan stijgen en dit heeft zich krachtig doorgezet in de eerste helft van 2010. Pas in de laatste maanden is weer sprake van een afname van het aantal faillissementen. Achter de kille cijfers moet veel persoonlijk leed schuil zijn gegaan voor ondernemers die de deuren van hun eigen bedrijf – vaak in vele jaren opgebouwd – achter zich hebben moeten dichttrekken en voor de werknemers die hun baan hebben verloren.

De overgrote meerderheid van de bedrijven is er echter tot nu toe wel in geslaagd om in iedere geval het bedrijf in de lucht te kunnen houden en een groot aantal bedrijven lijkt zich zelfs niet direct in de gevarenzone te bevinden, ook al zijn de marktomstandigheden moeilijk. Hoe hebben de bedrijven zich weten te redden? In een speciaal onderwerp wordt in deze studie ingegaan op het gedrag van de bedrijven tijdens de crisis. Hieruit blijkt dat de meeste bedrijven de crisis aan den lijve hebben ervaren, maar opvallend genoeg is er

toch ook nog wel een betekenisvolle groep bedrijven die weinig last zeggen te hebben gehad. De bedrijven die problemen hebben ervaren hebben vooral hun respons gezocht in kostenbesparing en neerwaartse prijsaanpassing. Bij de kostenbesparing kan zowel worden gedacht aan het snijden in de eigen organisatie als het scherper sturen op c.q. concessies eisen van leveranciers. Het zelf scherper aan de wind varen met prijzen is een mogelijkheid om de werkvoorraad beter op peil te houden, maar gaat uiteraard wel ten koste van het resultaat. Dit laatste is overigens wel degelijk een heel belangrijk kanaal waarmee op de crisis kan worden gereageerd. Het gaat om het opbouwen van weerstandsvermogen in goede tijden, zodat hierop vervolgens weer kan worden ingeleverd in slechte tijden. Bedrijven die aan de vooravond van de crisis een sterke positie hadden in termen van liquiditeit en solvabiliteit zullen veel beter in staat geweest zijn om de crisis door te komen, dan bedrijven die deze buffers niet beschikbaar hadden. Juist voor kleinere bedrijven met eigen personeel in cyclische marktsegmenten is het belang van dergelijke buffers groot.

Tenslotte heeft de in de achterliggende jaren sterk gegroeide flexibele schil een belangrijke bijdrage geleverd aan het aanpassingsvermogen van de bedrijven tijdens de crisis. Uit de analyses komt naar voren dat inschakeling van zzp'ers, uitzendkrachten en inhuur van buitenlandse vakkrachten een belangrijke en in sommige branches zelfs een zeer belangrijke rol speelt. Het terugschroeven van de inzet van flexibele arbeid heeft daardoor een belangrijke rol gespeeld in het kosteneffectief reduceren van de arbeidscapaciteit. Tevens is het behoud van vast personeel hierdoor beter mogelijk geweest dan anders het geval zou zijn geweest. Hierdoor is uiteraard wel sprake geweest van afwenteling op flexibele arbeidskrachten, maar zzp'ers met vaak lage vaste kosten en mogelijkheden om tijdelijk wat ander type werk aan te nemen weten de crisis in het algemeen toch behoorlijk door te komen.

Een belangrijke vraag voor veel bedrijven is die naar het omslagpunt. Wanneer wordt de bodem bereikt en kunnen we weer omhoog gaan kijken? Dit punt zal uiteraard niet voor alle branches op hetzelfde moment worden bereikt. Sommige zitten relatief vroeg in de bouwkolom en andere weer wat later. De bedrijven die relatief vroegcyclisch zijn werden het eerst getroffen tijdens de crisis, maar kunnen nu ook sneller profiteren van herstel. Een algemene karakteristiek van de MKB-bedrijven in de bouw is de relatief wat kleinere schaal, wat betekent dat crisis en herstel wat directer worden ervaren dan geldt voor grote bedrijven.

Hoewel het precieze omslagpunt niet betrouwbaar kan worden bepaald, zijn er wel diverse feiten die wijzen op het einde van de krimp.

Het eerste feit heeft betrekking op de ontwikkeling van de productie in de loop van 2010. In de eerste twee kwartalen is het productieniveau, gecorrigeerd voor seizoensinvloeden en wintereffecten nog gedaald, maar in het derde kwartaal is sprake van stabilisatie. Dit beeld nemen we daarnaast al langer waar bij de ontwikkeling van de orderportefeuilles in de b&u, waar al langere tijd sprake is van stabilisatie. Bij de architecten, die vroeg in de bouwkolom zitten, zijn de orderportefeuilles voor de b&u twee kwartalen op rij betekenisvol gestegen. Ook het verloop van de vergunningen wijst in de woningbouw op stabilisatie. Bij de utiliteitsbouw zien we hier overigens nog wel een verdere teruggang.

Het beeld dat opdoemt is dat we eind dit jaar de bodem hebben bereikt. In 2011 kunnen de bedrijven dan weer voorzichtig omhoog gaan kijken. De totale volumegroei in de bouwnijverheid komt dan naar verwachting uit op een bescheiden 1%, waarbij de woningbouw het beter dan gemiddeld doet, terwijl de utiliteitsbouw nog licht terugloopt. De meeste bedrijven in de AFNL-branches kunnen dan een bescheiden groei realiseren. In positieve zin vallen de rietdekkers op, waar een volumegroei van 5½% wordt verwacht. Dit hangt samen met de sterke specialisatie op woningen die voor de markt worden gebouwd, het segment waarvoor het herstel in 2011 het krachtigst is. MKB Infra vertoont daarentegen nog een lichte krimp van de productie in samenhang met (beperkte) bezuinigingen van lagere overheden in de sfeer van wegonderhoud.

Op middellange termijn is sprake van een stevig herstel van de bouwproductie. De sectoren die relatief meer hebben moeten inleveren tijdens de crisis zijn doorgaans ook de sectoren die in de periode 2012-2015 relatief krachtig herstellen. Zo kunnen de bedrijven van MKB Bouw, de metselbedrijven en de voegbedrijven in deze periode naar verwachting een gemiddelde jaarlijkse volumegroei realiseren van 4 tot 5%. Ook de sloopbedrijven kunnen een dergelijke groei realiseren. Dit is hier niet het gevolg van een relatief sterke teruggang tijdens de crisis, maar het gevolg van meer toekomstige vraag als gevolg van grotere herstructureringsopgaven, in het bijzonder in de kantorensector. Relatief minder dynamisch zijn de vooruitzichten voor MKB Infra. Met een verwachte volumegroei van ongeveer 2% per jaar op middellange termijn, zijn de marktvooruitzichten niettemin gunstig te noemen. De infrabedrijven zijn de crisis goed doorgekomen en kunnen een solide groei gaan realiseren vanuit een gezond startniveau.

Het productiebeeld geeft aan dat de meeste branches in 2015 weer vrijwel het productieniveau kunnen behalen dat voor de crisis werd gerealiseerd. Hierbij moet nadrukkelijk worden bedacht dat het hier niet gaat om een volledig structureel herstel. De groeicijfers op middellange termijn worden belangrijk ondersteund door het optreden van inhaalvraag, vooral op de woningmarkt. Naast structureel herstel is dan sprake van tijdelijke extra vraag door consumenten die uitgestelde plannen in de komende jaren alsnog gaan realiseren. Het is belangrijk om vast te stellen dat consumenten daartoe ook in staat zijn: de koopkracht is tijdens de crisis in tact gebleven en de consumenten zijn tijdelijk fors meer gaan sparen. Voor de woningmarkt is daarnaast de daling van de hypotheekrente een stimulans: zowel vanuit de kostenkant als vanuit de leencapaciteit is dit een belangrijke determinant voor de vraag op de woningmarkt.

De implicatie van deze tijdelijke extra vraag in de komende jaren, is dat deze in de periode na 2015 komt te vervallen. De productie zal zich dan geleidelijk gaan aanpassen richting lagere structurele niveaus. Het structurele productieniveau bij de nieuwbouw van woningen zal zelf ook – zeer geleidelijk – gaan dalen als gevolg van een afnemende groei van het aantal huishoudens in de tijd. Een incidentele factor die op korte termijn al een rol speelt is de tijdelijke verlaging van het btw-tarief op verbouwingen. Dit zorgt voor een impuls voor de bouw in dit segment in 2011, maar zorgt er vooral voor dat vraag naar voren wordt gehaald, zodat de groei na 2011 hierdoor weer wat gedrukt wordt.

Bij de utiliteitsbouw is sprake van een ander beeld dan bij de woningbouw. Hier heeft de aanpassing tijdens de crisis een structurele dimensie. Op de kantorenmarkt is sprake van overcapaciteit, terwijl de groei van de werkgelegenheid in Nederland op middellange termijn naar verwachting bescheiden is. De kantorenmarkt zal dan steeds meer een vervangingsmarkt worden, waar vervangende nieuwbouw en renovatie de dragers van de vraag worden. Daarmee ontstaat een structureel lager productieniveau dan voor de crisis het geval was. Tijdelijke extra inspanningen zijn wel aan de orde in de komende jaren in de sfeer van herstructurering en vervangende nieuwbouw. De uitbreidingsvraag die tijdens de crisis vrijwel stil is komen te staan, zal echter ook na 2015 niet terugkeren.

Terwijl de productie op middellange termijn weer bijna terugkeert op de niveaus van voor de crisis, geldt dit niet voor de werkgelegenheid. De werkgelegenheid heeft weliswaar een duidelijke positieve samenhang met de productiewontwikkeling, maar deze laatste bestaat deels ook uit de productiviteitsontwikkeling. Tijdens de crisis is de productie duidelijk sterker gedaald dan de werkgelegenheid en het herstel zal dan ook eerst vooral bestaan uit een herstel van productiviteit. Dit is een normaal patroon dat ook tijdens eerdere conjunctuurgolven in de bouw is waar te nemen. Daarnaast is sprake van structurele productiviteitsgroei. Deze is in de arbeidsintensieve bouw relatief klein en in de kapitaalintensieve infrastructuursector wat groter, maar in beide gevallen zorgt de gecumuleerde productiviteitsgroei over meerdere jaren voor betekenisvolle effecten. Zo ontstaat pas in 2012 een bescheiden werkgelegenheidsgroei van ½% tot 1% in vrijwel alle branches. In de periode 2013-2015 kan dan een werkgelegenheidsgroei van 1½% tot 2½% per jaar worden gerealiseerd in alle branches. Daarmee is sprake van een behoorlijk werkgelegenheidsherstel, maar keert het werkgelegenheidsniveau van voor de crisis niet volledig terug. In de meeste branches ligt de werkgelegenheid in 2015 dan 3% tot 6% lager dan in 2008 het geval was.

De werkgelegenheidsontwikkeling is uiteraard van groot belang voor de vereiste instroom van personeel in de komende jaren. Deze instroom zal worden gevoed vanuit de in 2009 en 2010 opgebouwde arbeidsreserve en nieuwe instroom vanuit de opleidingen en via nieuwe zij-instroom. De mate waarin de opgebouwde arbeidsreserve daadwerkelijk weer gaat instromen in de bouw bij aantrekkende arbeidsvraag is met onzekerheid omgeven. Tijdens de crisis van de jaren tachtig in de vorige eeuw is geconstateerd dat ongeveer 10% van de jongeren die uitstroomden bovenop de gebruikelijke uitstroom niet terugkeerden in de bouw. Gelet op de duur en hevigheid van de crisis en gelet op het feit dat andere bedrijfstakken nu al uit de crisis zijn en de werkgelegenheid daar stijgende is, moet rekening worden gehouden met een wat grotere uitval als gevolg van de huidige crisis. Om deze redenen is uitgegaan van een uitval van 10% van alle 'arbeidsreserve' en niet alleen van jongeren en is hierbij tevens niet een eenmalige maar een jaarlijkse uitval van 10% verondersteld. Op basis hiervan kan dan de nieuwe instroom worden berekend die middels opleiding en via nieuwe zij-instroom moet worden gerealiseerd. Uit deze berekeningen volgt dat clusters B&U en Infra en de metselbedrijven (ruim) voldoende aanbod aan personeel kunnen realiseren als het aantal leerlingen dat in 2009 nog in opleiding was kan worden gehandhaafd in de komende jaren. Voor steigerbedrijven, de dakencluster en de overige bedrijven blijft het aanbod

dat in 2009 nog in de opleidingen zat echter (duidelijk) achter bij de structurele vraag. Dit hoeft niet direct een probleem te vormen als voldoende gekwalificeerde zij-instroom kan optreden. In sommige branches is de zij-instroom van oudsher belangrijk, zowel van binnenlandse als van buitenlandse oorsprong. Niettemin roept het beeld van vraag en aanbod wel de vraag op of in deze branches de opleidingsinspanningen op middellange termijn niet zouden moeten worden geïntensiveerd. Daarbij geldt ook dat de instroom van relatief grote aantallen buitenlandse vakkrachten niet tot in lengte van dagen gegarandeerd is. Sommige gespecialiseerde vaklieden worden ook in het voormalige Oost-Duitsland en in Polen schaarser als gevolg van afnemende populariteit van de beroepen onder jongeren en groeiende vraag naar vaklieden in eigen land.

Ten slotte wordt hier stil gestaan bij een aantal belangrijke trends en de kansen en bedreigingen die hieruit kunnen voortvloeien voor de MKB-bedrijven.

Op de woningmarkt zullen vraag naar kwaliteit en meer maatwerk kansen bieden voor kleinere bedrijven en gespecialiseerde bedrijven die hoge kwaliteit kunnen leveren in de kaart spelen. Nu meer en meer regionale woningmarkten zich niet meer kenmerken door een snelle stijging van het aantal huishoudens en de noodzaak veel te bouwen voor de groei afneemt, kunnen partijen met grondposities niet meer rekenen op gegarandeerde afzet en zal meer ingezet moeten worden op het verleiden van consumenten met een kwalitatief onderscheidend aanbod. Ook wordt in het Regeerakkoord zekere afstand genomen van het vooral willen bouwen in hoge dichtheden in bebouwd gebied of op grote uitleglocaties en wordt ruimte geboden voor kleinschaliger ontwikkelingen in de groene ruimte. Kleinschaliger bouwen met meer accent op differentiatie en kwaliteit biedt kansen voor de bedrijven in de clusters van de AFNL.

Op de kantorenmarkt liggen de kansen vooral bij de vervangende nieuwbouw, waar onttrekking van capaciteit en terugbouwen van minder, maar hoogwaardiger kantooruimte aan belang zal winnen. Daarnaast blijven onderhoud en renovatie belangrijke markten in de komende jaren. Bij de maatschappelijke gebouwenvoorraad is en blijft de markt voor beheer en ontwikkeling van zorggebouwen een sterke markt die ook op lange termijn aantrekkelijk blijft.

Kansen liggen voorts bij de 'groene productie'. Grote intensiveringen van het milieubeleid zijn tegen de achtergrond van de budgettaire posities van de overheid op korte termijn weliswaar niet waarschijnlijk, maar het beleid richting meer duurzaamheid is een robuuste trend die zal doorzetten en ook autonoom bij consumenten en bedrijven optreedt. Groene daken, hoge eisen aan asbestverwerking zijn hiervan slechts enkele voorbeelden. Het gaat hierbij overigens niet alleen om milieu, maar ook om veiligheid en gezondheid. Ook deze trends – in de richting van toenemende eisen – zijn robuust bij een groeiende welvaart in de tijd. Voor de betrokken brancheorganisaties is het een strategische kans om hierop te anticiperen en via kwalitatieve versterking mede via certificering van bedrijfsprocessen en personeel hierop in te spelen.

Bedreigingen zitten rond de bezuinigingen in de komende jaren. Het beleid leidt naar verwachting niet tot koopkrachtverlies, maar het ontbreken van koopkrachtstijging biedt geen stimulans voor de middellange termijn. Ook de

bezuinigingen bij de gemeenten en andere overheden zullen de investeringen in gebouwen onder druk zetten. Minder ambtenaren, stevige bezuinigingen op cultuur en sociaal en maatschappelijk werk zullen de investeringen in de hiermee samenhangende utiliteitsbouw stevig onder druk kunnen zetten.

De infrastructuurinvesteringen zullen naar verwachting minder worden geraakt door de bezuinigingen al zal ook hier enige negatieve invloed van bezuinigingen worden gevoeld.

Kansen liggen op het vlak van gezamenlijke initiatieven van brancheorganisaties en overheden om het wegonderhoud beter te spreiden over het jaar. Hier liggen serieuze mogelijkheden voor het bereiken van kostenreducties, waarbij met lagere budgetten goede productievolumes en een goede onderhoudsstaat van de wegen kan worden gerealiseerd.

Een andere groeimarkt ligt bij de rioleringssystemen, waar sprake is van oplopende achterstanden. Budgettaire beperkingen zullen een krachtige aanpak voorlopig bemoeilijken, maar het verder agenderen van deze kwestie kan de komende jaren wel met kracht ter hand worden genomen.

Zo liggen er diverse kansen op de geleidelijk weer aantrekkende afzetmarkten voor de branches van de AFNL in de komende jaren. Een duidelijke profilering met veel aandacht voor kwaliteit en maatschappelijke betrokkenheid lijkt in veel gevallen een route naar succes. Organisaties met een dergelijk duidelijk profiel kunnen hun positie verder versterken door hun banden met de belangrijkste klanten te versterken. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de bedrijven van MKB Infra heel duidelijk kunnen worden getypeerd als 'hoofdaannemers voor gemeenten'. Dit biedt mogelijkheden om een belangrijke gesprekspartner te zijn van de gemeenten en strategische kwesties, bijvoorbeeld die van spreiding van wegonderhoud en aanvalsplannen voor nieuwe maatschappelijke programma's, effectief op de kaart te zetten.

Samenvatting

Deze studie beschrijft de recente ontwikkelingen en verwachtingen rond de productie, werkgelegenheid en opleidingsbehoefte van 11 bij de Aannemersfederatie Nederland Bouw en Infra (AFNL) aangesloten branches. Bij deze branches zijn in totaal 1.400 bedrijven lid.

Recente ontwikkelingen: 2009-2010

In 2009 kreeg de bouwsector, net als andere sectoren in de Nederlandse economie, te kampen met de gevolgen van de wereldwijde recessie die in de herfst van 2008 intrad. De Nederlandse economie kromp in 2009 met 3,9%, een daling die zich sinds de jaren dertig van de vorige eeuw niet meer had voorgedaan. Vanaf begin 2010 herstelde de Nederlandse economie zich en groeide weer met naar verwachting 1¾%.

De bouwproductie bleef aanvankelijk nog overeind, maar gedurende 2009 kreeg de bouw steeds sterker te maken met vraaguitval als gevolg van de recessie. De trage reactie van de bouwproductie is gebruikelijk in perioden met conjunctu-
rele schommelingen. Weliswaar daalde de vraag naar woningen en bedrijfsge-
bouwen vrij abrupt, maar door de lange doorlooptijden en voorraad aan
gestarte projecten kreeg de bouw gaandeweg het jaar meer met productiedalin-
gen te maken. De bouwproductie daalde in 2009 met 5,8%, hetgeen volledig
geconcentreerd was bij de woning- en utiliteitsbouw (b&u). Het was de nieuw-
bouw die het sterkst door de vraaguitval werd getroffen. De gww-productie
toonde in 2009 onder invloed van extra overheidsinvesteringen zelfs een
behoorlijke groei. In 2010 zette de daling van de bouwproductie verder door. De
bouwproductie daalde in alle onderdelen van de bouw en de daling was ook
sterker dan in 2009. De daling was in het eerste kwartaal het sterkst. Gaande-
weg neemt de daling af en naar verwachting bereikt de bouwproductie aan het
eind van 2010 het dieptepunt. De totale bouwproductie daalde in 2010 naar
verwachting met 9½%, waarmee de productie vanaf 2008 in totaal met 15%
(€ 9,4 miljard) in omvang is afgenomen.

Het productiebeeld van de AFNL-bedrijven volgt in grote lijnen die van de totale
bouwproductie. Alle branches, met uitzondering van de MKB Infra, zagen zowel
in 2009 als in 2010 hun productie dalen. Door de sterke groei van de opdrachten
van gemeenten nam de productie in 2009 fors toe. Weliswaar namen de op-
drachten in 2010 weer af, maar per saldo resteerde er over beide jaren gemeten
een productiegroei. Branches die vroeg in het bouwproces actief zijn (o.a. de
sloopbedrijven) ervoeren al in 2009 de grootste productiedaling, terwijl bran-
ches die aan het eind van het bouwproces worden ingeschakeld de klap vooral
in 2010 op hun af zagen komen (tegelzetbedrijven). De MKB Bouw en de
metselbedrijven lieten vanwege de sterke oriëntatie op de nieuwbouw de
sterkste productiedaling over de jaren 2009 en 2010 zien. De voegbedrijven en
de sloopbedrijven kunnen hun productiedaling beperken vanwege de relatief
sterke oriëntatie op de renovatie en ook op de corporaties als opdrachtgever.

Ontwikkelingen op korte termijn: 2011 en 2012

Naar verwachting zal de bouwproductie in 2011 herstellen. De woningbouw zal al in het begin van het jaar naar verwachting herstellen en de utiliteitsbouw zal gaandeweg het jaar volgen. Over het gehele jaar gemeten stijgt de woningbouwproductie, mede onder de invloed van het lage btw-tarief op verbouwactiviteiten aan bestaande woningen, fors met 4½%, maar daalt de productie van zowel de utiliteitsbouw als de gww. Het herstel van de bouwproductie is met 1% in 2011 bescheiden, maar vanaf 2012 zal het herstel over de gehele linie doorzetten, waarbij de totale bouwproductie in 2012 met een behoorlijke 2½% zal groeien.

De AFNL-bedrijven profiteren van het productieherstel in 2011 en 2012. Alleen de MKB Infra en de tegelzetbedrijven zullen hun productie eerst nog zien dalen, na 2011 laten ook deze sectoren een groei zien. De NVBU en de rietdekbedrijven zien al in 2011 de productie sterk toenemen. De markt van deze bedrijven zijn

Tabel 1 Ontwikkeling van de productie in de AFNL-branches, 2009-2015

	Miljoen €		Jaarlijkse veranderingen (%)			
	2009	2009	2010	2011	2012	2015 ¹
Cluster B&u						
MKB Bouw	327	-8,7	-10½	2	3	4
NVBU	221	-7,6	-8½	3½	2	3
Cluster Infra						
MKB Infra	775	10,4	-7	-1½	1½	2
Cluster Gevels						
Metselbedrijven	495	-9,4	-11½	2	3½	5
Voegbedrijven	89	-7,4	-6	1½	1½	4
Steigerbedrijven	312	-8,0	-8	1½	3	3
Cluster Daken						
Dakdekbedrijven	194	-7,1	-8½	2	2½	4
Rietdekbedrijven	56	-5,4	-11½	5½	5	3½
Cluster Overig						
Tegelzetbedrijven	386	-5,6	-10½	-½	3	5
Sloopbedrijven	495	-8,6	-5½	½	4½	4
Vlechtbedrijven	803	-9,3	-7	1½	3	3½

1 Gemiddelde mutatie over de periode 2013-2015

Bron: EIB

doorgaans relatief kleine opdrachten voor particulieren die sneller reageren op de conjunctuur dan grote projecten met lange doorlooptijden. Voor andere bedrijven zal de groei in navolging van de totale bouwproductie pas in 2012 sterk gaan aantrekken.

Vooruitzichten op middellange termijn: een doorkijkje tot 2015

Na 2012 zal het herstel in de bouw over de gehele linie doorzetten. Ten eerste is er sprake van een terugkeer naar de meer gebruikelijke niveaus die passen bij de demografische ontwikkeling. Ook zal een deel van de vraaguitval in de jaren 2009 en 2010 worden ingehaald. De totale bouwproductie zal naar verwachting gemiddeld met 3½% per jaar in de periode 2013-2015 groeien. In 2015 wordt nog net niet het productieniveau van het topjaar 2008 gehaald. Na 2015 zal de productie onder invloed van een afvlakkende bevolkingsgroei structureel met het gebruikelijke conjuncturele golfpatroon gaan dalen

Hetzelfde beeld is ook zichtbaar bij de productieontwikkeling op middellange termijn van de AFNL-branches. Over de gehele linie geldt dat het herstel van de branches doorzet en dat in 2015 nagenoeg alle branches weer een productieniveau realiseren dat in de buurt komt van het niveau in 2008. Alleen de MKB Infra bedrijven weten een productieniveau te behalen dat ruim boven die van 2008 ligt. Weliswaar wordt het incidenteel hoge productieniveau van 2009 niet meer gehaald, maar de productiegroei is over de gehele periode gemeten groter dan die van de gww als totaal. Andere positieve uitschieters zijn de rietdekbedrijven en de sloopbedrijven. Beide branches zijn actief in markten die in de komende jaren nog een stevige groei zullen laten zien. Bij de rietdekbedrijven zijn dit particulieren met hoge inkomens en voor sloopbedrijven zijn dit herstructurering en asbestverwijdering.

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

De terugval in productie in 2009 vertaalde zich slechts ten dele in een terugval van de werkgelegenheid. Een deel van het productieverlies is opgevangen door een verlaging van de arbeidsproductiviteit. Bedrijven zijn in eerste instantie terughoudend met het ontslaan van personeel vanwege de hoge kosten die hieraan zijn verbonden, en gaan eerder over op minder inhuur van bedrijven en zelfstandigen. De daling van de eigen werkgelegenheid van de bedrijven (personeel en meewerkende eigenaren) schommelde tussen de branches gemiddeld rond 4% in 2009. Alleen de daling van de werkgelegenheid bij rietdekbedrijven en tegelzetbedrijven was – in navolging van de bouwproductie – beperkter. De werkgelegenheid in de MKB Infra bedrijven nam in dat jaar zelfs nog toe. In 2010 vond de zwaarste klap voor de werkgelegenheid in de bouw plaats. Niet alleen is de terugval in productie groter, ook hebben bedrijven door verloop van personeel betere mogelijkheden om het aantal werknemers te verminderen. Dit beeld geldt ook voor de AFNL-branches. De daling van de eigen werkgelegenheid volgt in 2012 in grote lijnen de ontwikkeling van de bouwproductie in dat jaar.

In 2011 is sprake van een stabilisatie van de werkgelegenheid in vrijwel alle branches. Alleen bij de MKB Infra leden zal dat jaar de werkgelegenheid nog beduidend krimpen. In 2012 is sprake van een zeer bescheiden herstel van de werkgelegenheid. De productiestijging resulteert dan voornamelijk in een

arbeidsproductiviteitsstijging en veel minder in een groei van de eigen werkgelegenheid. Pas na 2012 treedt weer een stevig herstel van de werkgelegenheid op, maar deze is in geen van de branches voldoende om weer het 'oude' werkgelegenheidsniveau van voor de crisis te bereiken.

Benodigde instroom in de opleidingen

In de periode 2009 – 2010 loopt het aantal banen in de afbouwbranche sterk terug. Een deel van dit verlies wordt opgevangen door de natuurlijke uitstroom van werknemers, die door pensionering of arbeidsongeschiktheid de branche voorgoed verlaten. Dit kan echter niet voorkomen dat er tijdelijk een overschot aan opgeleide vakkrachten in de verschillende branches ontstaat. Een deel van deze vakkrachten zal eerst elders buiten hun branche vinden, omdat in andere sectoren de werkgelegenheid eerder aantrekt. Slechts een deel van deze mensen zullen als de vraag naar vakkrachten weer toeneemt weer terugkeren naar hun branche. In het verleden is gebleken dat bij een grote tijdelijke

Tabel 2 Ontwikkeling van de eigen werkgelegenheid¹ in de AFNL-branche, 2009-2015

	Personen	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2009	2009	2010	2011	2012	2015 ²
Cluster B&u						
MKB Bouw	1.550	-4½	-9½	0	½	2
NVBU	1.275	-4	-8	½	½	1½
Cluster Infra						
MKB Infra	2.550	4½	-3	-1½	0	1
Cluster Gevels						
Metselbedrijven	5.450	-4½	-10	0	1	2½
Voegbedrijven	900	-3½	-5½	0	½	2
Steigerbedrijven	1.900	-4	-7	0	½	1½
Cluster Daken						
Dakdekbedrijven	1.350	-3½	-8	0	½	2
Rietdekbedrijven	625	-2½	-10½	1	1	2
Cluster Overig						
Tegelzetbedrijven	3.050	-2	-9½	-½	½	2½
Sloopbedrijven	2.975	-4	-5	0	1	2
Vlechtbedrijven	2.875	-4½	-6½	0	½	1½

1 Personeel en meewerkende eigenaren

2 Gemiddelde mutatie over de periode 2013-2015

Bron: EIB

vraaguitval bovenop de gebruikelijke jaarlijkse uitstroom zo'n 10% van het overschot niet meer terugkeert naar de eigen branche. Om ervoor te zorgen dat er in 2015 voldoende opgeleide vakkrachten beschikbaar zijn, zullen er voldoende mensen de opleidingen moeten instromen.

Om de verandering in de benodigde werkgelegenheid en het natuurlijk verloop geheel op te vangen is bepaald hoeveel leerlingen vanaf 2011 in iedere branche ieder jaar gemiddeld de opleidingen moeten instromen. Echter, iedere leerling die de opleiding instroomt vergroot tijdelijk het overschot aan vakkrachten. De instroom is bepaald onder de voorwaarde dat de tijdelijke arbeidsreserve in 2015 volledig wordt benut en er geen overschotten of tekorten aan vakkrachten bestaan. In tabel 3 is de gemiddelde jaarlijks benodigde instroom en de arbeidsreserve weergegeven. Ook is in de tabel het huidig leerlingenaantal bij de bedrijven weergegeven. Dit aantal heeft betrekking op alle leerlingen bij de bedrijven, die in het eerste of in het tweede jaar van hun opleiding zijn. Naast de leerlingen die in 2009 instroomden zijn dit ook leerlingen, die in 2009 nog in opleiding waren, maar in 2008 de opleiding instroomden.

De benodigde instroom in de periode 2011-2015 ligt bij de NVBU en de metselbedrijven op het niveau van de instroom in 2008 en 2009: de jaarlijks benodigde instroom is ongeveer de helft van het huidig leerlingenaantal. In 2011 zal gelet op het beperkte productie herstel en de onbenutte arbeids reserve het moeilijk zijn om dan al het gemiddelde gewenste niveau aan instroom te realiseren. In de bedrijven van MKB Bouw en MKB Infra en de tegelzetbedrijven ligt de benodigde instroom onder het huidig leerlingenaantal. In deze branches moet de leerlinginstroom worden verhoogd om in 2015 voldoende vakkrachten de branche te laten instromen. Voor de overige takken ligt de benodigde instroom fors hoger dan het huidig leerlingenaantal. Hier moet de instroom naar de opleidingen fors worden verhoogd om voldoende vakkrachten de branche te laten instromen. Als deze inspanning slechts ten dele lukt, betekent dit dat een deel van de instroom door niet voor de branche opgeleide krachten zal moeten worden ingevuld. Voor veel van deze branches is dat de huidige praktijk. Het is aan de branches en bedrijven zelf om te bepalen of zij meer leerlingen willen opleiden om de diplomagraad van de branche te verbeteren of dat zij de benodigde instroom met minder geschoolde vakkrachten willen opvullen.

Tabel 3 Aantal leerlingen, benodigde instroom en ontwikkeling gekwalificeerde arbeidsreserve in de AFNL-branches, 2009-2015

	Aantal leerlingen	Gemiddelde instroom	Arbeidsreserve		
	2009	2009-2015	2011	2012	2015 ²
Cluster B&u					
MKB Bouw	82	55	130	100	0
NVBU	120	60	90	60	0
Cluster Infra					
MKB Infra	151	95	100	90	0
Cluster Gevels					
Metselbedrijven	415	210	550	450	0
Voegbedrijven	31	40	40	40	0
Steigerbedrijven	18	80	100	80	0
Cluster Daken					
Dakdekbedrijven	21	60	80	70	0
Rietdekbedrijven	18	25	50	40	0
Cluster Overig					
Tegelzetbedrijven	134	125	270	230	0
Sloopbedrijven	63	155	130	110	0
Vlechtbedrijven	44	130	140	120	0

Bron: EIB

---

1 Inleiding

1.1 Algemeen

Deze publicatie beschrijft de recente ontwikkelingen en verwachtingen rond de productie, werkgelegenheid en opleidingsbehoefte van de bij de Aannemersfederatie Nederland Bouw en Infra (AFNL) aangesloten branches.

De publicatie is opgesteld in opdracht van de AFNL Doel van deze tweejaarlijkse publicatie is om een actueel marktbeeld te schetsen van de aangesloten branches. De publicatie duidt onder ander het belang van de aangesloten branches binnen de totale Nederlandse bouwproductie en werkgelegenheid. Ook geeft de publicatie een beeld van de opleidingsopgave van de voor de branches relevante beroepen.

In dit rapport wordt gedetailleerd ingegaan op de recente ontwikkelingen (2009-2010) en de vooruitzichten voor de korte termijn (2011-2012) voor de bouw in het algemeen en voor de branches in het bijzonder. Ook wordt een doorkijkje gegeven op de ontwikkelingen op middellange termijn (2015). De ramingen zijn opgebouwd vanuit de ontwikkelingen van de verschillende soorten werk en typen bouwproducten. Deze zijn doorvertaald naar de werkzaamheden voor de onderscheiden branches. Als basisjaar is 2009 genomen. Voor dat jaar is voor de omzetsamenstelling, kostenstructuur en de inzet van arbeid een enquête gehouden onder de bij de AFNL aangesloten bedrijven¹. Op basis van deze informatie worden de ramingen beschreven. Alle productieniveaus zijn genoteerd in vaste prijzen van het basisjaar 2009. De recente ontwikkelingen en prognoses hebben betrekking op het volume van de productie. Als bijvoorbeeld een groei van 3% wordt geraamd is daar de bouwkostenstijging niet bij inbegrepen. Bij een bouwkostenstijging van bijvoorbeeld 2% komt de omzetgroei uit op 5%.

1.2 Totale bouwproductie

De totale bouwproductie bestaat uit verschillende typen bouwwerken en soorten werk. In deze publicatie worden de volgende hoofd- en subcategorieën onderscheiden:

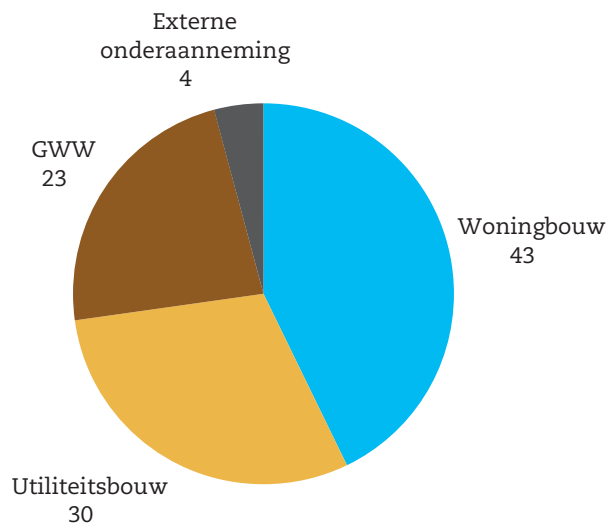
- Woningbouw (nieuwbouw, verbouw en herstel en onderhoud);
- Utiliteitsbouw (nieuwbouw, verbouw en herstel en onderhoud);
- Infrastructuur (investeringen en onderhoud);
- Externe onderaanneming.

De laatste post bestaat uit onderaanneming door bouwbedrijven in opdracht van bedrijven buiten de bouwnijverheid. Het gaat hierbij vooral om werk voor projectontwikkelaars die zelf als hoofdaannemer van werken optreden. Het EIB publiceert drie keer per jaar ramingen voor de bouwproductie voor

---

¹ Voor de metselbedrijven, de steiger-, hoogwerk- en betonbekistingsbedrijven, de tegelzetbedrijven, de sloopbedrijven en de vlechtbedrijven zijn naast de leden ook de niet aangesloten bedrijven in het onderzoek meegenomen. Voor deze branches wordt in deze publicatie de totale markt beschreven in plaats van die van de aangesloten leden.

Figuur 1.1 De bouwproductie naar sector, aandelen in procenten, 2009

Bron: CBS

bovenstaande categorieën. Dit gebeurt in januari met de publicatie 'Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid', waarin uitvoerig op de recente en toekomstige ontwikkelingen van de verschillende categorieën wordt ingegaan en waarbij tevens ook aandacht aan de werkgelegenheid wordt gegeven. Verder worden in de zomer en in het najaar de ramingen geactualiseerd en beschreven in een gezamenlijke publicatie van Euroconstruct, een samenwerkingsverband van Europese onderzoeksinstituten op het gebied van de bouw. Voor deze publicatie zijn de ramingen genomen die ten grondslag liggen aan de Euroconstructraming najaar 2010, welke in Boedapest naar buiten is gebracht. Figuur 1.1 geeft het aandeel in de totale bouwproductie² in 2009 (€ 60 miljard) naar sector weer.

Van de totale b&u-productie (woningbouw en utiliteitsbouw) bestaat de helft uit nieuwbouwactiviteiten. Herstel en verbouw heeft een aandeel van meer dan een kwart. Het onderhoud heeft een aandeel van ongeveer een vijfde. Bij de gww-productie bestaat ongeveer tweevijfde uit onderhoud en het overig deel uit nieuwbouw.

² Exclusief interne leveringen, machines, overige investeringen, uitvoer, handelsmarges en btw.

1.3 Onderscheiden branches

Niet alle zestien bij de AFNL aangesloten branches worden in deze publicatie beschreven. Voor 11 van de aangesloten branches was de respons voldoende om een representatief beeld van de branche te kunnen schetsen. Dit leidt ertoe dat voor de kitverwerkende bedrijven (NVK), de leidekbedrijven (NVL, de zinkdakdekbedrijven (zinkmeesters), de kalkzandsteenlijmbedrijven (VKL) en de boorbedrijven (Boorinfo) in deze eerste publicatie geen resultaten kunnen worden weergegeven.

Voor de resterende branches die wel in de publicatie zijn opgenomen staat de totale populatie en de respons op de enquête in tabel 1.1 weergegeven. Omdat het afzonderlijk rapporteren van de individuele branches tot veel overlap en doublures zou leiden is gekozen voor een nadere clustering. Wij onderscheiden vijf clusters die ieder in afzonderlijke hoofdstukken worden beschreven. Het gaat om clusters waarbinnen de activiteiten van de branches zoveel mogelijk samenhangende kenmerken hebben.

Tabel 1.1 Populatie en respons van de afzonderlijke branches

Branche	Populatie	Respons aantal	Respons %
Cluster B&u			
MKB Bouw	111	23	21
NVBU	125	21	17
Cluster Infra			
MKB Infra	81	23	28
Cluster Gevels			
Metselbedrijven (AVM)	538 ¹	71	13
Voegbedrijven (VNV)	126	19	15
Steigerbedrijven (VSB)	143 ¹	15	10
Cluster Daken			
Dakdekbedrijven (HHD)	102	13	13
Rietdekkers (Vakfederatie Rietdekkers)	259	43	17
Cluster Overig			
Tegelzetbedrijven (Bovatin)	506 ¹	50	10
Sloopbedrijven (VERAS)	280 ¹	38	14
Vlechtbedrijven (VWN)	182 ¹	21	12
Totaal	2.453	337	14

1 Aantal bedrijven in de totale branche leden en niet-leden

Bron: EIB

Voor de branches zijn in totaal ongeveer 2.450 bedrijven benaderd. Hiervan hebben 337 bedrijven een bruikbare ingevulde vragenlijst teruggestuurd. De totale respons komt hiermee uit op 14%, maar verschilt per branche. In aantal lidbedrijven vormen de rietdekbedrijven en de tegelzetbedrijven de grootste branches binnen de AFNL.

Voor het bepalen van de totale (netto³) omzet, werkgelegenheid, omzetsamenstelling en de kostenstructuur heeft vanwege ondervertegenwoordiging van het aantal bedrijven in de kleinste grootteklasse en oververtegenwoordiging in de grotere grootteklassen weging van de gegevens van de individuele bedrijven uit de enquête plaatsgevonden. Maatstaf voor de weging is de verhouding tussen het aantal bedrijven per grootteklasse (gebaseerd op het aantal verloonde arbeidsjaren) op basis van gegevens van Cordares.

1.4 Gebruikte bronnen

In deze studie is zoveel mogelijk aangesloten bij de statistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Voor de individuele branches zijn geen statistieken beschikbaar. Om toch informatie te kunnen geven over de bij de AFNL aangesloten branches is gebruik gemaakt van de ledenlijst van de AFNL, de bestanden van Cordares voor het bij de CAO Bouw behorende personeel en een door het EIB uitgevoerde enquête onder bedrijven.

Centraal Bureau voor de Statistiek

Voor de productie en werkgelegenheid van de totale bouwnijverheid, onderverdeeld naar type en soort werk, is aangesloten bij de CBS-statistiek 'Nationale rekeningen 2009'.

Ledenlijst AFNL

Dit is de ledenlijst van alle bedrijven die bij één van de bij AFNL aangesloten branches lid zijn. Op basis van deze ledenlijst is de totale omvang van een branche vastgesteld. Voor vijf branches is in plaats van de ledenpopulatie de totale populatie (ook niet-leden) van die branche meegenomen.

Cordares-bestanden

Cordares voert bedrijfstoneigen regelingen voor de bouw uit. Dat betekent dat iedere werkgever die onder de CAO Bouw valt, bij Cordares bekend is. De bestanden van Cordares bevatten gegevens over de dienstverbanden van personeel dat onder de CAO Bouw valt.

Enquête onder leden (en niet-leden)

Voor de omzet, werkgelegenheid, omzetsamenstelling en kostenstructuur in 2009 is na de zomer van 2010 een enquête gehouden onder de bedrijven die bij de AFNL zijn aangesloten. Voor sommige branches zijn ook niet-leden bevestigd.

---

³ Hierbij is gecorrigeerd voor omzet in rekening gebracht bij collegabedrijven om dubbeltelling te voorkomen.

1.5 Indeling van de publicatie

In hoofdstuk 2 worden eerst de algemene ontwikkelingen voor de bouwproductie naar type werk beschreven. In de hierna volgende hoofdstukken worden de ontwikkelingen voor de afzetmarkt, de arbeidsmarkt en de scholingsbehoefte beschreven. Hierbij wordt ook de omzetsamenstelling, de kostenstructuur en de samenstelling van de werkgelegenheid in 2009 beschreven. Tot slot wordt in hoofdstuk 8 beschreven hoe de bedrijven zelf de recessie hebben ervaren.

---

2 Ontwikkeling van de totale bouwproductie

2.1 De bouw tijdens de crisis: 2009 – 2010

In 2009 kreeg de bouwsector, net als andere sectoren in de Nederlandse economie, te kampen met de gevolgen van de wereldwijde recessie die in de herfst van 2008 intrad. De Nederlandse economie kromp in 2009 met 3,9%, een daling die zich sinds de jaren dertig van de vorige eeuw niet meer had voorgedaan.

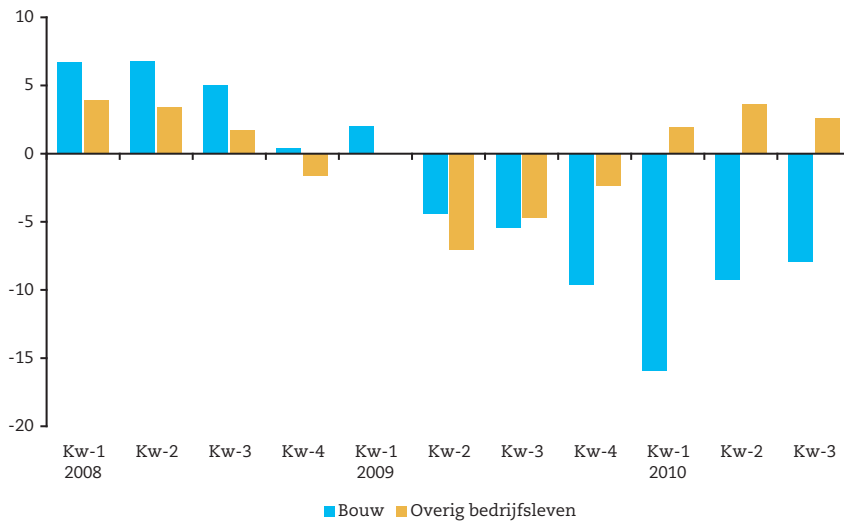
Met enige vertraging – als gevolg van de gebruikelijke doorlooptijden van de voorraad aan gestarte bouwprojecten – daalde de totale bouwproductie in 2009 met bijna 6%. De daling was geheel geconcentreerd in de b&u. De vraag naar woningen en bedrijfsgebouwen daalde snel, maar de bouwproductie bleef aanvankelijk nog in stand vanwege de voorraad projecten die al waren gestart. Gaandeweg het jaar kreeg de bouw met productiedalingen te maken door gebrek aan nieuwe opdrachten.

De gww-productie toonde in 2009 wel nog een behoorlijke groei, voornamelijk gedragen door de opdrachten voor lokale overheden. Dit ondanks de terugval in nieuwbouwactiviteiten in de b&u en de daaraan gekoppelde gww-productie (het zogeheten bouw- en woonrijp maken).

In 2010 werd de bouw nog sterker geraakt, terwijl de rest van de economie in Nederland al een herstel liet zien (zie figuur 2.1). De rest van het bedrijfsleven toonde in het eerste kwartaal van 2010 voor het eerst weer een voorzichtige groei, die zich in het tweede kwartaal stevig versterkte. Het dieptepunt voor de rest van de economie lijkt hiermee eind 2009 bereikt te zijn. De bouw liet in het eerste kwartaal juist een forse daling van de toegevoegde waarde zien van maar liefst 16% ten opzichte van het eerste kwartaal in 2009. Ook in het tweede en derde kwartaal daalde de toegevoegde waarde met respectievelijk 10% en 8%. Verwachting is dat de daling zich nog tot het eind van 2010 gematigd voorzet. Naar verwachting laat 2010 een daling van de bouwproductie zien van 9½%, waarbij alle onderdelen van de bouw door een daling worden getroffen.

In de periode 2009-2010 nam de bouwproductie in totaal af met € 9,4 miljard (prijzen 2009), een afname van 15% ten opzichte van het niveau in 2008. Het sterkst werd de nieuwbouw getroffen. De nieuwbouwproductie van woningen daalde in deze periode in totaal met 30% en die van utiliteitsgebouwen met bijna 25%. Ook de herstel- en verbouwactiviteiten daalden in beide jaren stevig: in de woning- en utiliteitsbouw daalden deze activiteiten met rond de 15%. Het onderhoud, dat doorgaans een gematigde trendmatige groei toont, kromp licht. Het is de b&u, die het sterkst door de recessie is getroffen. De gww-productie daalde in de gehele periode, na aanvankelijk een groei in 2009, met ongeveer 2½%. De versnelling en intensivering van projecten in opdracht van het Rijk, konden niet voorkomen dat de gww-productie daalde door de lagere nieuwbouwactiviteiten in de b&u.

Figuur 2.1 Volumeontwikkeling van de toegevoegde waarde in de bouw en het overige bedrijfsleven in 2008-2010, in procenten.

Bron: CBS

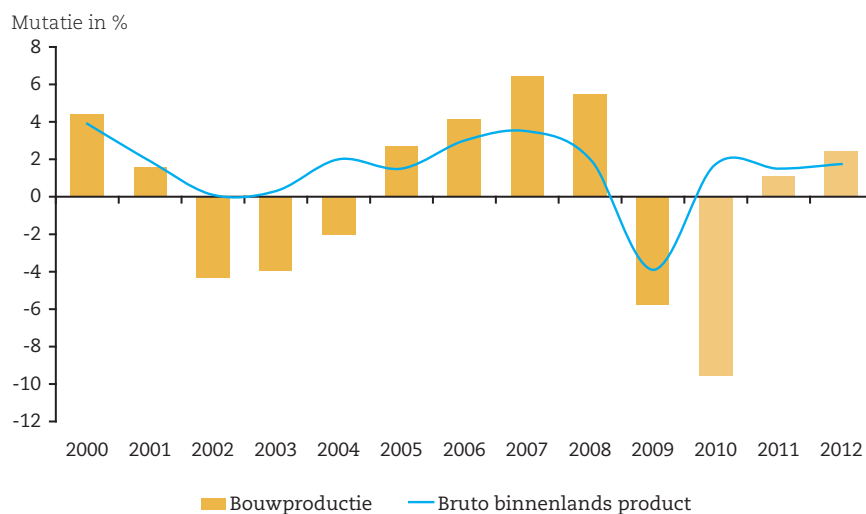
De daling van de bouwproductie is sterker dan die van de totale economie (gemeten in de groei van het bruto binnenlands product). Investerings in woningen en andere gebouwen bewegen, net als alle andere investeringen, veel sterker dan de ontwikkelingen van het bbp. In figuur 1.2 is de ontwikkeling van de bbp-groei en de bouwproductie tegen elkaar afgezet. Uit de figuur is duidelijk op te maken dat de bouwproductie altijd al sterker fluctueert dan het bbp, en dat de bouwproductie met enige vertraging op de economische groei reageert.

2.2 Vooruitzichten op korte termijn: 2011 - 2012

De totale bouwproductie zal in 2011 naar verwachting met 1% groeien. Deze groei wordt voornamelijk gedragen door het herstel in de woningbouw. Ook het onderhoud van gebouwen neemt in 2011 weer toe. In de utiliteitsbouw en de gww zal het herstel pas gedurende het jaar aanvangen, waardoor over het gehele jaar gemeten nog wel sprake is van een daling van de productie. Pas in 2012 is met een totale groei van de bouwproductie van 2½% sprake van een breed en steviger herstel van de bouwproductie, zij het uiteraard vanuit een aanzienlijk lager niveau dan voor de recessie.

De eerste tekenen van herstel van de woningbouw zijn zichtbaar. De orderportefeuilles van bouwbedrijven stabiliseren, de opdrachten aan architecten, het aantal verkopen van nieuwbouwwoningen en de verleende vergunningen zijn toegenomen en ook mag worden verwacht dat de lage rente op de kapitaal-

Figuur 2.2 Volumeontwikkeling van de bouwproductie en het bruto binnenlands product, 2000-2012

Bron: CBS, CPB, EIB

markt verder zal doorwerken in lagere hypotheekrentes. De dreiging van een beperking van de hypotheekrenteaftrek lijkt door het huidige kabinet in ieder geval tijdelijk te zijn weggenomen. Het gebruikelijke herstel na een periode van conjuncturele productiedaling zou dan ook geleidelijk moeten gaan optreden. De nieuwbouw van woningen zal in 2011 en 2012 met respectievelijk 4% en 4½% groeien. De herstel en verbouw van woningen ontwikkelt zich zelfs iets gunstiger onder invloed van de verlaging van het btw-tarief voor bouwactiviteiten aan woningen ouder dan 2 jaar. Dit effect is tijdelijk en heeft vooral effect in 2011. Het extra effect bestaat deels uit werk dat anders in latere jaren zou zijn uitgevoerd. In 2012 wordt daarom de groei van de herstel en verbouw in de woningbouw geremd.

De utiliteitsbouw zal naar verwachting pas later in 2011 het dieptepunt bereiken. Vanaf 2012 zal ook de utiliteitsbouw weer uit het dal klimmen. De investeringen door de marktsector zullen in lijn met de economische groei weer herstellen. Uitzondering hierop is de kantorenmarkt. Door het grote overaanbod aan kantoren is de verwachting dat pas op lange termijn het evenwicht in deze markt herstelt en de bouwinvesteringen in kantoren zullen aantrekken. Tegenover het herstel van de investeringen in opdracht van de marktsector staat wel een daling van de investeringen voor budgetgedreven sectoren. Het is de verwachting dat de budgetten de komende jaren door bezuinigingen onder druk komen te staan.

Ook voor de gww geldt een soortgelijke ontwikkeling. Door het aantrekken van de nieuwbouw in de b&u zal ook het bouw- en woonrijp maken als activiteit in omvang weer aantrekken, maar ook hier is de verwachting dat de budgetten

Tabel 2.1 De bouwproductie¹ per sector, 2009-2015

	Miljoen €		Jaarlijkse veranderingen (%)			
	2009 ²	2009 ²	2010	2011	2012	2015 ³
Woningbouw	20.344	-11,5	-13½	4½	3½	5½
- nieuwbouw	13.271	-13,0	-17	4	4½	6
- herstel en verbouw	7.073	-8,6	-7	5	1½	5
Utiliteitsbouw	14.190	-7,7	-13	-2½	2½	3
- nieuwbouw	9.437	-7,4	-17	-2½	2½	3
- herstel en verbouw	4.753	-8,3	-5½	-2	2	2½
Onderhoud gebouwen	9.199	0,0	-1	1½	2	2
Gww	13.746	2,8	-5½	-½	1	1½
- nieuwbouw	7.797	3,4	-6½	0	1½	1½
- onderhoud	5.949	2,0	-4½	-1	1	1½
Externe onderaanneming	2.581	-7,7	-9	2	3½	4½
Totaal bouw	60.060	-5,8	-9½	1	2½	3½

1 Exclusief interne leveringen, machines, overige investeringen, saldo uitvoer diensten en handelsmarges; basis Nationale rekeningen; bedragen in prijzen 2008, excl. BTW

2 Voorlopige CBS-cijfers

3 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

van lokale overheden zullen afnemen. Per saldo resteert een gematigde groei in 2012.

2.3 De vooruitzichten voor de middellange termijn: 2015

Na 2012 zal het herstel zich doorzetten. Ten eerste is sprake van een terugkeer naar de meer gebruikelijke niveaus die passen bij de demografische ontwikkeling. Ook zal een deel van de vraaguitval in de jaren 2009 en 2010 worden ingehaald. Het herstel zal plaatsvinden over de gehele linie binnen de bouw. De woningbouw zal ook na 2012 nog de sterkste groei realiseren. In de periode 2013-2015 zal de totale bouwproductie met gemiddeld 4½% groeien en hiermee zal in 2015 naar verwachting een productieniveau worden bereikt van € 62,1 miljard. Daarmee ligt de productie in 2015 dan nog wel € 1,6 miljard onder het niveau van het topjaar 2008. Het is vooral de utiliteitsbouw die hier met ruim 10% bij achterblijft.

Effect van tijdelijke verlaging btw-tarief

Het kabinet heeft besloten om het btw-tarief naar 6% te verlagen op alle renovatie en herstelwerkzaamheden voor woningen ouder dan 2 jaar. De regeling is tijdelijk en geldt voor de periode 1 oktober 2010 – 30 juni 2011. Het lage tarief geldt alleen voor de arbeidskosten. De maatregel is gericht op herstel- en renovatiewerkzaamheden van eigen woningen ouder dan 2 jaar. Het totale bouwvolume van herstel, renovatie en onderhoud aan woningen bedroeg in 2009 € 12,4 miljard. Het lage btw-tarief heeft alleen voordeel voor eigen woningen. Verhuurders konden de btw op verbouwingskosten al aftrekken van de door hen te betalen btw. In totaal gaat het om werk met een totale marktomvang van € 6,9 miljard in 2009, waarvan de helft bestaat uit arbeidskosten. De verlaging heeft twee effecten. Door het lagere tarief vallen de kosten lager uit, waardoor huiseigenaren relatief een groter deel van hun budget aan woningverbetering zullen gaan besteden. Hiernaast zullen door de tijdelijke aard van de maatregel, mensen voorgenomen verbeteringen van hun huis vervroegen om van het tariefsvoordeel te kunnen profiteren. Per saldo neemt het bouwvolume als gevolg van de tijdelijke maatregel toe met € 120 miljoen in 2010 en € 320 miljoen in 2011. Afhankelijk van de mate waarin een branche in de woningverbeteringen van koopwoningen actief is, zullen ook de bij de AFNL aangesloten branches hiervan kunnen profiteren. Het gaat om ongeveer € 30 miljoen aan extra omzet. Het zijn de tegelzetter en de cluster b&u-bedrijven die de helft van dit extra werk op zich af zien komen.

In tabel 2.2 staan de productieniveaus van de verschillende onderdelen van de bouwproductie over de gehele periode 2008 - 2015 weergegeven.

Tabel 2.2 De bouwproductie¹ per sector, 2008-2015, mln euro, prijzen 2009

	2008	2009	2010	2011	2012	2015
Woningbouw	22.993	20.344	17.600	18.375	19.000	22.325
- nieuwbouw	15.254	13.271	11.025	11.475	12.000	14.225
- herstel en verbouw	7.739	7.073	6.575	6.900	7.000	8.100
Utiliteitsbouw	15.374	14.190	12.325	12.025	12.325	13.400
- nieuwbouw	10.191	9.437	7.825	7.625	7.825	8.550
- herstel en verbouw	5.183	4.753	4.500	4.400	4.500	4.850
Onderhoud gebouwen	9.198	9.199	9.100	9.225	9.400	10.000
Gww	13.370	13.746	12.975	12.925	13.075	13.600
- nieuwbouw	7.538	7.797	7.300	7.300	7.400	7.700
- onderhoud	5.832	5.949	5.675	5.625	5.675	5.900
Externe onderaanneming	2.796	2.581	2.350	2.400	2.475	2.800
Totaal bouw	63.731	60.060	54.350	54.950	56.275	62.125

¹ Exclusief interne leveringen, machines, overige investeringen, saldo uitvoer diensten en handelsmarges; basis Nationale rekeningen; bedragen in prijzen 2008, excl. BTW

Bron: EIB

3 B&U

De cluster 'B&u' bestaat uit de bedrijven die lid zijn van de ondernemersvereniging MKB Bouw of van de Noordelijke Vereniging Burgerlijke & Utiliteitsbouw (NVBU). De MKB Bouw richt zich op de bouwondernemer in het midden- en kleinbedrijf, die voor eigen rekening en risico het bedrijf voert. De NVBU bestaat uit MKB-aannemers die actief zijn in Drenthe en Noord-Overijssel. Voor beide brancheverenigingen geldt dat de leden vooral actief zijn in de b&u. In totaal gaat het om 236 bedrijven, waarvan 111 lid zijn van de MKB Bouw en 125 van de NVBU.

3.1 Sectorstructuur in 2009

Totale omzet

De totale netto omzet van de MKB Bouw bedroeg in 2009 € 327 miljoen en die van de NVBU € 221 miljoen. De gemiddelde omzet en eigen werkgelegenheid per bedrijf liggen bij de MKB Bouw hoger dan die bij de NVBU (zie tabel 3.1).

Tot de eigen werkgelegenheid wordt het personeel op de loonlijst en de meewerkende eigenaren gerekend. De inzet van flexibele krachten als collegiale inhuur, uitzendkrachten of zzp'ers zijn hier niet bij inbegrepen, maar de productie van deze krachten is wel onderdeel van de omzet. Hoewel de bedrijven van beide brancheorganisaties uit MKB-bedrijven bestaan, zijn de NVBU-leden qua bedrijfsgrootte gemiddeld wat kleiner dan hun collega's van MKB Bouw.

Omzetsamenstelling naar marktsector

Figuur 3.1 laat zien dat de leden van MKB Bouw en NVBU algemene bouwbedrijven zijn die een zeer divers activiteitenpakket uitvoeren. Voor alle b&u-

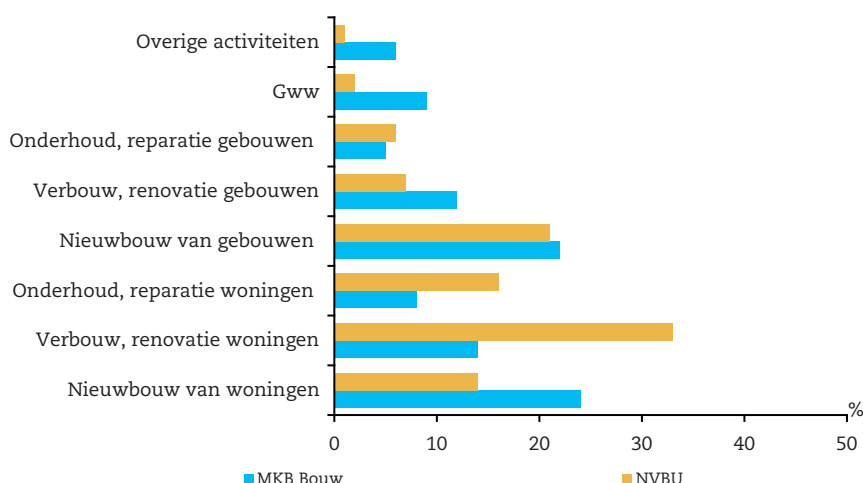
Tabel 3.1 Branche karakteristiek cluster B&u, 2009

	Omzet per bedrijf (€ mln)	Eigen werk- gelegenheid per bedrijf (fte)	Omzet per eigen werkende (€)
MKB Bouw	3,0	14	212.200
NVBU	1,9	10	174.300

Bron: EIB

Figuur 3.1 Omzetsamenstelling naar marksector, 2009, cluster B&u

Bron: EIB

bedrijven in Nederland geldt dat zij ongeveer 70% van hun omzet uit nieuwbouw behalen⁴. Voor de MKB-bedrijven ligt dit een stuk lager. Zij richten zich sterker op de markt voor bestaande woningen en gebouwen. De MKB Bouw heeft in 2009 ongeveer 45% van de omzet in de nieuwbouw gerealiseerd. Bij de NVBU ligt dit met 35% nog een stuk lager. De NVBU is relatief sterk vertegenwoordigd in de markt van bestaande woningen. De MKB Bouw behaalt ook een deel van hun omzet aan grond- water- en wegenbouw gerelateerde activiteiten en aan overige (gespecialiseerde) activiteiten als sloop, interieurbouw en kelderbouw.

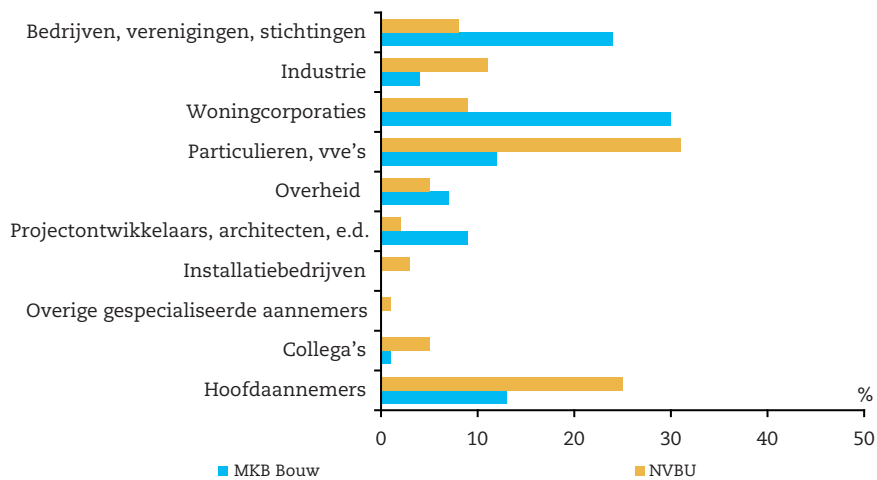
Omzetsamenstelling naar opdrachtgevers

De omzetsamenstelling naar type opdrachtgevers (zie figuur 3.2) loopt sterk uiteen tussen de MKB Bouw en de NVBU. De omzetsamenstelling van de MKB Bouw volgt in grote lijnen die van het gemiddeld b&u-bedrijf in Nederland. Zij werken voor een beperkt deel van de omzet als onderaannemer en veel meer als hoofdaannemer voor bedrijven en woningcorporaties. De NVBU werkt vaker als onderaannemer voor andere bouwondernemingen. De belangrijkste klanten van deze bedrijven zijn de particulieren die verantwoordelijk zijn voor het grote aandeel woningbouw gerelateerde omzet.

De markt waarop de particuliere opdrachtgevers actief zijn, wordt gekenmerkt door veel kleinere projecten. De omvang van de bedrijven is te klein voor een rol als hoofdaannemer van grote bouwprojecten.

⁴ EIB (2010), Bedrijfseconomische kencijfers; b&u bedrijven 2008.

Figuur 3.2 Omzetsamenstelling naar opdrachtgever, 2009, cluster B&u

Bron: EIB

Kostenstructuur

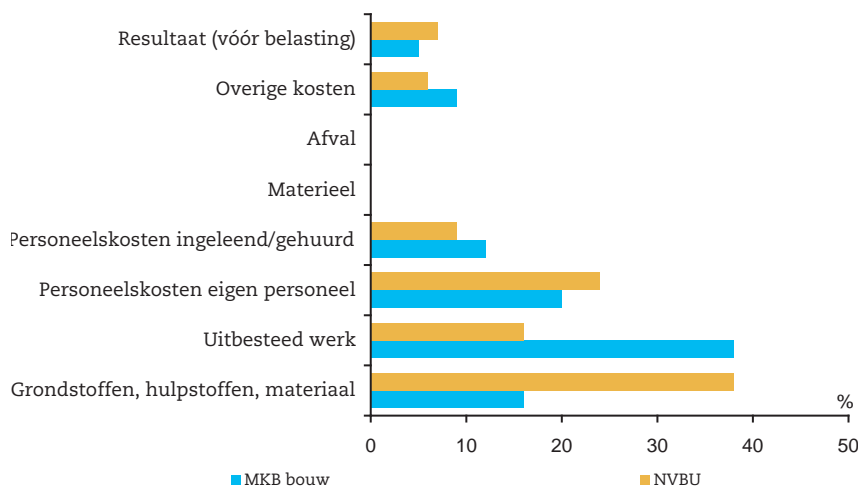
Voor het gemiddelde b&u-bedrijf geldt dat ruim 35% van de omzet uit materiaalkosten bestaat en ook ruim 35% uit werk dat is uitbesteed aan andere bedrijven. Bij de MKB Bouw valt op dat het aandeel materiaalkosten relatief beperkt is. Dit betekent dat deze bedrijven de inkoop van materialen meer aan de onderaannemers overdragen. Bij de NVBU wordt minder werk uitbesteed aan gespecialiseerde aannemers. Het werk wordt meer gedaan door het eigen of ingehuurd personeel. Verder valt op dat zowel bedrijven van de MKB Bouw als die van de NVBU in 2009 gemiddeld nog een positief resultaat voor belasting behaalden.

Werkgelegenheid

In de MKB Bouw waren in 2009 ruim 1,5 duizend personen (in fte) werkzaam als personeel of als meewerkende eigenaar en bij de NVBU-bedrijven bijna 1,3 duizend. In de MKB bouw valt 81% en in de NVBU 84% van het aantal bedrijven onder de CAO Bouw.

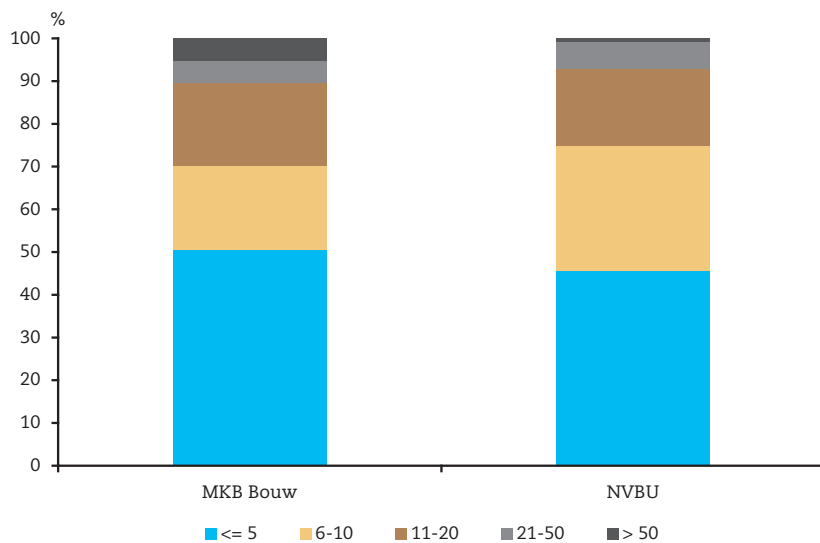
Veel van het personeel werkt in kleine bedrijven. Relatief kent MKB Bouw grotere bedrijven dan de NVBU (figuur 3.4). Bijna de helft van het aantal werkenden in de NVBU branche is werkzaam in bedrijven met 10 of minder man personeel (zie tabel 3.2). Bij de MKB Bouw is dit bijna 30%. Bij bedrijven in de MKB Bouw is meer dan de helft van de werkenden werkzaam in bedrijven met meer dan 20 man personeel. Bij de NVBU-bedrijven is dit slechts 20%.

Figuur 3.3 Kostenstructuur, 2009, cluster B&u

Bron: EIB

Figuur 3.4 Verdeling van de bedrijven in de cluster B&u naar grootteklasse in 2009, in procenten

Bron: EIB

Tabel 3.2 De werkgelegenheid in de cluster B&u naar grootteklasse in 2009

Grootte in mensjaren	MKB Bouw		NVBU	
	Aantal	%	Aantal	%
≤ 5	250	16	325	26
6 - 10	200	12	275	21
11 - 20	300	19	425	33
21 - 50	200	13	250	20
≥ 51	600	40		
Totaal	1.550	100	1.275	100

Bron: EIB

In de MKB Bouw nemen de 10% bedrijven met twintig of meer mensen in dienst meer dan de helft van de werkgelegenheid voor hun rekening. Bij de NVBU-bedrijven geeft de 7% bedrijven met twintig of meer mensen in dienst 'slechts' werk aan 20% van de werkgelegenheid in de NVBU branche.

Samenstelling van de werkgelegenheid

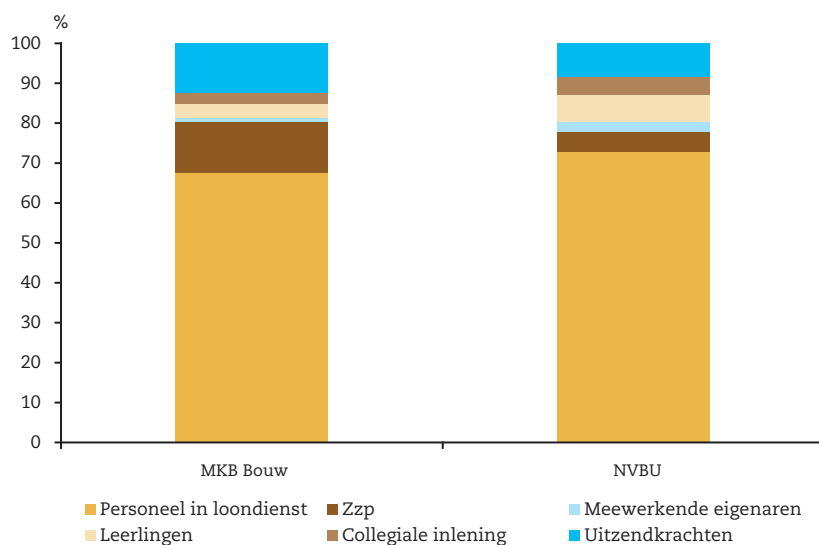
Naast het eigen personeel in loondienst en meewerkende eigenaren wordt er ook veel ingehuurd (zie figuur 3.5). Deze inhuur bestaat uit personeel van collegabedrijven, zzp'ers en uitzendkrachten. In de MKB Bouw is het aandeel van deze flexibele schil op de totale inzet van werkenden bijna 30%, terwijl die van de NVBU bijna 20% bedraagt. Daarnaast worden door de bedrijven ook leerlingen op de bouwplaats ingezet (in loondienst of ingehuurd via een samenwerkingsverband).

Ongeveer tweederde van het totaal aan werkzame personen in de MKB Bouw is personeel in loondienst. Bij de NVBU is dit bijna driekwart. Een kwart van alle werkzame personen in de MKB Bouw is uitzendkracht of zzp'er. Bij de NVBU is dit aandeel 14%. Bij de NVBU is de collegiale inlening groter dan bij de MKB Bouw. In de NVBU wordt meer gebruik gemaakt van uitzendkrachten dan van zzp'ers. Het aandeel leerlingen in de MKB Bouw in 2009 bedraagt 4%. Bij de NVBU ligt dit aandeel met 7% een stuk hoger.

Werknemers naar beroep

Zowel voor de MKB Bouw als voor de NVBU geldt dat het timmerberoep het meest uitgeoefende vak is (zie tabel 3.3). De NVBU-bedrijven maken op de bouwplaats vooral gebruik van timmerlieden, terwijl de MKB Bouw-bedrijven hiernaast ook van een veelheid aan andere beroepen gebruik maakt. Naast de timmerman is de metselaar in deze branche het meest voorkomende beroep.

Figuur 3.5 Samenstelling van de werkgelegenheid in de cluster B&u in 2009, in procenten

Bron: EIB

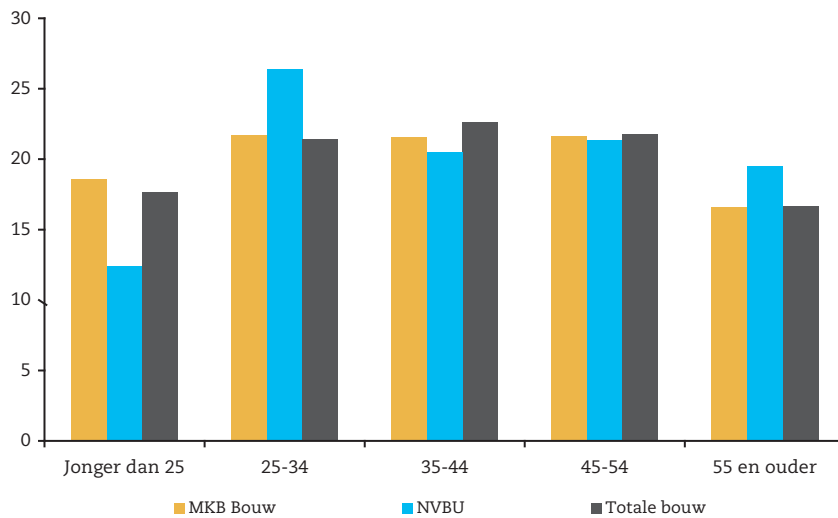
Het aandeel uitvoerend, technisch en administratief personeel (uta) is in de MKB Bouw 25% en bij de NVBU 18%. Het aandeel uta is relatief hoog omdat deze ook de werkzaamheden van het personeel van onderaannemers, zzp'ers en uitzendkrachten moet coördineren en aansturen.

Tabel 3.3 Samenstelling naar beroep van werknemers in de cluster B&u in 2009, in procenten

Beroepsgroep	MKB Bouw	NVBU
Timmerlieden	30	75
Metselaars	14	1
Overig bouwplaatspersoneel	31	5
Uta-personeel	25	18
Totaal	100	100

Bron: EIB

Figuur 3.6 Leeftijdverdeling van de werknemers in de cluster B&u en in de totale bouw in 2009

Bron: EIB

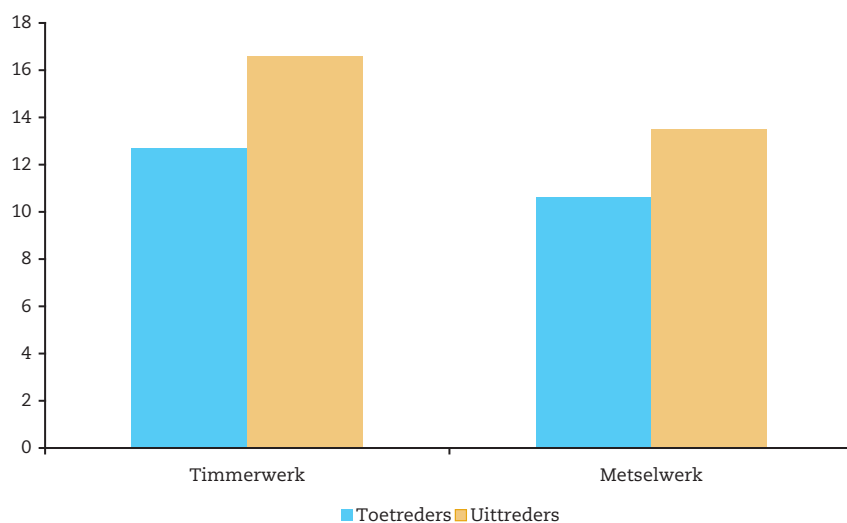
Werknemers naar leeftijd

De gemiddelde leeftijd van werknemers in de NVBU (40 jaar) ligt ruim een jaar hoger dan die van werknemers in de MKB Bouw (39 jaar). De gemiddelde leeftijd in de totale bouw ligt hier tussen in. De MKB Bouw heeft vrijwel dezelfde leeftijdsverdeling als die van de totale bouw (zie figuur 3.6). Bij de NVBU-werknemers valt op dat het aandeel werknemers van 55 jaar en ouder hoger is, net als het aandeel werknemers tussen de 25 en 34 jaar. Het lage aandeel werknemers jonger dan 25 jaar lijkt verband te houden met het relatief hoog aantal leerlingen, dat niet in loondienst is, maar in dienst van het samenwerkingsverband.

Toe- en uitreding van werknemers

In figuur 3.7 wordt een beeld gegeven van het percentage toe- en uitreders in het timmer- en metselwerk binnen de cluster B&u. De in- en uitstroom zijn relatief hoog. De instroom van werknemers in het timmerwerk is in 2008 13%, terwijl de uitstroom in dat jaar 17% bedraagt. Voor werknemers in het metselwerk is de instroom 11% en de uitstroom in dat jaar 14%. Uitstroom betekent overigens niet dat de werknemers ook de branche zonder meer verlaten. Zij kunnen de positie van werknemer hebben ingeruild voor die van zzp'er of in de bouw blijven, maar een andere cao volgen. Een uittreder in 2008 wordt gedefinieerd als een werknemer die in het jaar erna – in dit geval 2009 – niet meer als werknemer in de branche werkt. Voor een toetreders tot de branche geldt het

Figuur 3.7 Het percentage toe- en uittredeers in de cluster B&u in 2008

Bron: EIB

omgekeerde. Een toetreders in 2008 is een werknemer die in het jaar ervoor – in dit geval 2007 – niet in de betreffende branche werkte als werknemer. Per saldo nam het aantal werknemers in zowel het timmer- als het metselwerk in 2008 af.

3.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen

Productieontwikkeling 2009-2010

De totale productie van b&u-bedrijven is als gevolg van de vraaguitval door de recessie in de periode 2009-2010 naar verwachting met ongeveer 19% afgenomen. Al in 2009 daalde de productie fors en de daling zette door in 2010. De productie in de MKB Bouw liet in omvang een iets sterkere daling zien. Tegenover een beperkter aandeel in de sterk dalende nieuwbouw staat, dat de relatief kleine opdrachten in deze branche zich sneller en sterker aanpassen aan de vraag dan de grotere bouwprojecten met langere doorlooptijden. De productie van NVBU-bedrijven daalde met 16%. Ook deze bedrijven onderkennen de invloed van de relatief kleinere opdrachten in de provincies waar de bedrijven actief zijn, maar de daling wordt beperkt door de sterkere vertegenwoordiging in de bestaande bouw. De vraaguitval van bestaande bouw is minder scherp dan die van de nieuwbouw.

Productieontwikkeling 2011-2012

In 2011 zal zowel voor de MKB Bouw als voor de NVBU het herstel intreden. Het herstel is sterker dan die van de totale b&u-sector. De NVBU groeit in 2011 met

Tabel 3.4 Ontwikkeling van de productie in de cluster B&u en in de totale b&u, 2009-2015

	Mln €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2009	2009	2010	2011	2012	2015 ¹
MKB Bouw	327	-8,7	-10½	2	3	4
NVBU	221	-7,6	-8½	3½	2	3
Totale b&u	43.733	-8,1	-10½	1½	2½	4

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

3½%. Door de relatief sterkere vertegenwoordiging van de bestaande woningbouw kan deze branche ook meer profiteren van de tijdelijke verlaging van het btw-tarief. Dit effect is tijdelijk waardoor in 2012 deze impuls wegvalt en de groei in dat jaar lager uitpakt.

Het herstel in de bestaande bouw is in 2011 sterker dan dat van de nieuwbouw. Omdat ook de MKB Bouw relatief sterker gericht is op de bestaande bouw dan de totale b&u-sector, laten ook deze bedrijven in 2011 iets sterker productieherstel zien. Vanaf 2012 loopt de productie van de MKB Bouw bedrijven in hetzelfde tempo op als die van de totale b&u-sector.

Productieontwikkeling tot 2015

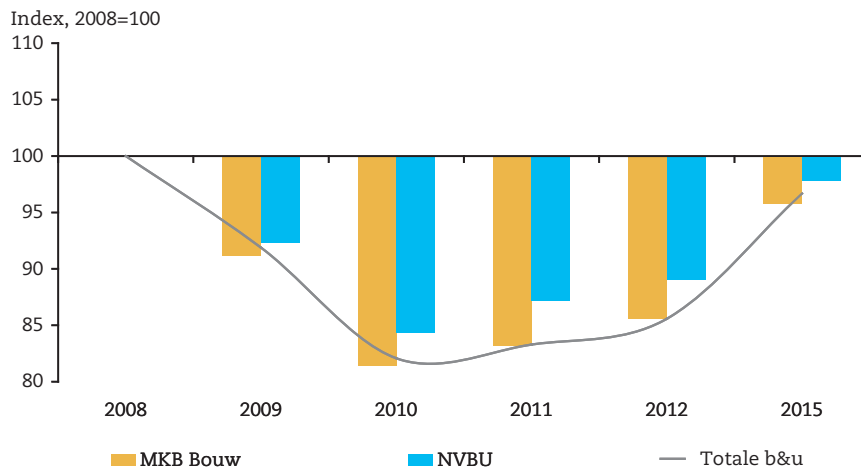
Na 2012 zet het herstel door. Omdat de productiedaling in 2009 en 2010 beperkter was, veert in de NVBU de productie minder sterk terug. Met een gemiddelde groei van 3% blijft de groei achter bij die van de MKB Bouw en de totale b&u (4%). Het duurt enige jaren voordat de productiedaling in 2009 en 2010 weer enigszins is gecompenseerd. Verwachting is dat in 2015 – mede onder invloed van een inhaalvraag – de productie weer dicht onder het niveau van het topjaar 2008 uitkomt (zie figuur 3.8).

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

De productieterugval in 2009 en 2010 vertaalde zich slechts ten dele in een terugval van de werkgelegenheid. Een deel van het productieverlies is opgevangen door een verlaging van de arbeidsproductiviteit. Bedrijven zijn in eerste instantie terughoudend met het ontslaan van personeel vanwege de hoge kosten die hieraan zijn verbonden, en gaan eerder over op minder inhuur van bedrijven en flexibele arbeidskrachten. De eigen werkgelegenheid in de MKB Bouw en de NVBU daalde in totaal over beide jaren met respectievelijk 14% en 12%. De daling van de werkgelegenheid was het sterkst in 2010.

Figuur 3.8 Productievolumewontwikkeling van de cluster B&u en de totale b&u, 2008-2015

Bron: EIB

Het herstel van de productie in 2011 zal zich niet direct doorvertalen in meer werkgelegenheid. Alleen voor de NVBU wordt een lichte stijging van het eigen personeel verwacht. In de MKB Bouw is sprake van een stabilisatie van de werkgelegenheid. Het herstel vertaalt zich eerst vooral in een verbetering van

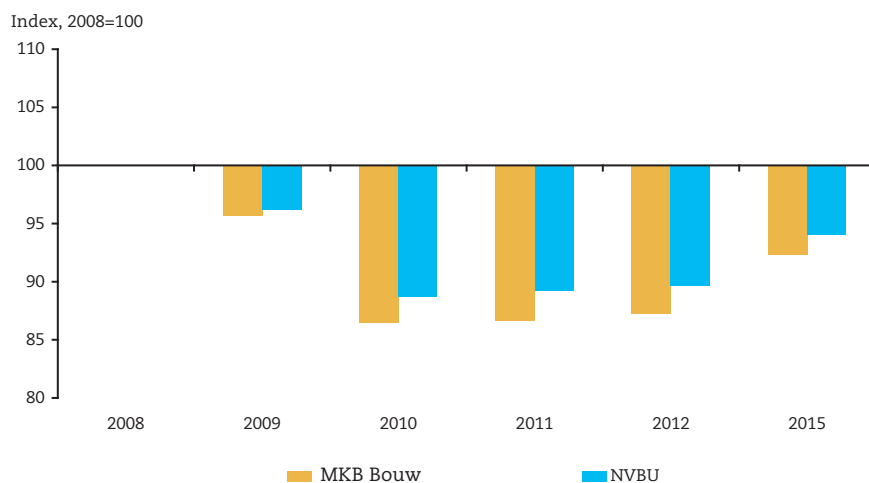
Tabel 3.5 De verwachting van de werkgelegenheid in het cluster b&u, 2009-2015

	MKB Bouw		NVBU	
	Personen	Δ%	Personen	Δ%
2009	1.550	-4½	1.275	-4
2010	1.400	-9½	1.175	-8
2011	1.400	0	1.175	½
2012	1.400	½	1.175	½
2015 ¹	1.500	2	1.250	1½

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

Figuur 3.9 Werkgelegenheidsontwikkeling van de cluster B&u, 2009-2015

Bron: EIB

de arbeidsproductiviteit. Ook in 2012 neemt de werkgelegenheid in beide branches toe met slechts een ½%. Pas vanaf 2013 trekt de werkgelegenheid weer stevig aan. Hoewel de productie in 2015 weer vlak onder het niveau van het topjaar 2008 uitkomt, zal dit voor de werkgelegenheid niet het geval zijn. Door arbeidsproductiviteitsverbetering zal de werkgelegenheid zich niet volledig herstellen (zie figuur 3.9).

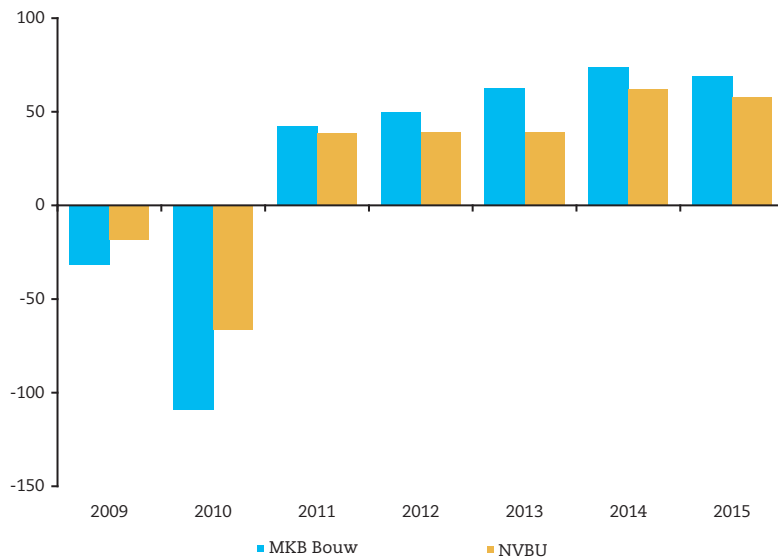
3.3 Instroom- en opleidingsbehoefte

Instroombehoefte van werknemers

De instroombehoefte van de cluster B&u voor de komende jaren wordt voor een belangrijk deel bepaald door de verwachte groei van de werkgelegenheid in dit cluster. In tabel 3.5 is deze groei (of krimp) per branche voor de periode tot 2015 in beeld gebracht. Naast de uitbreidingsvraag speelt ook de natuurlijke vervangingsvraag een rol bij de instroombehoefte. De natuurlijke vervangingsvraag is de behoefte aan nieuwe arbeidskrachten die ontstaat omdat werknemers de branche definitief verlaten wegens (pre)pensioen en arbeidsongeschiktheid. Door vergrijzing neemt deze vervangingsvraag in de tijd toe. De totale natuurlijke uitstroom wordt geschat op 2,5% van het arbeidsbestand, oplopend tot 2,7% in 2015. In figuur 3.10 is de totale instroombehoefte weergegeven, welke bestaat uit de som van de uitbreidings- en de natuurlijke vervangingsvraag.

Uit de figuur valt op te maken dat in 2010 in de MKB Bouw de werkgelegenheid per saldo krimpt met ongeveer 100 personen. Dat is ongeveer 7% van het personeelsbestand. In dit jaar is de krimp in de productie en als gevolg daarvan

Figuur 3.10 Instroombehoefte in de cluster B&u, 2009-2015

Bron: EIB

in de werkgelegenheid zo sterk, dat de natuurlijke uitstroom alleen niet voldoende is om de reductie van de arbeidscapaciteit op te vangen. Ook in de NVBU is de teruggang met 6% van het personeelsbestand flink. In 2011 stabiliseert de groei van de werkgelegenheid maar, omdat de natuurlijke uitstroom doorgaat is er per saldo een instroombehoefte in de MKB Bouw van 3% en bij de NVBU van 3,5% van het arbeidsbestand. Na 2011 stijgt de behoefte aan vakkrachten weer duidelijk tot rond de 5% van het bestand werknemers in 2015 zowel in de MKB Bouw als in de NVBU. Gemiddeld over de periode 2010-2015 bedraagt de instroombehoefte in de MKB Bouw en de NVBU rond 30 personen per jaar.

Opleidingsbehoefte

Voor het bepalen van de opleidingsbehoefte is geschat hoeveel leerlingen in de opleidingen moeten instromen om in 2015 geen overschot of tekort te hebben aan vaklieden met vakopleiding en/of werkervaring. Door de terugval in werkgelegenheid is in 2009 en 2010 een onbenutte arbeidsreserve aan vaklieden ontstaan. Een groot deel van deze arbeidsreserve zal in de komende jaren beschikbaar zijn om de instroombehoefte op te vangen. Hier is bij het bepalen van de opleidingsbehoefte rekening mee gehouden. (zie bijlage A voor de hierbij gehanteerde uitgangspunten).

In tabel 3.6 zijn de resultaten van de ramingen weergegeven.

In de MKB Bouw waren in 2009 in totaal 82 leerlingen in opleiding. Van dit totaal kunnen 43 leerlingen worden beschouwd als instroom in opleidingen in dat jaar. Om in 2015 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou – rekening houdend met de verwachte groei van de werkgelegenheid en met de genoemde aannames – een instroom in de opleiding in de periode 2011-2015 van ongeveer 55 leerlingen per jaar nodig zijn. Als de branche de instroombehoefte volledig zou willen opvangen met gekwalificeerde arbeidskrachten dan vergt het hogere aantal benodigde leerlingen een intensivering van het beleid om jongeren te werven.

Bij de NVBU is het totale aantal leerlingen dat in 2009 in opleiding is 120, waarvan ongeveer 60 leerlingen kunnen worden beschouwd als instroom in de opleiding in dat jaar. Om in 2015 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben is een instroom in de opleidingen in de periode 2011-2015 nodig van ongeveer 60 leerlingen per jaar. Dit aantal komt nagenoeg overeen met de instroom in 2009.

Tabel 3.6 De ontwikkeling van de gekwalificeerde arbeidsreserve van de cluster B&u bij instroom in de opleidingen in de periode 2011-2015, personen

	Aantal leerlingen in 2009	Gemiddelde instroom 2011-2015	Arbeidsreserve		
			2011	2012	2015
MKB Bouw	82	55	130	100	0
NVBU	120	60	90	60	0

Bron: EIB

Uitvaleffect ten gevolge van de recessie

De daling van de werkgelegenheid in een recessie leidt tot een onbenutte arbeidsreserve. Voor de opleidingsbehoefte is het van belang te bepalen hoeveel personen uit deze reserve uiteindelijk terugkeren naar de bouw. Een aantal personen uit de reserve vindt immers elders emplooi en keert definitief niet terug naar de bouw, ook niet als de bouw weer aantrekt. Het effect van deze definitieve uitstroom als gevolg van de recessie komt boven op de gebruikelijke in- en uitstroom en compenseren elkaar deels. De 'normale' in- en uitstroom in de bouw is in de periode 1995-2008 gemiddeld 12%.¹

Zoals in elke bedrijfstak zijn het vooral jongeren die in het begin van hun beroepsloopbaan verhoudingsgewijs meer van werkgever veranderen dan oudere leeftijdsgroepen (jobhoppen). Eerder onderzoek van het EIB naar jongeren² liet zien dat de recessie van de jaren tachtig tot een extra uitstroom van 10% van de jongeren leidde die bovenop de gebruikelijke uitstroom de bouw definitief verlieten.

Gelet op de duur en hevigheid van de crisis en gelet op het feit dat andere bedrijfstakken nu al uit de crisis zijn en de werkgelegenheid daar stijgende is, moet rekening worden gehouden met een wat grotere uitval als gevolg van de huidige crisis. Om deze redenen is uitgegaan van een uitval van 10% van alle 'arbeidsreserve' en niet alleen van jongeren en is hierbij tevens niet een eenmalige maar een jaarlijkse uitval van 10% verondersteld. Op basis hiervan kan dan de nieuwe instroom worden berekend die middels opleiding en via nieuwe zij-instroom moet worden gerealiseerd.

1. EIB (2010), De bouwmarkt 2010-2015, paragraaf 3.3.

2. EIB (1999), Jongeren in de bouw.

4 Infra

De cluster Infra bestaat uit de leden van MKB Infra, de branchevereniging voor MKB-bedrijven in de infrastructuur. De leden van de branchevereniging zijn MKB-bedrijven die hun omzet vooral halen uit infra-opdrachten voor de lokale overheden. In totaal gaat het om 81 bedrijven die lid zijn van MKBA Infra.

4.1 Sectorstructuur in 2009

Totale omzet

De totale netto omzet van de MKB Infra in 2009 bedroeg € 774 miljoen. De MKB Infra-bedrijven nemen hiermee voor ruwweg een achtste deel van de totale omzet van de MKB-bedrijven in de gww voor hun rekening⁵. De gemiddelde omzet per bedrijf bedraagt € 9,7 miljoen (zie tabel 4.1). Een gemiddeld bedrijf bestaat uit 31 personeelsleden en meewerkende eigenaren.

Omzetsamenstelling naar activiteit

Figuur 4.1 laat zien dat in de wegenbouw (inclusief riolering en bijkomende grondwerkzaamheden) het grootste deel van de omzet (40%) met wegenbouw wordt gerealiseerd. Landelijk ligt dit op bijna 50%. De MKB Infra-bedrijven zijn niet actief in de railbouw en bij kabels en buizen. De overige activiteiten zijn ongeveer evenredig verdeeld.

Omzetsamenstelling naar opdrachtgevers

De omzetsamenstelling naar type opdrachtgevers (zie figuur 4.2) laat zien dat de MKB Infra zich sterk richt op de (lokale) overheden. Die gerichtheid is veel

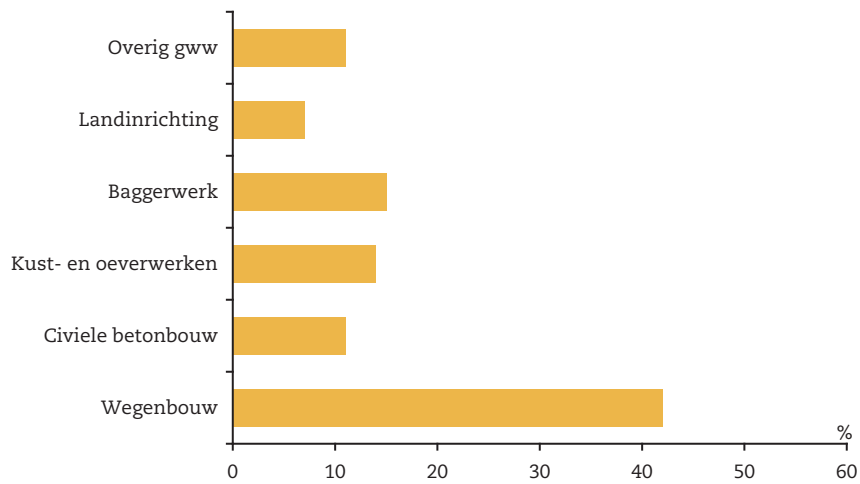
Tabel 4.1 Branche karakteristiek cluster Infra, 2009

	Omzet per bedrijf (€ mln)	Eigen werk- gelegenheid per bedrijf (fte)	Omzet per eigen werkende (€)
MKB Infra	9,7	31	304.700

Bron: EIB

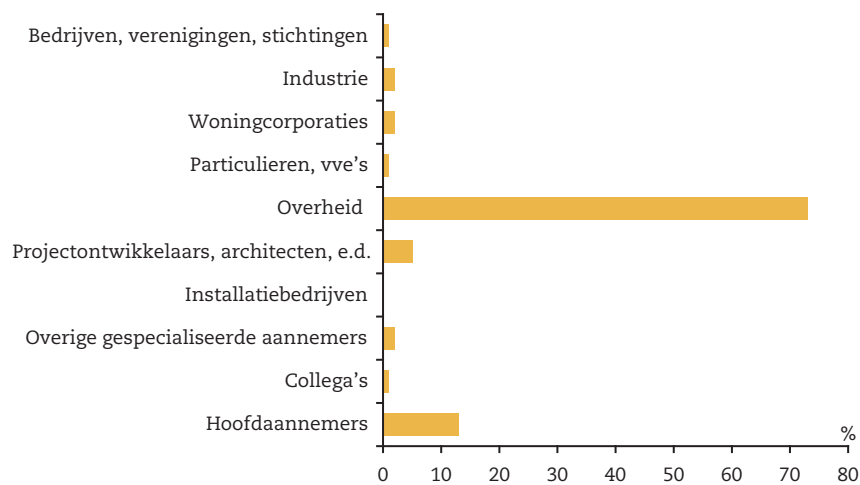
⁵ EIB (2010), Bedrijfseconomische kencijfers; gww-bedrijven 2008.

Figuur 4.1 Omzetsamenstelling naar marksector, 2009, MKB Infra

Bron: EIB

Figuur 4.2 Omzetsamenstelling naar opdrachtgever, 2009, MKB Infra

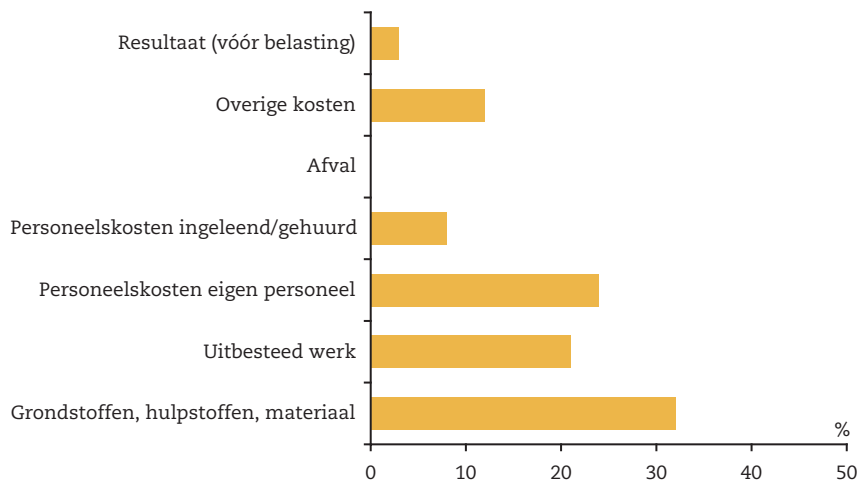
Bron: EIB

sterker dan die van het gemiddeld gww-bedrijf, dat 55% van de totale omzet bij overheden realiseert. De MKB Infra treedt veel minder op als onderaannemer. Terwijl andere gww-bedrijven ook een substantieel deel van hun omzet voor bedrijven en industrie als opdrachtgever uitvoeren, is het belang van deze opdrachtgeverscategorie voor de MKB Infra-bedrijven zeer beperkt. Andere MKB-bedrijven in de gww behalen gemiddeld bijna 40% van de omzet in onderaanneming⁶. Al met al kan worden geconstateerd dat MKB Infra-bedrijven als gespecialiseerde hoofdaannemers kunnen worden getypeerd die voornamelijk werken voor gemeenten.

Kostenstructuur

Bijna een derde deel van de omzet bestaat uit materiaalkosten (zie figuur 4.3). Hierin wijkt de MKB Infra niet af van de totale gww-sector. Wel besteden de MKB Infra bedrijven veel minder werk uit aan onderaannemers, maar laten de werkzaamheden meer uitvoeren door eigen en ingehuurd personeel. Het ingehuurd personeel wordt vaak samen met hun materieel ingehuurd. Dit is één verklaring voor het ontbreken van de materieelkosten bij de opgaven van de bedrijven. Een andere verklaring is dat het eigen materieel als rente- en aflossingskosten is opgenomen in de post overige kosten.

Figuur 4.3 Kostenstructuur, 2009, MKB Infra

Bron: EIB

⁶ EIB (2010), Positionering van het midden- en kleinbedrijf in de gww.

Werkgelegenheid

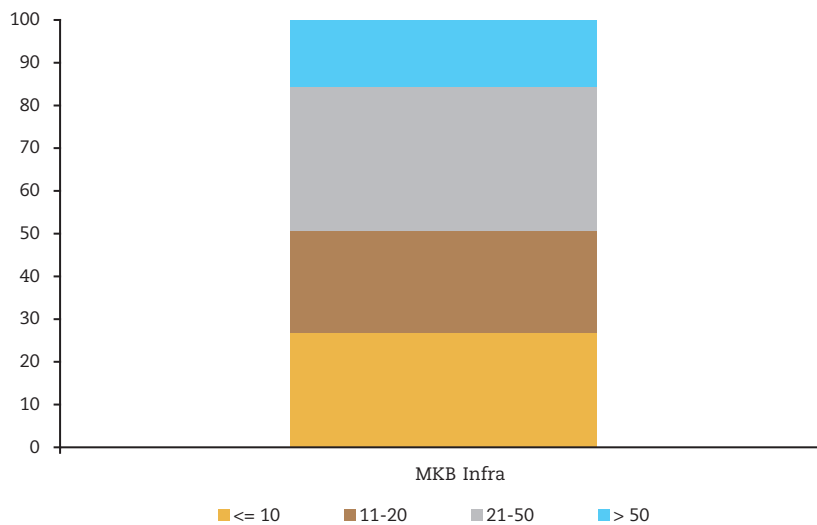
Bij de MKBA Infra-bedrijven waren in 2009 ruim 2,5 duizend personen (in fte) werkzaam als personeel of als meewerkende eigenaar. Van de bedrijven valt 78% onder de CAO Bouw.

Veel van het personeel werkt bij de grotere bedrijven (zie figuur 4.4). Ongeveer een kwart van de bedrijven bestaat uit minder dan 10 werkzame personen. Meer dan de helft bestaat uit meer dan 20 personen. Ongeveer een derde van het aantal werkenden werkt bij bedrijven met maximaal 20 arbeidskrachten. Ongeveer de helft is werkzaam bij bedrijven met tussen de 10 en 50 man eigen personeel. De 15% grootste bedrijven hebben een aandeel van ruim 20% in de werkgelegenheid in deze sector.

Samenstelling van de werkgelegenheid

Naast het eigen personeel in loondienst en meewerkende eigenaren wordt er ook ingehuurd (zie figuur 4.5). De MKB Infra kent veel inhuur van zzp'ers, gevolgd door collegiale inhuur. Het aandeel van uitzendkrachten is relatief beperkt. In de MKB Infra is het aandeel van deze flexibele schil ongeveer een vijfde van het totaal aantal werkenden. Hiernaast worden door de bedrijven ook leerlingen op de bouwplaats ingezet (5% in loondienst of in dienst van een samenwerkingsverband).

Figuur 4.4 Verdeling van de MKB Infra-bedrijven naar grootteklasse in 2009, in procenten

Bron: EIB

Tabel 4.2 Ontwikkeling van de productie in het cluster MKB Infra en in de totale gww, 2009-2015

	Mln €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2009	2009	2010	2011	2012	2015 ¹
MKB Infra	775	10½	-7	-1½	1½	2
Totaal Gww	13.746	3½	-5½	½	½	2

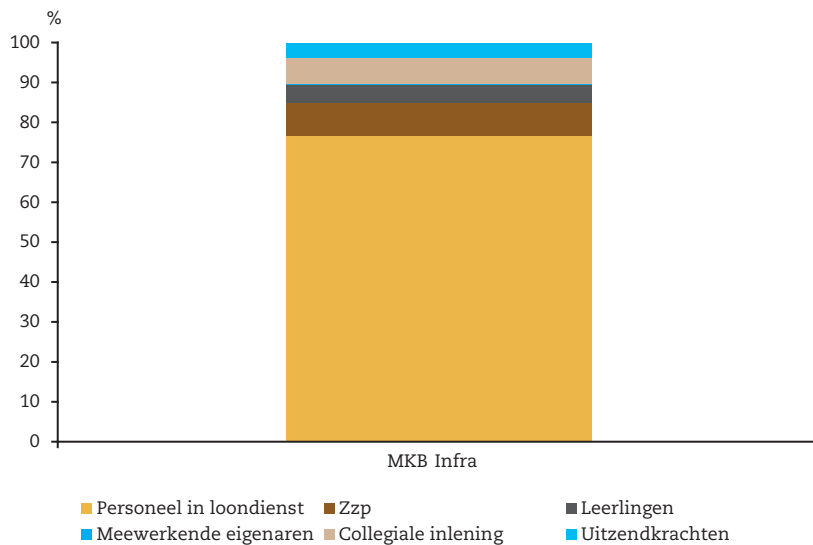
1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

Werknemers naar beroep

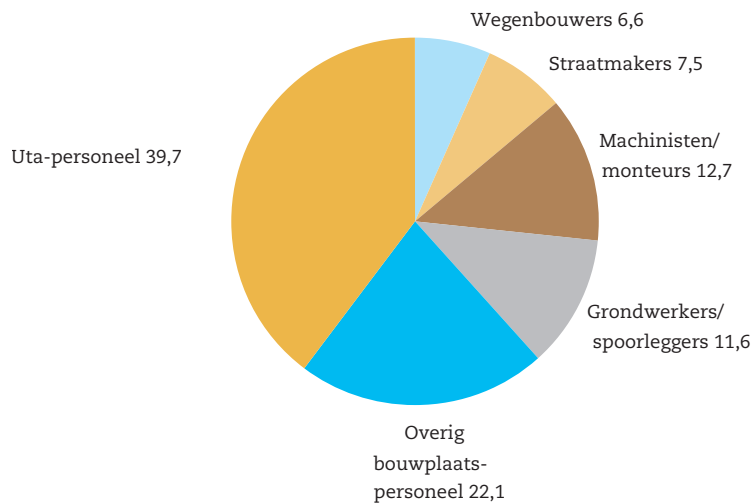
De MKB Infra-bedrijven werken met tal van beroepen. De veelheid van activiteiten zoals onder meer de aanleg van wegen, riolering en het bouw- en woonrijp maken van bouwlocaties zorgen voor veel specialisaties in huis.

Figuur 4.5 Samenstelling van de totale werkgelegenheid in de MKB Infra in 2009, in procenten

Bron: EIB

Figuur 4.6 Samenstelling naar beroep van werknemers in de MKB Infra in 2009, in procenten

Bron: EIB

Beroepsgroepen met een behoorlijke omvang zijn machinisten/monteurs, grondwerkers, wegenbouwers en straatmakers (zie figuur 4.6).

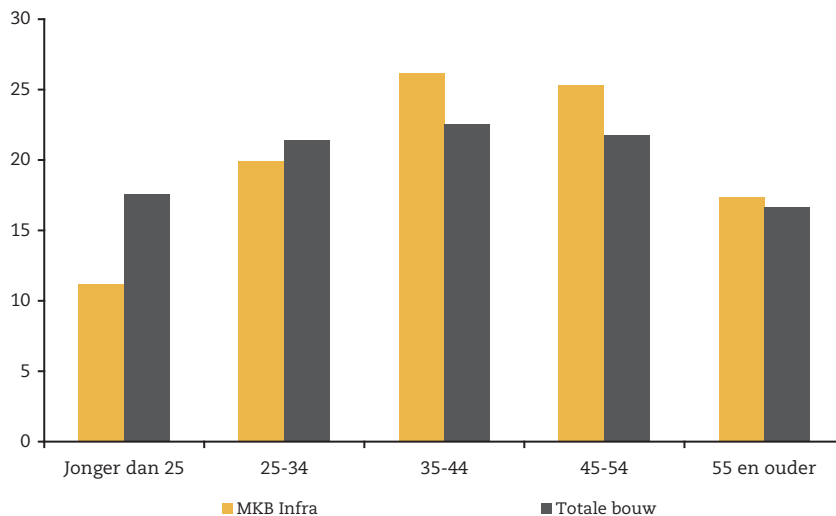
Een groot deel van de werknemers behoort tot het uta-personeel, waaronder ongeveer 15% uitvoerders en ongeveer 10% kader. Naast coördinatie en aansturing van zzp'ers, collegiale inhuur en uitzendkrachten vraagt het werk voor de gemeenten relatief veel uta-capaciteit om de werkzaamheden met de gemeenten en de bewoners af te stemmen.

Werknemers naar leeftijd

De gemiddelde leeftijd van werknemers in de MKB Infra is ruim 41 jaar, die 2 jaar boven die van de gemiddelde leeftijd in de totale bouw ligt. De MKB Infra kent in verhouding tot de totale bouw relatief weinig werknemers met een leeftijd onder de 35 jaar, terwijl die met een leeftijd tussen de 35 en 55 jaar sterker vertegenwoordigd zijn (zie figuur 4.7). Het lage aandeel jonge werknemers is volgens de sector het gevolg van het niet goed kunnen aantrekken van jonge leerlingen. Een andere reden voor het lage aandeel jongeren is de langere duur van de opleiding van machinisten, waardoor deze beroepsgroep pas op oudere leeftijd de arbeidsmarkt op stapt.

In de laatste leeftijdsfase van het beroepsleven daalt het aandeel werknemers in de MKB Infra relatief sterk. Het werk is fysiek zwaar, wat het voor de mensen moeilijker maakt om tot de pensionering in deze sector door te blijven werken.

Figuur 4.7 Leeftijdsverdeling van de werknemers in de MKB Infra en in de totale bouw in 2009

Bron: EIB

Toe- en uittreding van werknemers

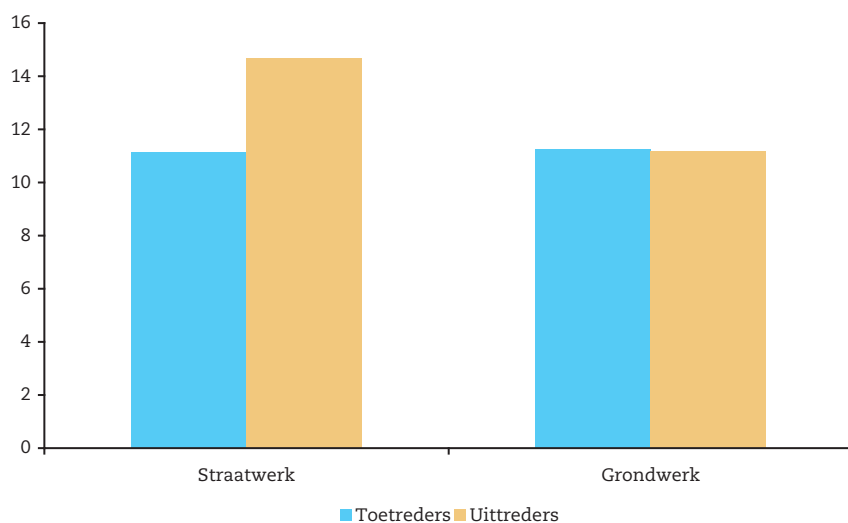
In figuur 4.8 wordt een beeld gegeven van het percentage toe- en uitstroomers in het grondwerk en in het straatwerk. De toe- en uitstroom zijn meer dan 10% van alle werknemers. De in- en uitstroom in het grondwerk ligt dicht bij elkaar, terwijl de uitstroom van straatwerk 4% boven de instroom ligt en er per saldo in 2008 van daling van het aantal werknemers sprake was. Uitstroom betekent overigens niet dat de werknemers de branche zonder meer verlaten. Zij kunnen de positie van werknemer hebben ingeruild voor die van zzp'er of in de bouw blijven, maar een andere cao volgen. Een uittreder in 2008 wordt gedefinieerd als een werknemer die in het jaar erna – in dit geval 2009 – niet meer als werknemer in de branche werkt. Voor een toetreders tot de branche geldt het omgekeerde. Een toetreders in 2008 is een werknemer die in het jaar ervoor – in dit geval 2007 – niet in de betreffende branche werkte als werknemer.

4.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen

Productieontwikkeling 2009-2010

Terwijl de b&u in 2009 als gevolg van de recessie al een forse krimp liet zien, was dit voor de gww nog niet het geval. De totale gww-productie nam in dit jaar met 3,6% toe. De terugval in nieuwbouwproductie in de b&u en het daaraan gekoppelde bouw- en woonrijp maken was nog te beperkt om een sterke stijging van investeringen door lokale overheden te voorkomen. Dit vertaalde

Figuur 4.8 Het percentage toe- en uittreeders in de MKB Infra in 2008

Bron: EIB

zich dat jaar in een sterke groei van de productie van de MKB Infra-bedrijven. In 2010 keerde ook voor de gww het beeld. In reactie op de incidenteel sterke opleving in 2009 en onder invloed van de recessie daalde de gww-productie met 5½%. Per saldo nam de gww-productie voor de MKB Infra over beide jaren gemeten met bijna 2% toe.

Tabel 4.3 Ontwikkeling van de productie in het cluster MKB Infra en in de totale gww, 2009-2015

	Mln €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2009	2009	2010	2011	2012	2015 ¹
MKB Infra	775	10,4	-7	-1½	1½	2
Totale Gww	13.746	3,6	-5½	½	½	2

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

Productieontwikkeling 2011-2012

Het beeld is voor de MKB Infra voor de jaren 2011 minder gunstig dan voor de gww-sector als geheel. De krappe budgettaire situatie bij de lagere overheden zorgt voor een druk op de uitvoering van infrastructurele werken waar gemeentelijk geld bij betrokken is. Onder invloed van bezuinigingen bij (lokale) overheden daalt de gww-productie. Weliswaar nemen de nieuwbouwactiviteiten in de woningbouw in 2011 weer toe, maar de omvang ervan is te beperkt om een daling van de gww-productie te voorkomen. De daling pakt voor de MKB Infra relatief sterker uit vanwege de sterke oriëntatie op de lokale overheden. Toch is de daling nog beperkt van omvang. In 2012 groeit de productie, waarmee de daling van 2011 volledig wordt gecompenseerd.

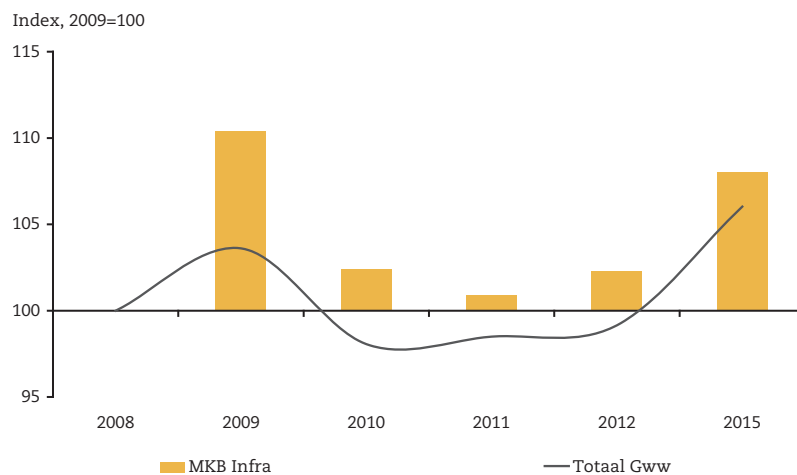
Productieontwikkeling tot 2015

Vanuit de structurele capaciteit- en onderhoudsbehoeften neemt de gww-productie op middellange termijn jaarlijks weer toe met gemiddeld ongeveer 2%, zowel voor de gww als totaal als voor de MKB Infra. Deze groei is niet toereikend om voor de MKB Infra het hoge niveau van 2009 opnieuw te realiseren, maar de productie ligt toch wel hoger dan die in 2008 (zie figuur 4.9). De productie van de MKB Infra-bedrijven ontwikkelt zich ten opzichte van dat jaar naar verwachting gunstiger dan de totale gww-productie.

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

De productieontwikkeling werkt slechts ten dele door in de werkgelegenheid bij de MKB Infrabedrijven. In 2009 was er nog sprake van een stijging van de

Figuur 4.9 Vooruitzichten voor de cluster Infra en de totale gww, 2008-2015

Bron: EIB

Tabel 4.4 De verwachting van de werkgelegenheid in de MKB Infra, 2009-2015

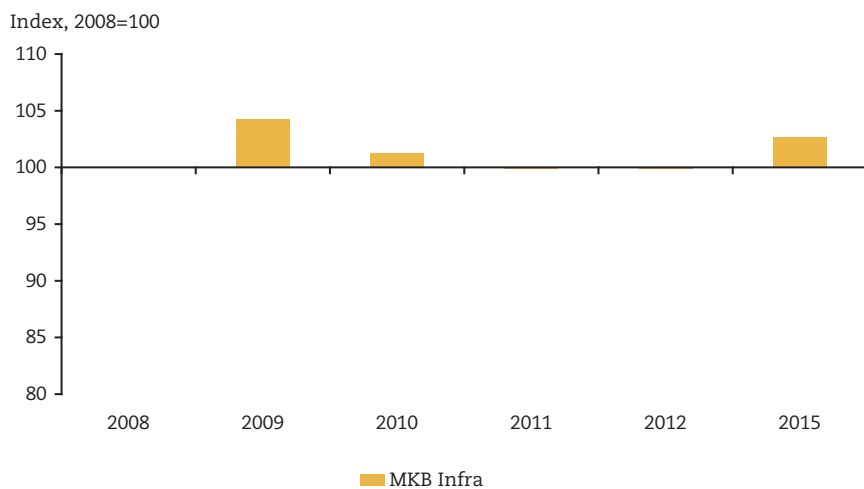
	MKB Infra	
	Personen	Δ%
2009	2.550	4½
2010	2.475	-3
2011	2.425	-1½
2012	2.425	0
2015 ¹	2.500	1

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

werkgelegenheid met 4½%, maar in 2010 en 2011 ontkomt ook de infra niet aan een terugval in werkgelegenheid (tabel 4.4). Het jaar 2012 is wat betreft de werkgelegenheid een jaar van stabilisatie. De werkgelegenheid blijft naar verwachting ongeveer op hetzelfde niveau als in 2011. In de jaren erna trekt de werkgelegenheid weer aan. Voor de MKB Infra wordt in de periode 2013-2015

Figuur 4.10 Werkgelegenheidsontwikkeling van de cluster Infra, 2008-2015

Bron: EIB

een jaarlijkse toename van de werkgelegenheid van gemiddeld 1% verwacht. Ook voor de MKB Infra geldt dat door verbetering van de arbeidsproductiviteit de werkgelegenheid van haar leden zich niet volledig ten opzichte van het niveau van 2008 zal herstellen (zie figuur 4.10).

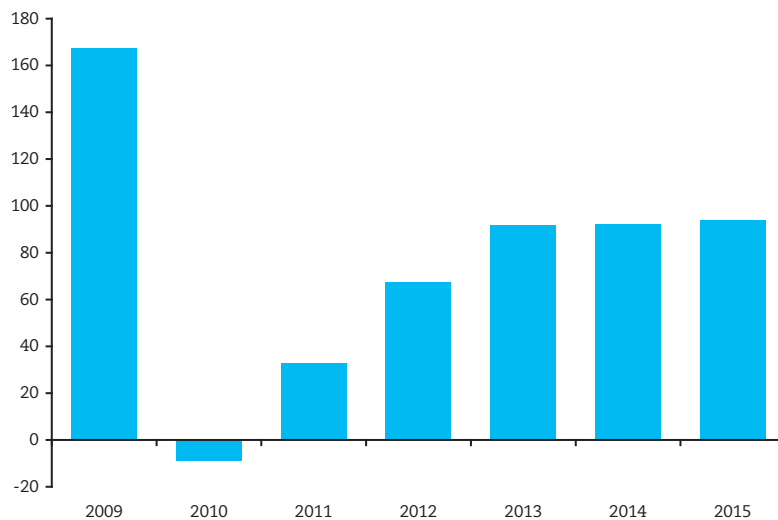
4.3 Instroom- en opleidingsbehoefte

Instroombehoefte van werknemers

De instroombehoefte van de MKB Infra voor de komende jaren wordt voor een belangrijk deel bepaald door de verwachte groei van de werkgelegenheid in dit cluster. In tabel 4.4 is deze groei (of krimp) per branche voor de periode tot 2015 in beeld gebracht. Naast de uitbreidingsvraag speelt ook de natuurlijke vervangingsvraag een rol bij de instroombehoefte. De natuurlijke vervangingsvraag is de behoefte aan nieuwe arbeidskrachten die ontstaat omdat werkenden de branche definitief verlaten wegens (pre)pensioen en arbeidsongeschiktheid. Door vergrijzing neemt deze vervangingsvraag in de tijd toe. De totale natuurlijke uitstroom wordt geschat op 2,5% van het arbeidsbestand, oplopend tot 2,8% in 2015. In figuur 4.11 is de totale instroombehoefte weergegeven, welke bestaat uit de som van de uitbreidings- en de natuurlijke vervangingsvraag.

Uit de figuur valt op te maken dat in 2010 de personeelssterkte in de MKB Infra licht daalt, terwijl in 2009 nog sprake was van een relatief grote stijging. In 2010 is de recessie ook in de infrastructuur voelbaar en krimpt de productie en als

Figuur 4.11 Instroombehoefte in de MKB Infra, 2009-2015

Bron: EIB

gevolg daarvan de werkgelegenheid. De natuurlijke uitstroom alleen is niet voldoende om de reductie van de arbeidscapaciteit op te vangen. Het personeelsbestand krimpt met een ½%. In 2011 daalt de werkgelegenheid verder, maar vanwege de grotere natuurlijke uitstroom is er per saldo een instroombehoefte van ongeveer 1½%. De instroombehoefte aan personeel loopt in de jaren erna verder op en stabiliseert in de periode 2013-2015 op bijna 4%. Gemiddeld over de periode 2010-2015 bedraagt de instroombehoefte in de MKB Infra rond de 60 werkenden per jaar.

Opleidingsbehoefte

Voor het bepalen van de opleidingsbehoefte is voor de MKB Infra-bedrijven geschat hoeveel leerlingen in de opleidingen moeten instromen om in 2015 geen overschot of tekort te hebben aan vaklieden met vakopleiding en/of werkervaring. Door de terugval in werkgelegenheid is in 2010 en 2011 een onbenutte arbeidsreserve aan vaklieden ontstaan. Een groot deel van deze arbeidsreserve zal in de komende jaren beschikbaar zijn om de instroombehoefte op te vangen. Hier is bij het bepalen van de opleidingsbehoefte rekening mee gehouden (zie bijlage A voor de hierbij gehanteerde uitgangspunten).

In tabel 4.5 zijn de resultaten van de ramingen weergegeven. In de MKB Infra waren in 2009 in totaal 151 leerlingen in opleiding. Ongeveer 80 leerlingen van dit totaal kunnen worden beschouwd als instroom in de opleiding in dat jaar. Om in 2015 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou – rekening houdend met de verwachte groei van de werkgelegenheid en met de genoemde aannames – een instroom in de opleiding in de periode 2011-2015 van ongeveer 95 leerlingen per jaar nodig zijn. Als de branche de instroombehoefte volledig zou willen opvangen met gekwalificeerde arbeidskrachten dan vergt het hogere aantal benodigde leerlingen een intensivering van het beleid om jongeren te werven.

In 2011 zal gelet op het beperkte productie herstel en de onbenutte arbeidsreserve het moeilijk zijn om dan al het gemiddelde gewenste niveau aan instroom te realiseren.

Tabel 4.5 De ontwikkeling van de gekwalificeerde arbeidsreserve in de MKB Infra bij instroom in de opleidingen in de periode 2011-2015

	Aantal leerlingen in 2009	Gemiddelde instroom 2011-2015	Arbeidsreserve		
			2011	2012	2015
MKB Infra	151	95	100	90	0

Bron: EIB

5 Gevels

Het cluster Gevels bestaat uit de gespecialiseerde aannemersbedrijven die lid zijn van de Aannemers Vereniging Metselwerken (AVM), de Vereniging Nederlandse Voegbedrijven (VNV) en de Vereniging van Steiger-, Hoogwerk- en Betonbekistingsbedrijven (VSB). Deze bedrijven binnen de cluster Gevels hebben deels overlappende activiteiten aan de buitengevels van woningen en andere gebouwen. Zo voeren de metsel- en voegbedrijven beide zowel metsel als voegwerk uit. Ook vormt steigerbouw onderdeel van de activiteiten van ieder van de drie branches binnen de cluster Gevels. Voor de metselbedrijven en de steigerbedrijven gaat het om de marktinformatie voor de gehele branche, dat wil zeggen zowel leden als niet-leden. De metselbranche bestaat in totaal uit 585 bedrijven, waarvan 107 lid van de AVM zijn. De Steigerbranche bestaat in totaal uit 154 bedrijven, waarvan 66 lid van de VSB zijn. Alleen voor de voegbedrijven beperkt deze marktstudie zich tot de 129 leden.

5.1 Sectorstructuur in 2009

Totale omzet

De totale netto omzet van alle metselbedrijven bedroeg in 2009 € 495 miljoen. De voegbedrijven hadden in dat jaar een netto omzet van € 89 miljoen. Het totaal van alle steigerbedrijven realiseerde in hetzelfde jaar een netto omzet van € 312 miljoen. Van de drie branches is de gemiddelde omzet en eigen werkgelegenheid (werknemers en meewerkende eigenaren) per bedrijf het hoogst in de steigerbouw. De verschillen tussen de metsel- en voegbedrijven lopen veel minder sterk uiteen (zie tabel 5.1).

Tabel 5.1 Branchekarakteristieken binnen de cluster Gevels, 2009

	Omzet per bedrijf (€ mln)	Eigen werk- gelegenheid per bedrijf (fle)	Omzet per eigen werkende (€)
Metselbedrijven	0,9	10	90.900
Voegbedrijven	0,7	7	99.300
Steigerbedrijven	2,2	13	163.500

Bron: EIB

Omzetsamenstelling naar activiteit

Figuur 5.1 geeft de omzetsamenstelling naar activiteit van de metsel-, voeg- en steigerbedrijven weer. Ongeveer tweederde deel van de activiteiten van de metselbedrijven bestaat uit metselwerk. Naast het metselen voeren deze bedrijven ook voegwerk uit, maar deze activiteit wordt vooral aan voegbedrijven uitbesteed. In tijden van productiedaling zullen metselbedrijven proberen eerst het eigen personeel meer in te zetten in plaats van het voegwerk aan voegbedrijven uit te besteden. De techniek waarbij met dezelfde specie meteen ook de voeg wordt aangebracht (het zogeheten pointmasteren), is weliswaar kwalitatief beter, maar doorgaans ook veel duurder. Hierdoor wordt het bij het merendeel van het metselwerk niet toegepast. De metselbedrijven beschikken over eigen steigers, die zij met hiervoor geschoold personeel ook zelf opzetten en afbouwen. Mede met het oog op de schommelingen in de opdrachtenstroom en het gebruik van de steiger voor de verschillende disciplines op de bouwplaats worden ook veel steigers door steigerbedrijven neergezet. Andere activiteiten zijn o.a. het lijmen van kalkzandsteenblokken en gevelisolatie. Metselbedrijven proberen deze activiteiten steeds meer als één pakket aan te bieden aan de hoofdaannemer en voor een betere afstemming tussen deze onderdelen te zorgen.

Ruim de helft van het werk van voegbedrijven bestaat uit het vervangen of aanbrengen van voegen in metselwerk. Bijna 10% van het werk bestaat uit metselen, vaak als onderdeel van een grotere voegklus. Net als de metselbedrijven maken voegbedrijven voor een deel gebruik van eigen steigers die ook door eigen personeel wordt opgezet en afgebroken. Bij het voegwerk wordt ook gebruik gemaakt van gespecialiseerde voegbedrijven, wel of niet rechtstreeks ingeschakeld door de opdrachtgever of de hoofdaannemer. Voegbedrijven doen ook aan gevelbehandeling van voornamelijk bestaande gevels (isolatie, reiniging en impregnatie). Hoewel gevelisolatie nog een beperkt aandeel in de omzet heeft, is het de verwachting dat deze activiteit met het oog op de hoge energieprijzen en het beleid om isolatie te bevorderen in de toekomst steeds meer in belang zal toenemen.

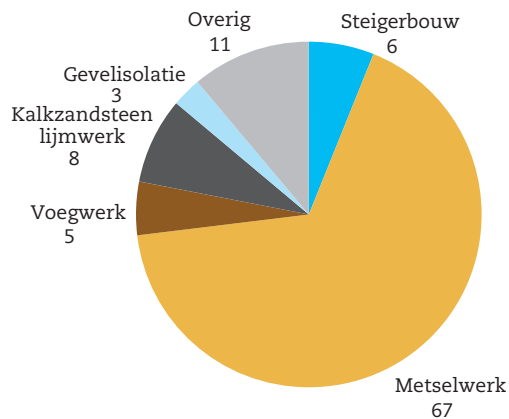
De activiteiten van steigerbedrijven bestaan in hoofdzaak uit het ontwerpen, opzetten en afbreken van steigerconstructies en voor een kwart uit de verhuur van steigers.

Omzetsamenstelling naar marktsector

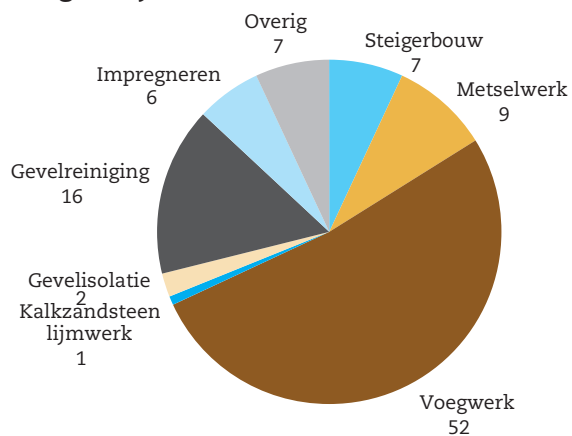
De omzetsamenstelling naar marktsector van de drie branches binnen de cluster Gevels is in figuur 5.2 weergegeven. Uit de figuur valt direct op dat de metselbedrijven vooral actief zijn in de nieuwbouw (voornamelijk woningen) en slechts voor een zeer beperkt deel in de bestaande bouw. Metselwerk kent een zeer lange levensduur, waarbij het tussentijds onderhoud voornamelijk bestaat uit het vervangen van het voegwerk. Dit verklaart het grote omzetaandeel van voegbedrijven van renovatie en onderhoud van bestaande woningen en andere gebouwen. De omzet van steigerbedrijven is veel gelijkmatiger verdeeld over de verschillende marktsectoren.

Figuur 5.1 Activiteiten van metsel-, voeg- en steigerbedrijven, 2009
aandeel in de omzet in procenten

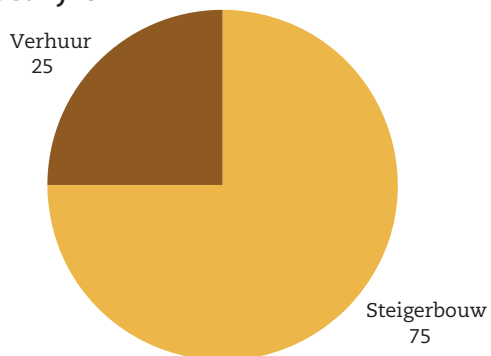
Metselbedrijven

Voegbedrijven

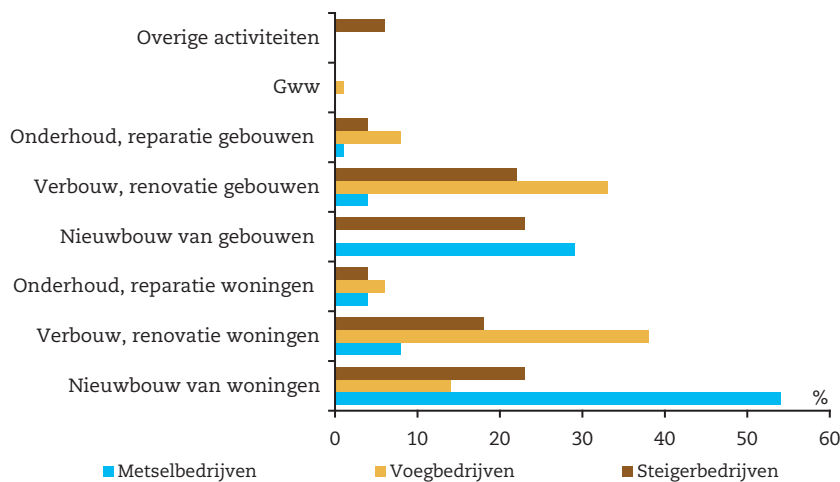

Steigerbedrijven

Bron: EIB

Figuur 5.2 Omzetsamenstelling naar marksector, 2009, cluster Gevels

Bron: EIB

Behalve in de bouw zijn steigerbedrijven ook actief in de procesindustrie (raffinage, centrales en off shore)⁷. Voor het onderhoud moeten steigers in en rond de installaties worden gebouwd, waarbij omwille van de continuïteit van het bedrijfsproces veiligheid en tijd voor de opdrachtgever vaak belangrijker zijn dan de kosten van de steiger zelf.

Omzetsamenstelling naar opdrachtgevers

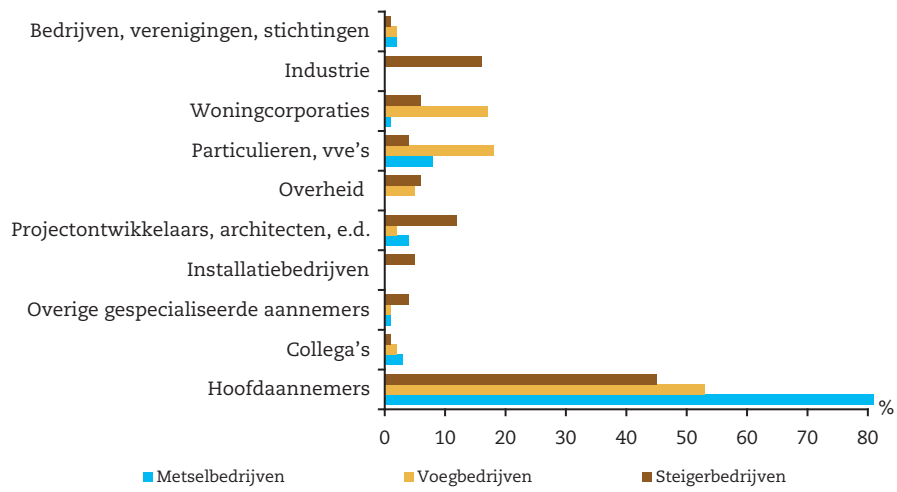
Uit figuur 5.3 blijkt dat binnen de cluster Gevels de hoofdaannemer de belangrijkste opdrachtgever is. Dit geldt het sterkst voor de metselbedrijven, waarbij het werk (voornamelijk nieuwbouwprojecten) voor 80% voor hoofdaannemers wordt uitgevoerd. Voor voeg- en steigerbedrijven wordt het werk grofweg voor de helft in opdracht van een hoofdaannemer uitgevoerd. Voegbedrijven halen de rest van hun omzet (renovatie en onderhoud) bij corporaties en particuliere eigenaren. Steigerbedrijven doen verder nog veel werk voor de (proces)industrie of indirect hiervoor via ingenieursbureaus.

Kostenstructuur

Figuur 5.4 geeft de kostenstructuur van de drie gevelbranches weer. Het aandeel van de materiaalkosten ligt relatief dicht bij elkaar, rond 20% van de gerealiseerde omzet. Wat opvalt is dat de steigerbedrijven vrijwel geen werk

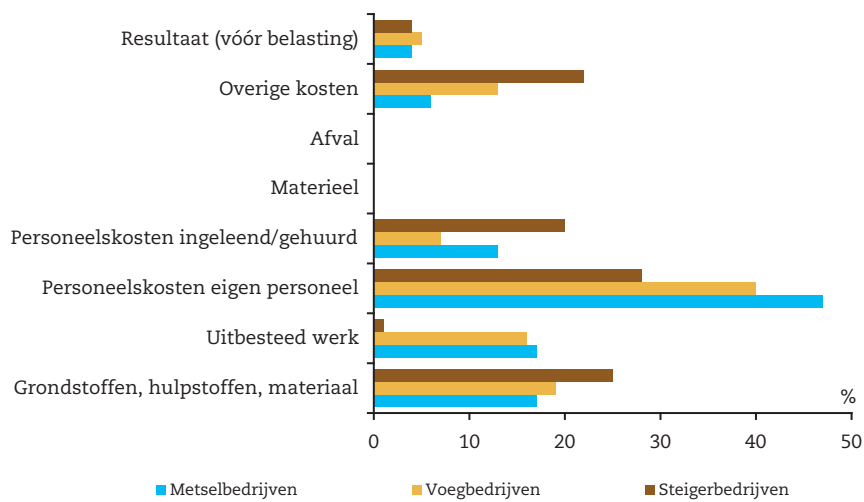
⁷ Uit gesprekken met vertegenwoordigers van de steigerbranche lijkt het aandeel van deze activiteiten die door de bedrijven zijn opgegeven aan de lage kant. Zelf schatten de vertegenwoordigers dit aandeel veel hoger in. Mogelijk dat voornamelijk de bedrijven die zich vooral richten op bouw de vragenlijsten hebben ingevuld.

Figuur 5.3 Omzetsamenstelling naar opdrachtgever, 2009, cluster Gevels

Bron: EIB

Figuur 5.4 Kostenstructuur, 2009, cluster Gevels

Bron: EIB

uitbesteden aan andere bedrijven. De personeelskosten vormen bij deze gespecialiseerde aannemers de belangrijkste kostenpost. Bij metsel- en voegbedrijven wordt - gezien de samenstelling van de personeelskosten - het werk veel meer door het eigen personeel uitgevoerd, terwijl steigerbedrijven relatief veel vaker gebruik maken van ingehuurd personeel. Steigerbedrijven en in mindere mate voegbedrijven kenmerken zich door een relatief hoog aandeel overige kosten. Het gaat hierbij om de huur- of financieringskosten van steigermaterieel. Steigerbouw geldt als een kapitaalintensieve activiteit.

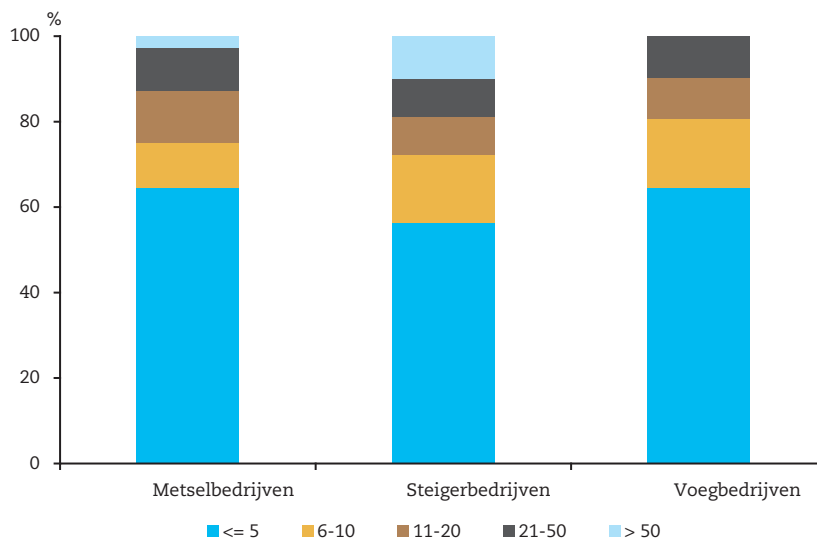
Werkgelegenheid

In 2009 waren bijna 5,5 duizend personen (fte) als personeel of meewerkende eigenaar bij de metselbedrijven werkzaam. In de voegbedrijven die aangesloten zijn bij de VNV zijn ongeveer 900 personen (fte) werkzaam. In de steigerbouw werken 1.900 personen. Vrijwel alle metselbedrijven vallen onder de CAO Bouw. Van de voeg- en steigerbedrijven vallen ongeveer driekwart van de bedrijven onder de CAO Bouw.

De bedrijven in de cluster Gevels zijn relatief klein. Het grootste deel van de bedrijven bestaat uit minder dan 6 werkzame personen (zie figuur 5.5). Alleen in de steigerbouw bestaat nog een substantieel deel uit grote bedrijven. In alle bedrijven in dit cluster heeft ongeveer 15% tussen de zes en tien personeelsleden. Van de steigerbouw heeft ongeveer één op de tien bedrijven meer dan 50 personeelsleden.

Bij de metsel- en steigerbedrijven is tweederde van het aantal werkenden

Figuur 5.5 Verdeling van bedrijven in de cluster Gevels naar grootteklasse in 2009, in procenten

Bron: EIB

Tabel 5.2 De werkgelegenheid in de cluster Gevels naar grootteklasse in 2009

Grootte in mensjaren	Metsel		Voeg		Steiger	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
≤ 5	1.025	19	225	26	300	16
6 - 10	475	9	175	18	175	9
11 - 20	1.075	20	200	23	200	11
21 - 50	1.575	29	300	33	375	20
≥ 51	1.300	24			825	43
Totaal	5.450	100	900	100	1.900	100

Bron: EIB

werkzaam bij de bedrijven met meer dan 20 werkzame personen (tabel 5.2). Bij steigerbedrijven is dit aandeel wat lager.

Ruim 40% van de werkenden in de voegbranche is werkzaam in bedrijven met 10 of minder man personeel. Bij de metselbedrijven is dit percentage evenals bij de steigerbedrijven nog geen 30. In de steigerbouw werkt 43% in bedrijven met meer dan 50 man personeel. Bij de metselbedrijven is dit een kwart.

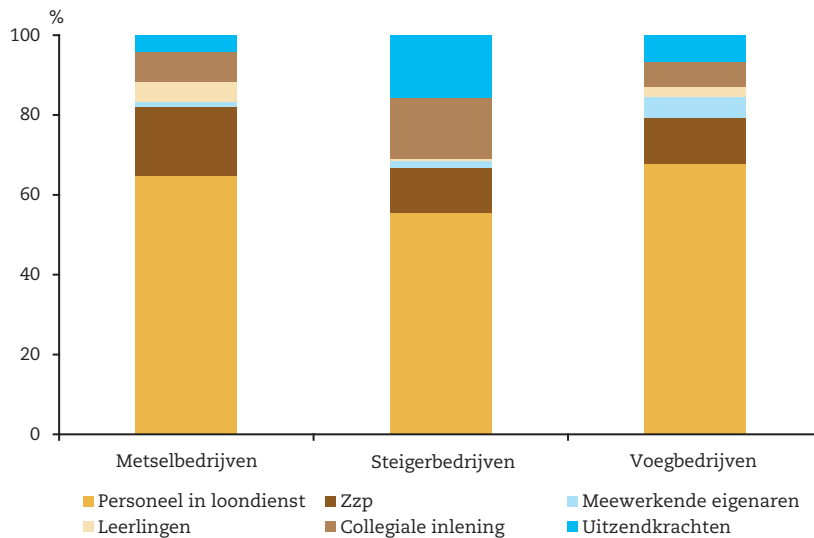
Samenstelling van de werkgelegenheid

Naast het eigen personeel in loondienst en meewerkende eigenaren wordt er ook veel ingehuurd (zie figuur 5.6). Deze inhuur bestaat uit personeel van collegabedrijven, zzp'ers en uitzendkrachten. In de steigerbouw is het aandeel van deze flexibele schil ten opzichte van het totaal werkzame personen met ruim 40% het grootst. In de twee andere branches schommelt het aandeel rond de 30%. Hiernaast wordt door de bedrijven ook leerlingen op de bouwplaats ingezet. Het percentage leerlingen is op het geheel van werkzame personen bescheiden. Bij de steiger- en voegbedrijven is dit minder dan 1%. De metselbedrijven steken daar met 5% boven uit.

Ongeveer tweederde van het totaal aan werkzame personen in de metsel- en voegbedrijven is personeel in loondienst. In de steigerbouw is dit percentage met 55% een stuk lager. Metselbedrijven maken het meest gebruik van zzp'ers (18%), terwijl voegbedrijven het minst gebruik maken van collegiale inlening. Minder dan 5% huurt collega's in. Metselbedrijven en voegbedrijven maken hierbij meer gebruik van zzp'ers dan van uitzendkrachten. In de steigerbouw wordt meer gebruik gemaakt van uitzendkrachten. De relatief hoge flexibele schil bij de steigerbedrijven komt mede voort uit knelpunten in de personeelsvoorziening in de jaren 2006 en 2007, toen er sprake was van een hoge groei. Er werd toen naar tevredenheid een beroep gedaan op Turkse (uit Duitsland) en Poolse steigerbouwers.

Figuur 5.6 Samenstelling van de totale werkgelegenheid in de cluster Gevels in 2009, in procenten

Bron: EIB

Werknemers naar beroep

Van ieder van de drie branches binnen de cluster Gevels is het eigen beroep verreweg het sterkst vertegenwoordigd (zie tabel 5.3). Voegbedrijven hebben relatief meer metselaars in dienst dan metselaarbedrijven voegers in dienst hebben. Buiten de steigerbedrijven zijn vrijwel geen steigerbouwers actief. Bij deze bedrijven gaat het vaak om personeel met een ander beroep die zich hiernaast ook (verplicht) geschoold heeft voor steigerbouw. Bij metsel- en in mindere mate bij voegbedrijven zijn onder de overige aanwezige beroepen relatief veel timmerlieden. Bij het werk moeten ook timmerwerkzaamheden worden verricht. Overigens hoeft dit niet te betekenen dat een timmerman niet metselt of voegt. De titel timmerman dekt niet zonder meer de activiteiten die onder deze titel worden verricht.

Het aandeel uitvoerend, technisch en administratief personeel (uta) vormt bij de metsel- en voegbedrijven 10% van de werknemers. Bij de steigerbedrijven is dit aandeel met een kwart een stuk hoger. Dit hangt enerzijds af van de grotere inzet van flexibel personeel, waarvan het werk moet worden gecoördineerd en worden aangestuurd. Ook is bij steigerbouw veel werk gebonden aan het ontwerpen van de steigerconstructie en de administratieve verwerking.

De gemiddelde leeftijd van werknemers van metsel- en voegbedrijven (bijna 41 jaar) ligt gemiddeld ruim een jaar boven die in de totale bouw (39 jaar). De werknemers in de steigerbouwbranche zijn wel gemiddeld jonger (37 jaar).

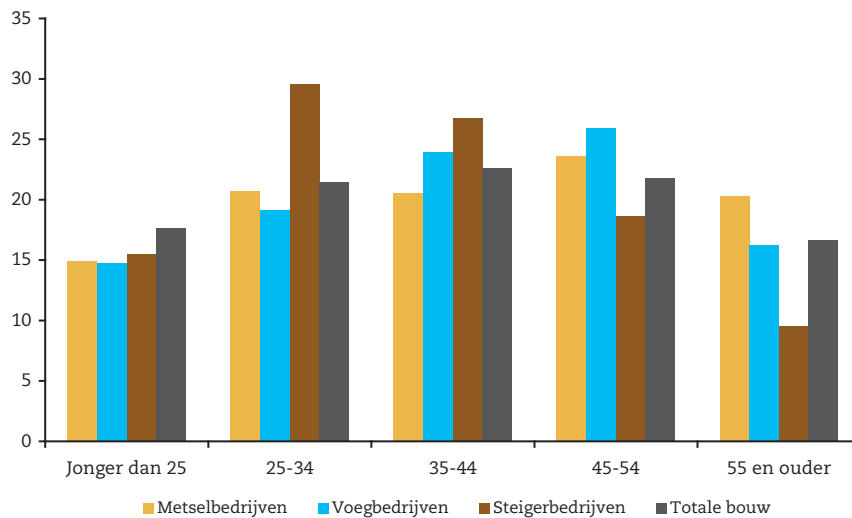
Tabel 5.3 Samenstelling naar beroep van werknemers binnen de cluster Gevels in 2009, in procenten

	Metsel	Voeg	Steiger
Metselaars	60	9	
Voegers	3	65	
Steigerbouwers	1		54
Overig bouwplaatspersoneel	26	16	21
w.o. timmerlieden	9	5	1
Uta	10	10	25
Totaal	100	100	100

Bron: EIB

Het aandeel jongeren is in alle drie branches kleiner dan het aandeel jongeren in de totale bouw (figuur 5.7). Het is voor deze branches relatief moeilijk om voldoende jongeren aan te trekken. De gemiddeld jongere leeftijd van de steigerbouwers zit vooral in het groter aandeel van 25 tot 44-jarigen en een

Figuur 5.7 Leeftijdsverdeling van de werknemers in de cluster Gevels en in de totale bouw in 2009

Bron: EIB

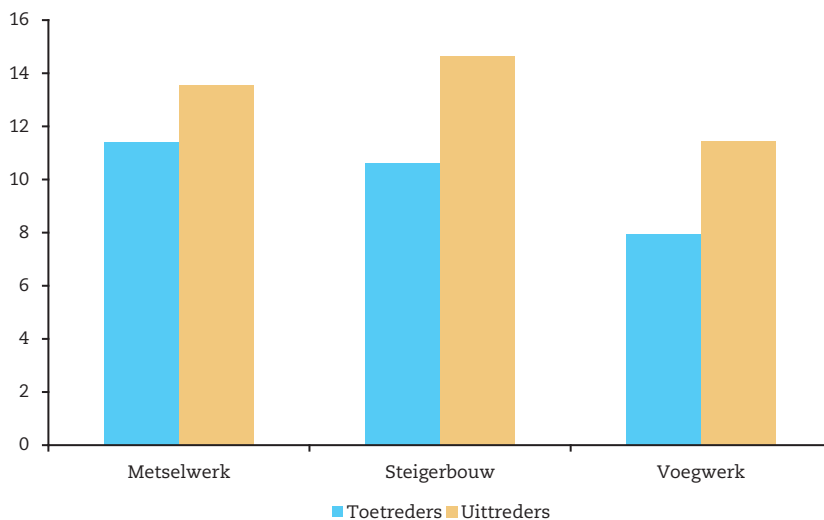
beperkt aandeel van 55-plussers. Bij de voegbedrijven zijn de 45 tot 55 jarigen sterker vertegenwoordigd. Bij metselbedrijven zijn de 55-plussers het sterkst vertegenwoordigd. Rond een vijfde van de werknemers is 55 jaar of ouder. In de steigerbouwbranche is het percentage 55+ met 10% relatief laag. Het blijkt in deze fysiek zware sector moeilijk tot na je 55e jaar het beroep uit te blijven oefenen.

Toe- en uittreding van werknemers

In figuur 5.8 wordt een beeld gegeven van het percentage toe- en uitstroomers in het metselwerk, het voegwerk en de steigerbouw binnen de cluster Gevels. In 2008 lag het aandeel uitstroomers in iedere branche boven het aandeel instroomers, waardoor er sprake was van een netto uitstroom. Het aandeel toe- en uitstroomers is in 2008 in het metselwerk het meest in evenwicht. Uitstroom betekent overigens niet dat de werknemers de branche zonder meer verlaten. Zij kunnen de positie van werknemer hebben ingeruild voor die van zzp'er of in de bouw blijven, maar een andere cao volgen. Een uitstroomer in 2008 wordt gedefinieerd als een werknemer die in het jaar erna – in dit geval 2009 – niet meer als werknemer in de branche werkt. Voor een toetreders tot de branche geldt het omgekeerde. Een toetreders in 2008 is een werknemer die in het jaar ervoor – in dit geval 2007 – niet in de betreffende branche werkte als werknemer.

Per saldo is het bestand werknemers in de steigerbouw in 2008 met 4% gedaald. Ook in de andere branches is per saldo sprake van een daling van het aantal werknemers, zij het in wat mindere mate dan in de steigerbouw.

Figuur 5.8 Het percentage toe- en uitstroomers in de cluster Gevels in 2008

Bron: EIB

5.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen

Productieontwikkeling 2009-2010

Van alle drie de branches van de cluster Gevels is de productie in 2009 en 2010 gedaald. De daling was in 2010 het sterkst.

Metselbedrijven kregen iets eerder met de uitval van productie te kampen, omdat zij ook eerder in het bouwproces worden betrokken. Het productieverlies was voor de metselbedrijven vanwege de sterke oriëntatie op de nieuwbouw het grootst met in totaal 21% over beide jaren. De metselbedrijven wisten het verlies nog enigszins te beperken door minder werk uit te besteden en zelf uit te voeren.

Voor de voegbedrijven bleef de daling relatief beperkt vanwege het grotere aandeel renovatie en onderhoud in hun omzet. Desondanks kwam het productieverlies over beide jaren gemeten uit op 13%.

De steigerbedrijven volgden vanwege een gelijkmatiger verdeelde omzetsamenstelling meer de ontwikkeling van de totale b&u-sector, waarbij de productie in de periode 2009-2010 daalde met 16%. De steigerbouw verloor hierbij omzet aan zowel de metsel- als de voegbedrijven, omdat zij bij voorkeur het eigen materieel gebruikten alvorens de steigerbedrijven in te schakelen.

Productieontwikkeling 2011-2012

In 2011 treedt herstel op van de bouwproductie. Eerst in de woningbouw en het onderhoud van gebouwen, later in het jaar volgen ook de andere marktsectoren. In 2012 wint het herstel aan kracht.

In het algemeen geldt dat de branches die relatief sterker daalden ook in de herstelperiode sterker terugveren. Dit geldt vooral voor de metselbedrijven en in mindere mate voor de steigerbedrijven. De voegbedrijven profiteren in 2011 nog wel van de effecten van de btw-verlaging op bouwkosten van bestaande woningen. Gaandeweg het herstel neemt ook het uitbesteden van werk aan andere disciplines weer toe.

Tabel 5.4 Ontwikkeling van de productie in het cluster Gevels en in de totale b&u, 2009-2015

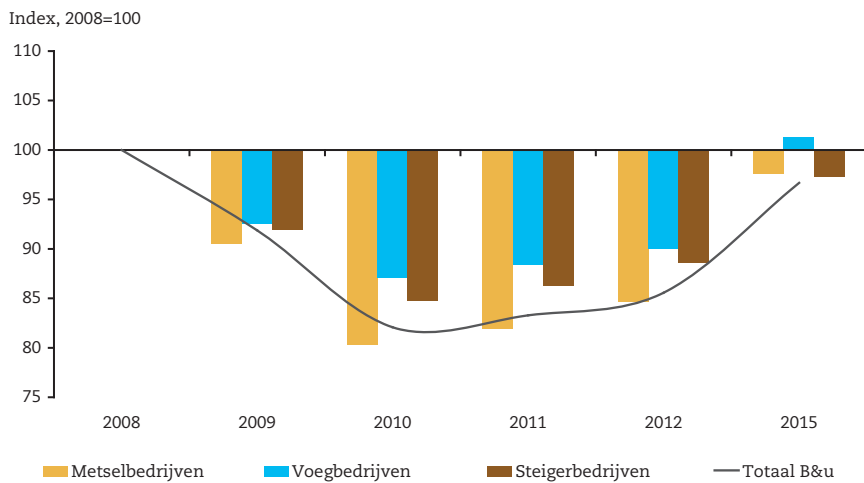
	Mln €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2009	2009	2010	2011	2012	2015 ¹
Metselbedrijven	495	-9,4	-11½	2	3½	5
Voegbedrijven	89 ²	-7,4	-6	1½	1½	4
Steigerbedrijven	312	-8,0	-8	1½	3	3
Totaal b&u	43.733	-8,1	-10½	1½	2½	4

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

2 Alleen leden

Bron: EIB

Figuur 5.9 Productievolumeontwikkeling van de cluster Gevels en de totale b&u, 2008-2015

Bron: EIB

Productieontwikkeling tot 2015

Na 2012 zet het herstel door. In 2015 wordt door de metsel- en steigerbedrijven naar verwachting een productieniveau gerealiseerd dat iets onder die van het topjaar 2008 ligt (zie figuur 5.11). De voegbedrijven kunnen zelfs een iets hoger productieniveau realiseren door een sterkere vraag naar gevelisolatie.

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

De werkgelegenheid van de drie branches volgt in grote lijnen de ontwikkeling van de productie, waarbij een deel van de productieontwikkeling zich vertaalt in meer of minder werk en voor het overig deel neerslaat in de arbeidsproductiviteit. De werkgelegenheid bij metselbedrijven daalde in de periode 2009-2010 met bijna 15%. De daling bij de voeg- en steigerbedrijven was met respectievelijk 9 en 11% beperkter in omvang, maar nog steeds heel fors.

In 2011 is over de gehele linie sprake van een stabilisatie van de werkgelegenheid, waarna de werkgelegenheid in 2012 weer licht kan toenemen. Vanaf 2013 neemt de werkgelegenheid in navolging van de productieontwikkeling sterker toe. Door de in de tijd toenemende arbeidsproductiviteit blijft de werkgelegenheidsontwikkeling achter bij die van de productie.

Tabel 5.5 De verwachting van de werkgelegenheid in de cluster Gevels, 2009-2015

	Metselbedrijven		Steigerbedrijven		Voegbedrijven	
	Personen	Δ%	Personen	Δ%	Personen	Δ%
2009	5.450	-4½	1.900	-4	900	-3½
2010	4.900	-10	1.775	-7	850	-5½
2011	4.900	0	1.775	0	850	0
2012	4.925	1	1.775	½	850	½
2015 ¹	5.300	2½	1.875	1½	900	2

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

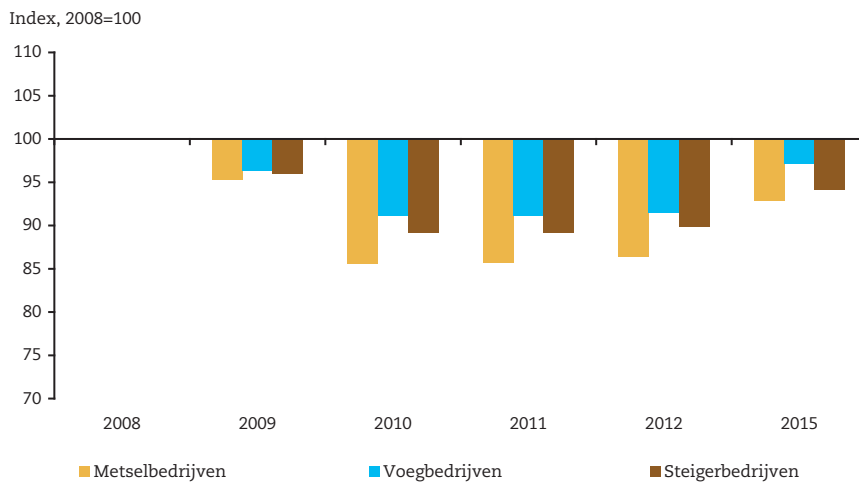
5.3 Instroom- en opleidingsbehoefte

De instroombehoefte van werknemers

De instroombehoefte van de cluster Gevels voor de komende jaren wordt voor een belangrijk deel bepaald door de verwachte groei van de werkgelegenheid in dit cluster. In tabel 5.5 is deze groei (of krimp) per branche voor de periode tot 2015 in beeld gebracht. Naast de uitbreidingsvraag speelt ook de natuurlijke vervangingsvraag een rol bij de instroombehoefte. De natuurlijke vervangingsvraag is de behoefte aan nieuwe arbeidskrachten die ontstaat omdat werknemers de branche definitief verlaten wegens (pre)pensioen en arbeidsongeschiktheid. Door vergrijzing neemt deze vervangingsvraag in de tijd toe. De totale natuurlijke uitstroom wordt geschat op 2,5% van het arbeidsbestand, oplopend tot 2,7% in 2015. In figuur 5.11 is de totale instroombehoefte weergegeven, welke bestaat uit de som van de uitbreidings- en de vervangingsvraag.

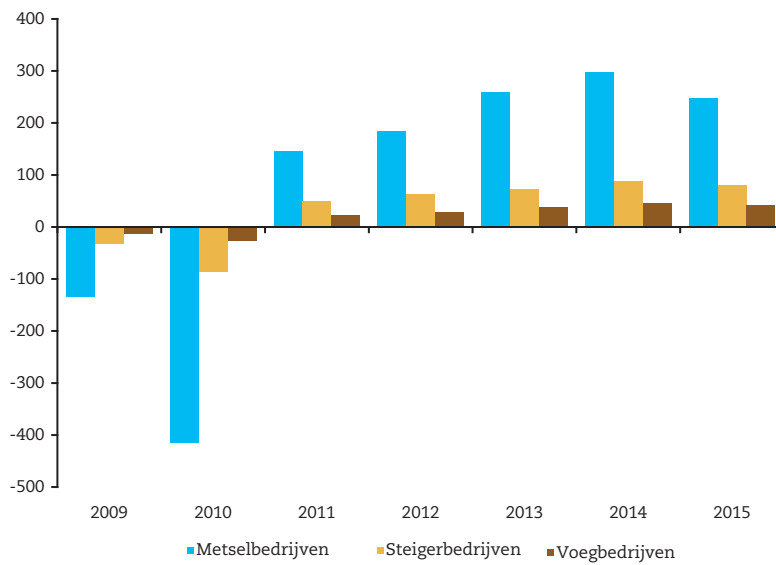
Uit de figuur blijkt dat in 2010 de metselbranche met ongeveer 400 man personeel zou moeten inkrimpen. Dat is ongeveer 8% van het personeelsbestand. In dat jaar is de krimp in de productie en als gevolg daarvan in de werkgelegenheid zo sterk, dat de natuurlijke uitstroom alleen niet voldoende is om de reductie van de arbeidscapaciteit op te vangen. Ook in de steigerbouw en bij de voegbedrijven is de teruggang met 3 à 5% van het personeelsbestand relatief groot. In 2011 stabiliseert de groei van de werkgelegenheid, maar omdat de natuurlijke uitstroom doorgaat is er per saldo een instroombehoefte in de drie branches van ongeveer 2½ à 3% van het arbeidsbestand. Vanaf 2011 stijgt de behoefte aan vakkrachten weer duidelijk tot rond 4 à 5% van het bestand werknemers in 2015. Gemiddeld over de periode 2010-2015 bedraagt de instroombehoefte in de metselbranche 120 personen per jaar, in de steigerbouw 40 en bij de voegbedrijven 25.

Figuur 5.10 Werkgelegenheidsontwikkeling van de cluster Gevels, 2008-2015

Bron: EIB

Figuur 5.11 Instroombehoefte in de cluster Gevels, 2009-2015

Bron: EIB

Opleidingsbehoefte

Voor het bepalen van de opleidingsbehoefte is geschat hoeveel leerlingen in de opleidingen moeten instromen om in 2015 geen overschot of tekort te hebben aan vaklieden met vakopleiding en/of werkervaring. Door de terugval in werkgelegenheid is in 2009 en 2010 een onbenutte arbeidsreserve aan vaklieden ontstaan. Een groot deel van dit arbeidsreserve zal in de komende jaren beschikbaar zijn om de instroombehoefte op te vangen. Hier is bij het bepalen van de opleidingsbehoefte rekening mee gehouden (zie bijlage A voor de hierbij gehanteerde uitgangspunten).

In tabel 5.6 wordt de benodigde gemiddelde instroom beschreven. In 2011 zal gelet op het beperkte productie herstel en de onbenutte arbeids reserve het moeilijk zijn om dan al het gemiddelde gewenste niveau aan instroom te realiseren.

In de metselbranche waren in 2009 in totaal 415 leerlingen in opleiding. Ongeveer 220 leerlingen van dit totaal kunnen worden beschouwd als instroom in de opleiding in dat jaar. Om in 2015 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou – rekening houdend met de verwachte groei van de werkgelegenheid en met de genoemde aannames – een instroom in de opleiding in de periode 2011-2015 van ongeveer 210 leerlingen per jaar voldoende zijn. Dit aantal komt nagenoeg overeen met de instroom in 2009.

In de steigerbouw blijkt het moeilijk voldoende jongeren aan te trekken en is het totaal aantal leerlingen dat in 2009 werd opgeleid betrekkelijk laag. Het totaal aantal leerlingen bedroeg in 2009 18, waarvan 9 instroom. Om in 2015 geen overschot of tekort aan vakkrachten te hebben zou onder genoemde veronderstellingen een instroom in de opleiding in de periode 2011-2015 van maar liefst 80 leerlingen nodig zijn. Ten opzichte van de instroom in 2009 vergt dit een enorme intensivering van het beleid om jongeren te werven. Wel geldt deze grote leerlinginstroom onder de aanname dat de branche de instroombehoefte volledig zou willen opvangen met geschoolde arbeidskrachten. Dat zal niet voor alle te vervangen taken nodig zijn.

Tabel 5.6 De ontwikkeling van de gekwalificeerde arbeidsreserve in het cluster Gevels bij instroom in de opleidingen in de periode 2011 –2015

	Aantal leerlingen in 2009	Gemiddelde instroom 2011-2015	Arbeidsreserve		
			2011	2012	2015
Metselbedrijven	415	210	550	450	0
Steigerbedrijven	18	80	100	80	0
Voegbedrijven	31	40	40	40	0

Bron: EIB

Bij de voegbedrijven waren in 2009 in totaal 31 leerlingen in opleiding, waarvan 16 instroom. Om in 2015 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou onder genoemde veronderstellingen een instroom in de opleiding in de periode 2011-2015 van ongeveer 40 leerlingen nodig zijn. Ten opzichte van 2009 betekent dit ruim een verdubbeling van de instroom. Ook hier geldt dat dan wordt aangenomen dat de instroombehoefte volledig wordt vervangen door geschoolde arbeidskrachten.

6 Daken

De cluster Daken bestaat uit leden van de Nederlandse vereniging voor dakdekkerbedrijven hellende daken 'Het Hellend Dak' (HHD) en de Vakfederatie Rietdekkers. Bij HHD zijn 102 bedrijven aangesloten die zijn gespecialiseerd in het aannemen en uitvoeren van daken met hellende bedekkingen. Bij de Vakfederatie Rietdekkers zijn 259 bedrijven aangesloten. Het zijn bedrijven waarbij de ondernemer in het bezit is van het vakdiploma Rietdekkers. Overeenkomst tussen beide typen bedrijven is dat zij zich richten op de dakbedekkingen van hellende daken, waarbij het HHD zich sterk richt op pannendaken en de Rietdekkers op dakbedekkingen van riet. In dit hoofdstuk worden de HHD-bedrijven aangeduid als dakdekkerbedrijven.

6.1 Sectorstructuur in 2009

Totale omzet

De netto omzet van de dakdekkerbedrijven (HHD) bedroeg in 2009 € 194 miljoen. De rietdekkerbedrijven behaalden in 2009 een netto omzet van € 56 miljoen. De gemiddelde omzet en eigen werkgelegenheid per bedrijf is bij de dakdekkerbedrijven beduidend hoger dan bij de rietdekkerbedrijven (zie tabel 6.1). De rietdekkerbedrijven zijn overwegend kleine bedrijven, terwijl de dakdekkerbedrijven gemiddeld veel meer personeel in dienst hebben.

Omzet naar activiteit

Figuur 6.1 geeft de omzetsamenstelling naar activiteit weer van de dakdekkerbedrijven. De dakdekkerbedrijven hebben een brede variëteit aan type dakbedekkingen. Het leggen van dakpannedaken (keramisch en beton) heeft met een derde het grootste aandeel in de omzet. Hiernaast vormen ook de bitumen (platte) daken en de leidendaken een belangrijk deel van het werk. Verder

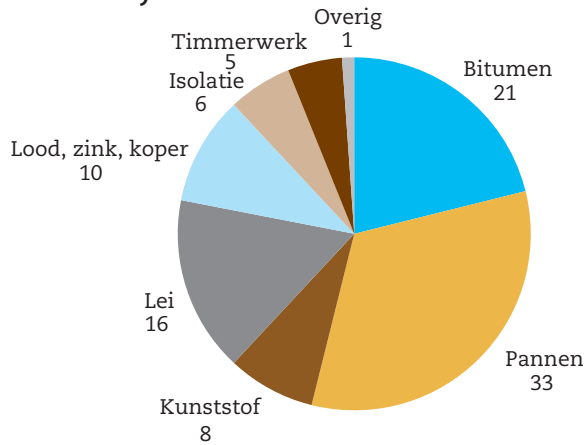
Tabel 6.1 Branchekarakteristiek cluster Daken, 2009

	Omzet per bedrijf (€ mln)	Eigen werk- gelegenheid per bedrijf (fte)	Omzet per eigen werkende (€)
Dakdekkerbedrijven	1,9	13	142.300
Rietdekkerbedrijven	0,2	2	88.100

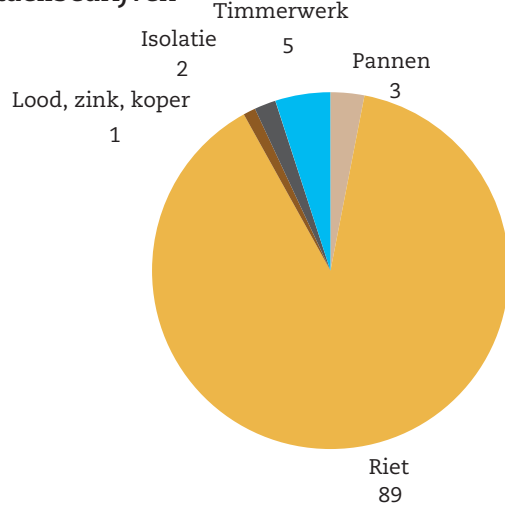
Bron: EIB

Figuur 6.1 Activiteiten van dakdek- en rietdekbedrijven, 2009, aandeel in de omzet in procenten

Dakdekbedrijven

Rietdekbedrijven

Bron: EIB

richten de bedrijven zich op metalen- (zink, koper, en tegenwoordig ook staal en aluminium) en kunststofdaken (golfplaten). Het timmerwerk bestaat uit dakkapellen, dakgoten en prefabkappen. Ook het isoleren van daken behoort tot het takenpakket van deze bedrijven.

Figuur 6.1 geeft ook de activiteiten van de rietdekbedrijven weer. De rietdekbedrijven beperken zich tot rieten daken. De overige activiteiten moeten vooral worden gezien onderdeel van een groter project, waarin het rieten dak de hoofdactiviteit is.

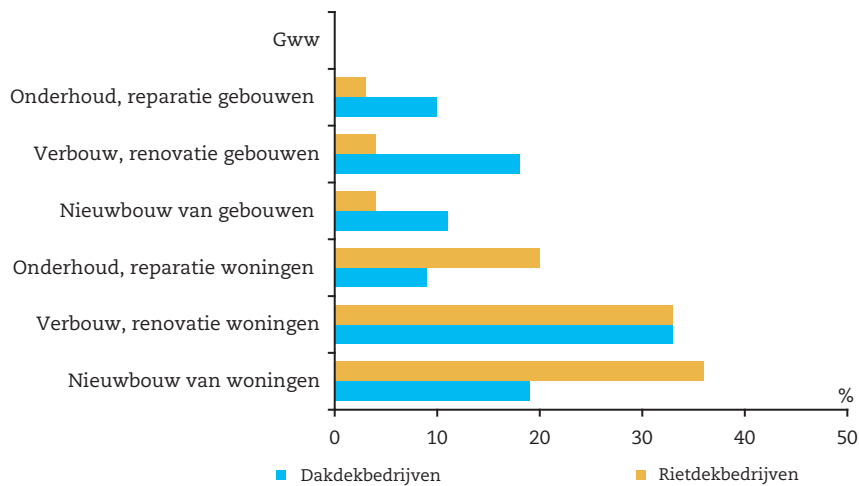
Omzetsamenstelling naar marktsector

Figuur 6.2 geeft de omzetsamenstelling naar marktsector weer. De rietdekbedrijven richten zich sterk op de markt van woningen. De nieuwbouw droeg in 2009 voor een derde deel bij aan de totale omzet. Vanwege de uitstraling wordt het riet steeds vaker toegepast bij nieuwbouw van vakantie- en vrijstaande woningen. Verder vormt het onderhoud en vervanging van rieten daken van woningen een meer stabiel onderdeel van de omzet. Het aandeel van overige gebouwen (o.a. molens) vormt een zeer beperkt onderdeel van de omzet. De omzetsamenstelling van dakdekbedrijven kent een minder scheve verdeling tussen woningen en overige gebouwen. Renovatie en onderhoud van daken van bestaande woningen vormen het grootste deel van de omzet. De overige marktsectoren zijn gelijkmatig verdeeld over het overig deel van de behaalde omzet.

Omzetsamenstelling naar opdrachtgevers

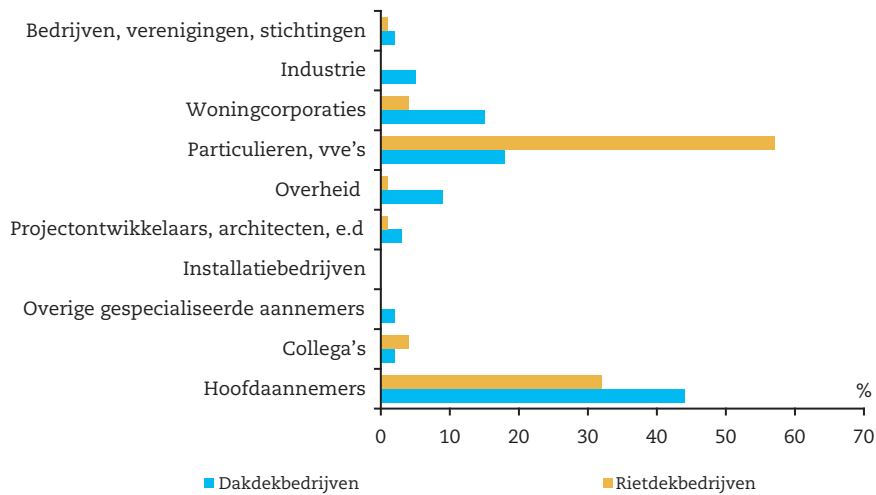
Voor rietdekbedrijven vormen de particuliere huiseigenaren met hogere inkomens verreweg de belangrijkste opdrachtgeverscategorie. Naast deze groep werken rietdekbedrijven ook veel voor hoofdaannemers (m.n. in de nieuwbouw). Voor de omzet van dakdekbedrijven vormen de opdrachten voor hoofdaannemers de belangrijkste categorie. Hierna volgen de particulieren, maar het belang van deze groep is veel kleiner dan die voor de rietbedrijven. De dakdekbedrijven richten zich in verhouding tot de rietdekbedrijven meer op woningcorporaties, overheid en industrie.

Figuur 6.2 Omzetsamenstelling naar marktsector, 2009, cluster Daken

Bron: EIB

Figuur 6.3 Omzetsamenstelling naar opdrachtgever, 2009, cluster Daken

Bron: EIB

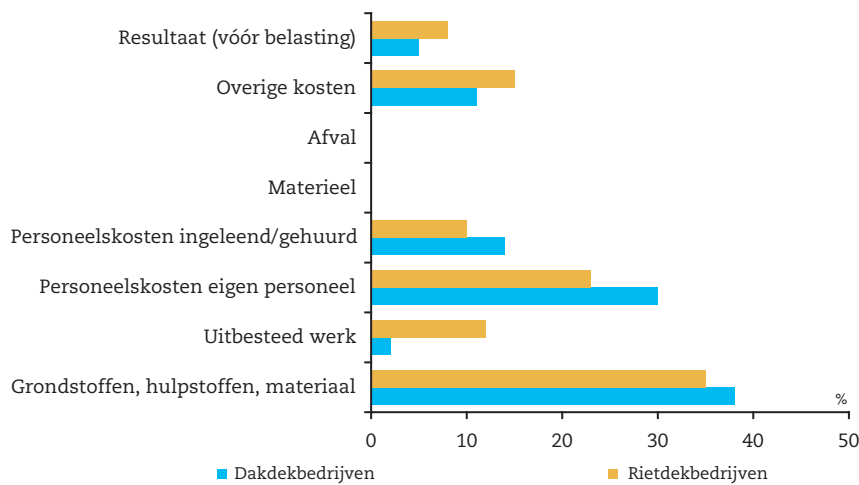
Kostenstructuur

Het aandeel van materiaalkosten in de totale omzet is grofweg een derde deel voor zowel de dakdekkers- als de rietdekkersbranche. Dakdekkbedrijven besteden weinig werk uit, maar ook bij rietdekkbedrijven wordt er in vergelijking met andere gespecialiseerde aannemers weinig werk aan onderaannemers uitbesteed. Vooral de loonkosten hebben een groot gewicht in de totale kosten. Bij dakdekkbedrijven ligt het aandeel hoger dan bij de rietdekkbedrijven. Voor beide branches geldt dat de kosten van inleen grofweg de helft bedragen van die van het eigen personeel.

Werkgelegenheid

In 2009 waren bijna 1,4 duizend personen (in fte) bij de dakdekkbedrijven van HHD als personeel of meewerkende eigenaar werkzaam. Bij de leden van de Vakfederatie Rietdekkers zijn bijna 700 personen (in fte) werkzaam. Het merendeel van de werknemers werkt onder de CAO Bouw. Van de dakdekkbedrijven valt 70% van de bedrijven onder de CAO Bouw, bij de rietdekkbedrijven is dit percentage veel lager (42%), vanwege een groot aandeel zelfstandigen en omdat in de sector ook bedrijven onder de cao van de agrarische sector vallen. De bedrijven in de cluster Daken zijn over het algemeen klein. Van de ruim 100 dakdekkbedrijven heeft 45% minder dan zes man personeel in dienst, bij de rietdekkbedrijven is dit percentage zelfs 95% (figuur 6.5). Bij de dakdekkbedrijven heeft ongeveer een derde meer dan 10 mensen in dienst.

Figuur 6.4 Kostenstructuur, 2009, cluster Daken

Bron: EIB

Ruim 80% van de werkenden in de rietdekkbedrijven is werkzaam in bedrijven met 5 of minder man personeel (zie tabel 6.2). Bij de dakdekkbedrijven is dit percentage nog geen 15. In de dakdekkersbranche werkt de helft van de werknemers in bedrijven met meer dan 20 man personeel.

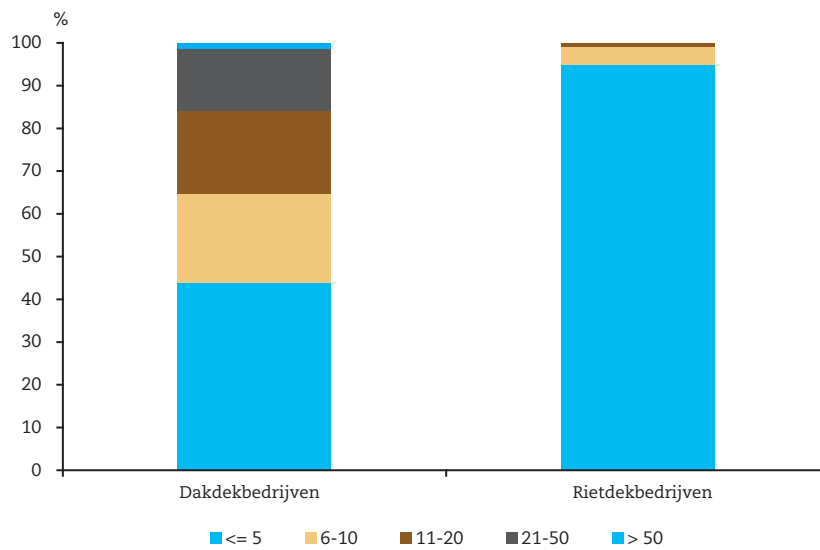
Een derde van de rietdekkbedrijven heeft een bedrijfsgrootte van meer dan 10 man personeel, maar bieden werk aan driekwart van het aantal werkenden in deze branche. Bij de rietdekkbedrijven nemen de 5% bedrijven met 6 of meer mensen in dienst bijna 20% van de werkgelegenheid voor hun rekening.

Samenstelling van de werkgelegenheid

Naast het personeel in loondienst en meewerkende eigenaren wordt er ook veel personeel ingehuurd (zie figuur 6.6). Deze inhuur bestaat uit personeel van collegabedrijven, zzp'ers en uitzendkrachten. Bij de dakdekkbedrijven wordt bijna een kwart van de totale arbeidsinzet uitgevoerd door deze zogeheten flexibele schil. Bij de rietdekkbedrijven ligt dit hoger en vormt de flexibele schil bijna een derde deel van het aantal werkenden. Hiernaast worden door de bedrijven ook leerlingen op de bouwplaats ingezet. De instroom van leerlingen is zowel bij de dak- als de rietdekkers beperkt. Volgens de vertegenwoordigers van de dakdekkers komt dit door het imago van het werk: geen ambachtelijk werk, seizoensgebonden en eenzijdig m² leggen. In 2009 was in beide branches 2% van het totaal aan werkzame personen als leerling actief.

Dakdekkbedrijven maken voornamelijk gebruik van uitzendkrachten (vooral buitenlandse krachten uit Duitsland). De collegiale inleen en zzp'ers worden

Figuur 6.5 Verdeling van de bedrijven in de cluster Daken naar grootteklasse in 2009, in procenten

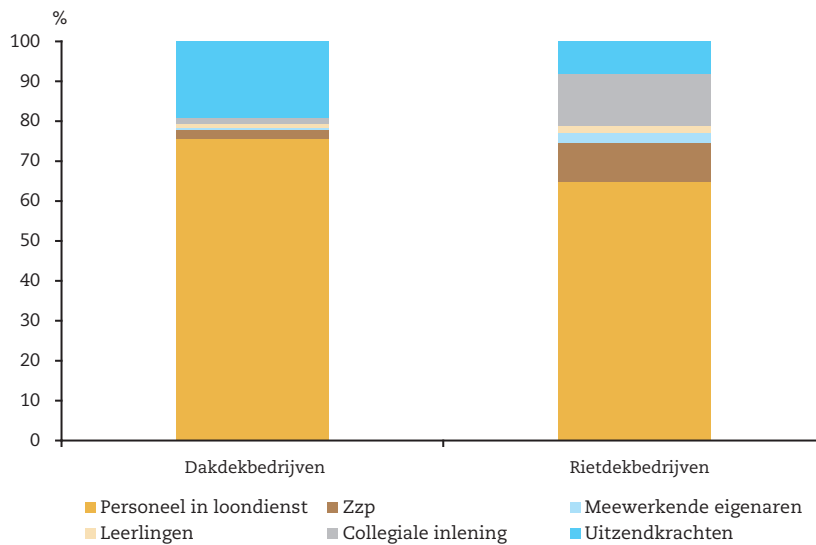
Bron: EIB

Tabel 6.2 De werkgelegenheid in de cluster Daken naar grootteklasse in 2009

Grootte in mensjaren	Dakdekkbedrijven		Rietdekkbedrijven	
	Aantal	%	Aantal	%
≤ 5	175	13	525	81
6 - 10	175	12	75	13
11 - 20	325	24	25	6
21 - 50	625	45		
≥ 51	75	5		
Totaal	1.350	100	625	100

Bron: EIB

Figuur 6.6 Samenstelling van de totale werkgelegenheid in de cluster Daken in 2009, in procenten

Bron: EIB

hier beperkt ingezet. Rietbedrijven maken meer gebruik van collegiale inleen en zzp'ers. Uitzendkrachten worden juist minder ingezet.

Werknemers naar beroep

Bij de dakdekkbedrijven heeft ongeveer tweederde van de werknemers het beroep van dakdekker (zie tabel 6.3). Bij de rietbedrijven is driekwart van de werknemers rietdekker. Bij dakdekkbedrijven wordt meer dan bij rietdekkbedrijven gebruik gemaakt van andere beroepen op de bouwplaats. Hiervan is een groot deel timmerman. Dit hangt samen met werkzaamheden als het aanbrennen van het dakbeschot, goten en dakkapellen. Bij de rietdekkbedrijven is het aandeel timmerlieden de helft lager.

Ook bij het uitvoerend, technisch en administratief (uta) personeel zien we dit beeld. Eén op de zes werknemers bij dakdekkbedrijven heeft een uta-beroep. Het coördineren van uitzendkrachten vergt meer technische en uitvoerende begeleiding dan het aansturen van collegiale inhuur. In de rietdekkersbranche is het aandeel uitvoerend, technisch en administratief personeel de helft lager.

Werknemers naar leeftijd

De gemiddelde leeftijd bij de dakdekkers is 39 jaar en is gelijk aan die van de totale bouw. Het aandeel ouderen (55-plus) is lager dan dat van de totale bouw. Het werken op daken is fysiek zwaar, waardoor relatief minder mensen als

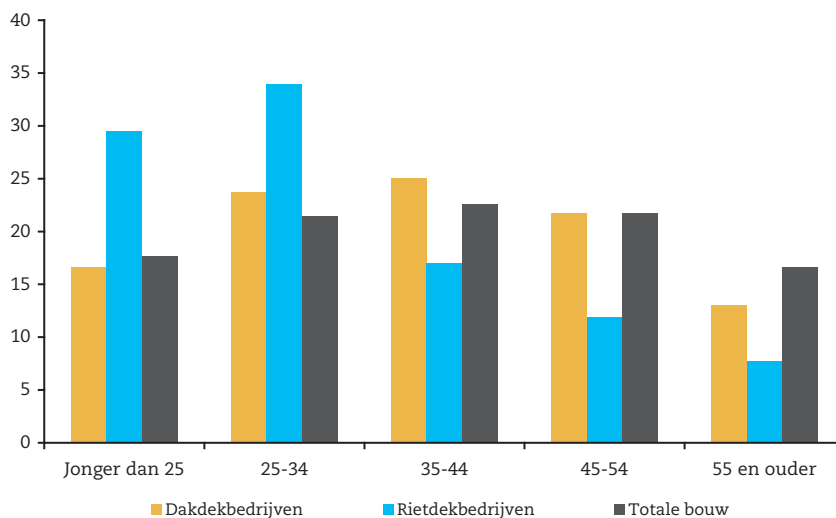
Tabel 6.3 Samenstelling naar beroep van werknemers in de cluster Daken in 2009, in procenten

Beroepsgroep	Dakdekbedrijven	Rietdekbedrijven
Dakdekkers	62	2
Rietdekkers	4	75
Overig bouwplaatspersoneel w.o. timmerlieden	19	15
Uta	12	6
Totaal	100	100

Bron: EIB

werknemer in de branche de pensioengerechtigde leeftijd bereiken. Bij de rietdekkers is de gemiddelde leeftijd van 33 jaar aanzienlijk lager dan die van de totale bouw. Rietdekbedrijven hebben relatief veel jongeren in dienst. Drie van de tien werknemers zijn jonger dan 25 jaar. De reden voor het relatief jonge werknemersbestand ligt in het grote aantal rietdekkers dat rond de 35 jaar voor zichzelf als eenmansbedrijf begint.

Figuur 6.7 Leeftijdsverdeling van de werknemers in de cluster Daken en in de totale bouw in 2009

Bron: EIB

Toe- en uittreding van werknemers

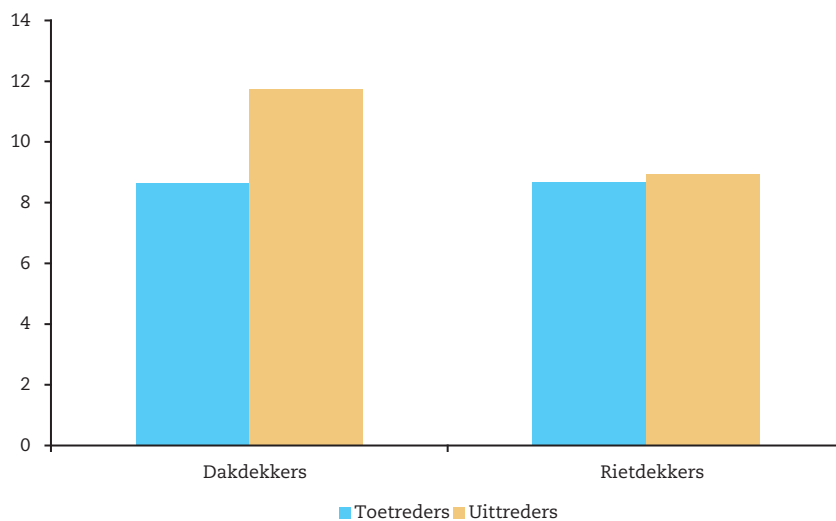
In figuur 6.8 wordt een beeld gegeven van het percentage toe- en uitreders in 2008. De instroom van dakdekkers in 2008 was bijna 9%, terwijl de uitstroom van werknemers in dat jaar 12% bedroeg. Per saldo was sprake van een daling van het aantal dakdekkers in 2008 met 3%. De instroom van rietdekkers was even groot als die van dakdekkers, namelijk bijna 9%. De uitstroom van rietdekkers was met 9% kleiner dan die van dakdekkers. Per saldo was in 2008 sprake van een lichte daling van het aantal rietdekkers. Uitstroom betekent overigens niet dat werknemers de branche zonder meer verlaten. Zij kunnen de positie van werknemer hebben ingeruild voor die van zzp'er, wat vaak voor rietdekkers het geval is, of in de bouw blijven, maar een andere cao volgen. Een uittreder in 2008 wordt gedefinieerd als een werknemer die in het jaar erna – in dit geval 2009 – niet meer als werknemer in de branche werkt. Voor een toetreders tot de branche geldt het omgekeerde. Een toetreders in 2008 is een werknemer die in het jaar ervoor – in dit geval 2007 – niet in de betreffende branche werkte als werknemer. Zoals al is opgemerkt naar aanleiding van de leeftijdsverdeling wordt een relatief groot deel van de rietdekkers na een periode als werknemer te hebben gewerkt zzp'er.

6.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen

Productieontwikkeling 2009-2010

Als gevolg van de recessie daalde in 2009 en 2010 de productie van zowel de dak- als de rietdekbedrijven.

Figuur 6.8 Het percentage toe- en uitreders in de cluster Daken in 2008

Bron: EIB

De productie van de rietdekbedrijven daalde in beide jaren in totaal 17%, een forse daling die iets kleiner was dan die van de totale b&u. De daling was in 2009 met ruim 5% nog relatief beperkt, waarna in 2010 de productie veel sterker daalde. Het was vooral de productie ten behoeve van de particuliere nieuwbouw die fors kromp. Het onderhoud en vervanging van de rieten daken daalde relatief minder sterk.

De productie van de dakdekbedrijven daalde over de gehele periode met bijna 16% iets minder sterk vanwege de minder sterke oriëntatie op de nieuwbouw. De productiedaling was meer gelijkmatig verdeeld over beide jaren.

Productieontwikkeling 2011-2012

In 2011 treedt in de woningbouw en het onderhoud het herstel weer in. De nieuwbouwproductie voor de particuliere markt laat in 2011 al een sterk herstel zien, die in 2012 verder doorzet. De rietdekbedrijven profiteren van dit herstel, waardoor aan het eind van deze periode het productieverlies van de voorgaande jaren al voor een groot deel wordt ingehaald. Het productieherstel wordt versterkt door de tijdelijke btw-verlaging op bouwwerkzaamheden van bestaande woningen.

Ook de productie van dakdekbedrijven zal in 2011 weer toenemen. Het productieherstel is minder sterk dan dat van rietdekbedrijven, vanwege de sterkere oriëntatie op de investeringen in utiliteitsgebouwen die pas later op gang komen.

Productieontwikkeling tot 2015

Na 2012 zet het herstel door. Door het snelle herstel in 2011 en 2012 vlakt de productiegroei van de rietdekbedrijven enigszins af. Door de structurele trend van meer vraag naar rieten daken zal in 2015 het productieniveau, als een van de weinige deeltakken binnen de bouw, boven die van het niveau van 2008 kunnen uitkomen. De productie van de dakdekbedrijven wint op middellange termijn aan kracht, zodat ook deze tak het productieverlies als gevolg van de recessie volledig kan compenseren.

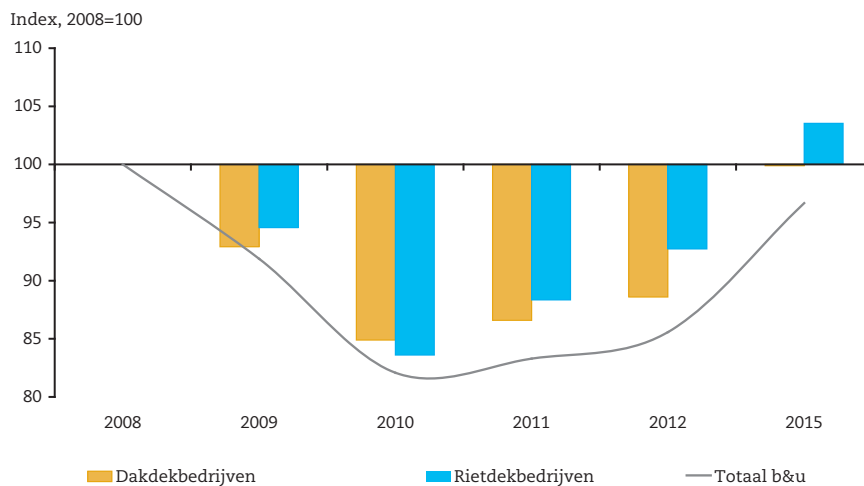
Tabel 6.4 Ontwikkeling van de productie in de cluster Daken en in de totale bouw, 2009-2015

	Mln €		Jaarlijkse veranderingen (%)			
	2009	2009	2010	2011	2012	2015 ¹
Dakdekbedrijven	194	-7,1	-8½	2	2½	4
Rietdekbedrijven	56	-5,4	-11½	5½	5	3½
Totaal b&u	43.733	-8,1	-10½	1½	2½	4

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

Figuur 6.9 Vooruitzichten voor de cluster Daken en voor de b&u totaal, 2008-2015

Bron: EIB

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

De ontwikkeling van de werkgelegenheid volgt in grote lijnen de ontwikkeling van de productie, waarbij een deel van de productieontwikkeling zich vertaalt in meer of minder arbeid en voor het overig deel neerslaat in de arbeidsproductie.

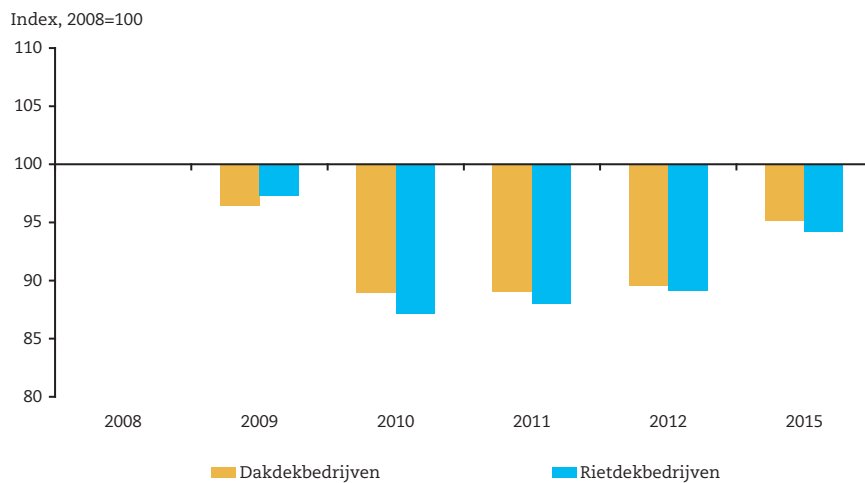
Tabel 6.5 De verwachting van de werkgelegenheid in de cluster Daken, 2009-2015

	Dak		Riet	
	Personen	Δ%	Personen	Δ%
2009	1.350	-3½	625	-2½
2010	1.250	-8	575	-10½
2011	1.250	0	575	1
2012	1.275	½	575	1
2015 ¹	1.350	2	625	2

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

Figuur 6.10 Werkgelegenheidsontwikkeling van de cluster Daken, 2008-2015

Bron: EIB

tiviteit. De werkgelegenheid reageert met enige vertraging op de werkgelegenheidsontwikkeling, waardoor het werkgelegenheidsverlies in 2009, maar ook het werkgelegenheidsherstel in 2011 beperkt is.

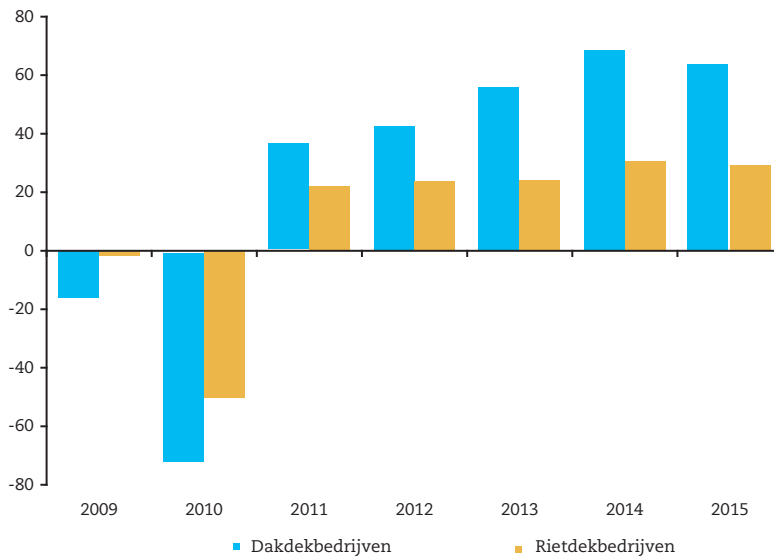
Vanaf 2013 neemt de werkgelegenheid in navolging van de productieontwikkeling verder toe. Door de in de tijd toenemende arbeidsproductiviteit blijft de werkgelegenheidsontwikkeling achter bij die van de productie.

6.3 Instroom- en opleidingsbehoefte

Instroombehoefte van werknemers

De instroombehoefte van de cluster Daken voor de komende jaren wordt voor een belangrijk deel bepaald door de verwachte groei van de werkgelegenheid in dit cluster. In tabel 6.5 is deze groei (of krimp) per branche voor de periode tot 2015 in beeld gebracht. Naast de uitbreidingsvraag speelt ook de natuurlijke vervangingsvraag een rol bij de instroombehoefte. De natuurlijke vervangingsvraag is de behoefte aan nieuwe arbeidskrachten die ontstaat omdat werknemers de branche definitief verlaten wegens (pre)pensioen en arbeidsongeschiktheid. Door vergrijzing neemt deze vervangingsvraag in de tijd toe. De totale natuurlijke uitstroom wordt geschat op 2,5% van het arbeidsbestand, oplopend tot 2,7% in 2015. In figuur 6.11 is de totale instroombehoefte weergegeven, welke bestaat uit de som van de uitbreidings- en de vervangingsvraag.

Figuur 6.11 Instroombehoefte in de cluster Daken, 2009-2015

Bron: EIB

Uit de figuur blijkt dat in 2010 dakdekbedrijven ongeveer 70 man personeel zouden moeten inkrimpen. Dat is bijna 6% van het personeelsbestand. In dat jaar is de krimp in de productie en als gevolg daarvan in de werkgelegenheid zo sterk, dat de natuurlijke uitstroom alleen niet voldoende is om de reductie van de arbeidscapaciteit op te vangen. Ook in de rietdekbedrijven is de verwachte teruggang met bijna 9% van het personeelsbestand groot. In 2011 stabiliseert de groei van de werkgelegenheid, maar omdat de natuurlijke uitstroom doorgaat is er per saldo een instroombehoefte in de twee branches van ongeveer 3 à 4% van het arbeidsbestand. Vanaf 2011 stijgt de behoefte aan vakkrachten weer duidelijk tot rond 4 à 5% van het bestand werknemers in 2015. Gemiddeld over de periode 2010-2015 bedraagt de instroombehoefte in de dakdekbedrijven 30 vakkrachten per jaar en bij de rietdekbedrijven 15 vakkrachten per jaar.

Opleidingsbehoefte

Voor het bepalen van de opleidingsbehoefte is geschat hoeveel leerlingen in de opleidingen moeten instromen om in 2015 geen overschot of tekort te hebben aan vaklieden met vakopleiding en/of werkervaring. Door de terugval in werkgelegenheid is in 2009 en 2010 een onbenutte arbeidsreserve aan vaklieden ontstaan. Een groot deel van deze arbeidsreserve zal in de komende jaren beschikbaar zijn om de instroombehoefte op te vangen. Hier is bij het bepalen van de opleidingsbehoefte rekening mee gehouden (zie bijlage A voor de hierbij gehanteerde uitgangspunten).

In tabel 6.6 zijn de resultaten van de ramingen weergegeven.

In de dakdekbedrijven waren in 2009 in totaal 21 leerlingen in opleiding. Ongeveer 11 leerlingen van dit totaal kunnen beschouwd worden als instroom in de opleiding in dat jaar. Om in 2015 geen overschot of tekort aan vakkrachten te hebben zou – rekening houdend met de verwachte groei van de werkgelegenheid en met de genoemde aannames - een instroom in de opleiding in de periode 2011-2015 van ongeveer 60 leerlingen per jaar nodig zijn. Dit betekent een fors grotere intensivering van het beleid om jongeren te werven. Wel geldt deze grote leerlinginstroom onder de aanname dat de branche de instroombehoefte volledig zou willen opvangen met geschoolde arbeidskrachten. Dat zal niet voor alle te vervangen taken nodig zijn.

Bij de rietdekbedrijven is het totale aantal leerlingen dat in 2009 in opleiding is 16, waarvan 8 leerlingen kunnen worden beschouwd als instroom in de opleiding in dat jaar. Om in 2015 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou onder genoemde veronderstellingen in de periode 2011-2015 jaarlijks een instroom in de opleiding van ongeveer 25 leerlingen nodig zijn. Ten opzichte van 2009 betekent dit een verdriedubbeling van de instroom. Ook hier geldt dat dan wordt aangenomen dat de instroombehoefte volledig wordt vervangen door geschoolde arbeidskrachten.

In 2011 zal gelet op het beperkte productie herstel en de onbenutte arbeidsreserve het moeilijk zijn om dan al het gemiddelde gewenste niveau aan instroom te realiseren.

Tabel 6.6 De ontwikkeling van de gekwalificeerde arbeidsreserve in het cluster Daken bij instroom in de BBL-opleidingen in de periode 2011-2015

	Aantal leerlingen in 2009	Gemiddelde instroom 2011-2015	Arbeidsreserve		
			2011	2012	2015
Dakdekbedrijven	21	60	80	80	0
Rietdekbedrijven	18	25	50	40	0

Bron: EIB

7 Overige bedrijven

De cluster 'Overig' omvat de branches Tegelzetten, Slopen en Vlechten. Het gaat hier om sterk uiteenlopende bedrijfstypen, waardoor van een zekere onderlinge samenhang als bij de andere clusters geen sprake is. Voor al de drie branches geldt dat in dit hoofdstuk de totale markt (leden en niet-leden) wordt beschreven. Bij de bond van aannemers van tegelwerken (Bovatin) zijn 266 leden aangesloten, terwijl de totale markt uit meer dan 500 bedrijven bestaat. Bij de vereniging voor aannemers in de sloop (VERAS) zijn 76 sloopaannemers aangesloten. In totaal zijn in Nederland 280 sloopaannemers actief. Bij de Vereniging wapeningsstaal Nederland (VWN) zijn 88 leden aangesloten. Er zijn in Nederland ruim 180 bedrijven die zijn gespecialiseerd in het vlechten van wapeningsstaal.

7.1 Sectorstructuur in 2009

De netto omzet van tegelzetbedrijven bedroeg in 2009 € 495 miljoen. De sloopbedrijven behaalden in 2009 een netto omzet van € 495 miljoen. De vlechtbedrijven realiseerden in hetzelfde jaar een netto omzet van € 803 miljoen. Binnen de cluster is de omzet en de eigen werkgelegenheid (werknemers en meewerkende eigenaren) per bedrijf het grootst bij vlechtbedrijven en het kleinst bij tegelzetbedrijven (zie tabel 7.1).

Omzet naar activiteit

Figuur 7.1 geeft de verdeling van de omzet naar activiteit van de tegelzet-, sloop- en vlechtbedrijven. De helft van de omzet wordt uit het lijmen van tegels gehaald. Door meer variëteit van tegels (groter en mozaïek) is het aantal uren en daarmee de omzet per badkamer wel toegenomen. Een kwart van de omzet

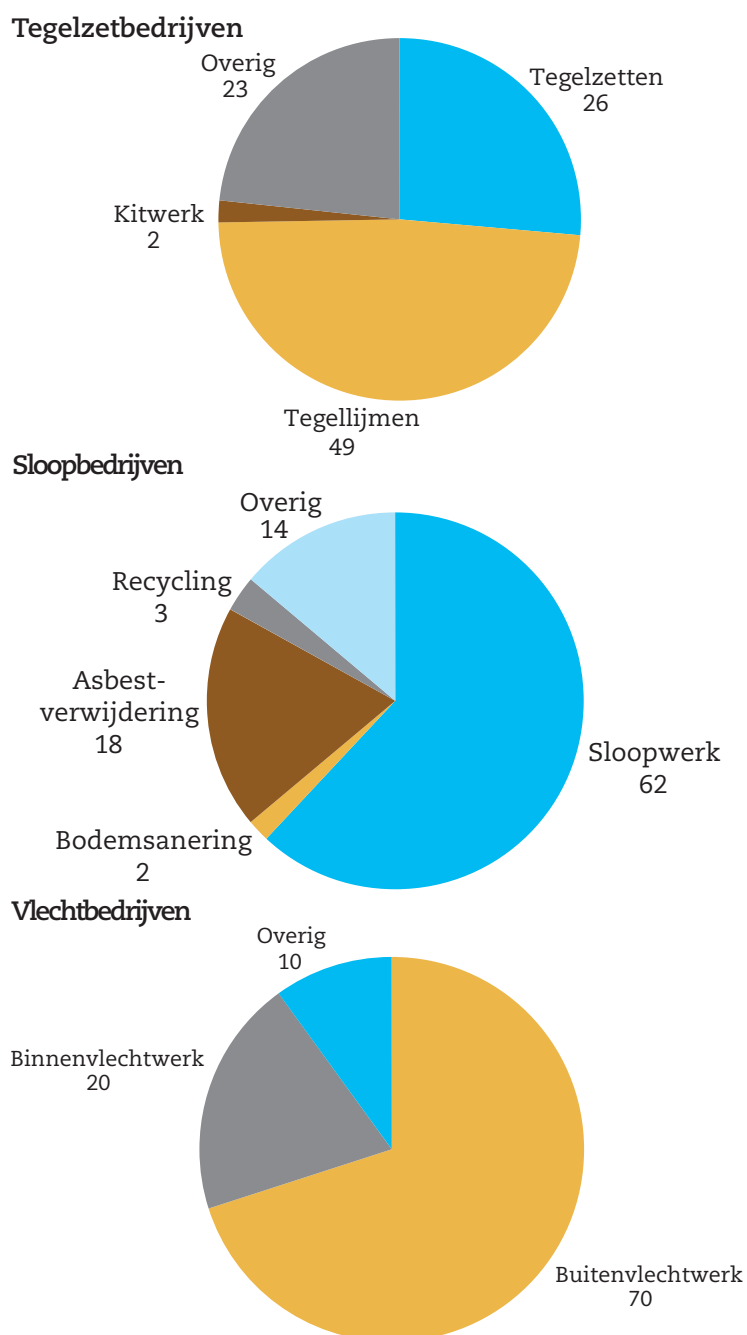
Tabel 7.1 Branche karakteristiek cluster Overig, 2009

	Omzet per bedrijf (€ mln)	Eigen werk- gelegenheid per bedrijf (fte)	Omzet per eigen werkende (€)
Tegelzetbedrijven	0,9	6	126.700
Sloopbedrijven	1,8	11	165.900
Vlechtbedrijven	4,5	16	279.500

Bron: EIB

Figuur 7.1 Activiteiten van tegelzet-, sloop- en vlechtbedrijven, 2009
aandeel in de omzet in procenten

Bron: EIB

wordt gerealiseerd met het zetten van tegels met specie. In de loop der tijd is het werk meer verschoven van het zetten naar het lijmen van tegels. Een kwart van de omzet wordt behaald uit andere activiteiten.

Sloopbedrijven kennen een scala aan activiteiten. Om meer continuïteit in het werk te realiseren doen veel bedrijven aan diversificatie van hun diensten. Het sloopwerk (bijna tweederde van de omzet) laat zich nader onderverdelen in drie typen: industriële sloop (installatie / metaal), renovatie en totaal sloop. Naast sloop zijn bedrijven vaak ook in het verlengde van hun sloopactiviteiten actief op het gebied van bodemsanering en asbestverwijdering en op het gebied van afvalverwerking en recycling. Hiernaast doen de sloopbedrijven vaak ook aan betonboren en -zagen.

De activiteiten van vlechtbedrijven laten zich in twee typen onderverdelen: namelijk het buitenwerk op de bouwplaats en het binnenwerk in de buigcentrale. Buiten vindt het handwerk van vlechten en assemblage plaats, terwijl in de buigcentrale het buigwerk en prefab-wapeningselementen (netten en korven) meer machinaal worden gemaakt. Van de totale omzet van de branche bestaat 70% uit vlechtwerk op de bouwplaats en 20% uit het vlechtwerk in de buigcentrales of werkplaats. Hiernaast wordt 10% van de omzet gerealiseerd met andersoortige activiteiten.

Omzetsamenstelling naar marktsector

De omzetsamenstelling naar marktsector van de drie branches binnen de cluster Overig is in figuur 7.2 weergegeven.

De tegelzetbedrijven halen het merendeel van de omzet uit de woningbouw en in mindere mate uit de utiliteitsbouw. Ruim 40% van de omzet heeft betrekking op de nieuwbouw van woningen. Een iets kleiner deel heeft betrekking op werk aan bestaande woningen.

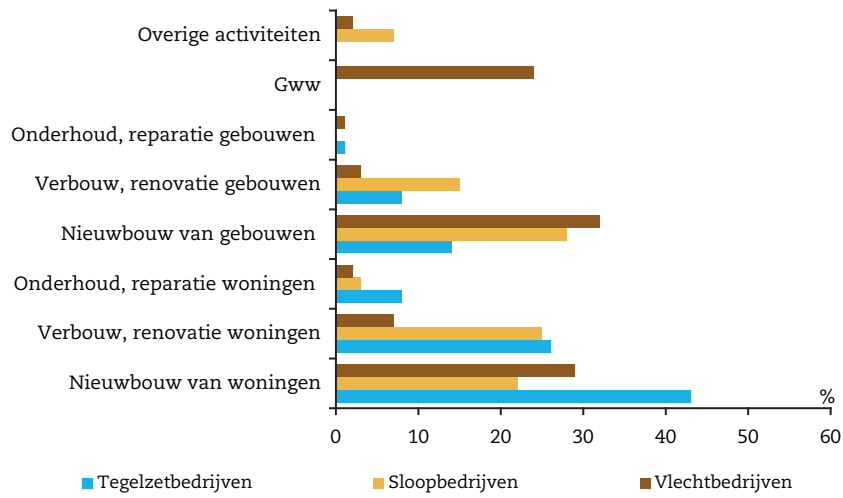
De sloopbedrijven realiseren de helft van de omzet uit totaalsloop ten behoeve van de nieuwbouw van woningen en gebouwen. Ongeveer 40% van de omzet heeft betrekking op de renovatiesloop van bestaande woningen en gebouwen. Het werk hiervan aan woningen is groter van omvang dan die aan gebouwen. De overige activiteiten hebben betrekking op de industriële sloop buiten de bouw.

Vlechtbedrijven halen de meeste omzet uit de nieuwbouw van woningen en gebouwen. Hiernaast wordt ook een behoorlijk deel van de omzet gerealiseerd voor werk ten behoeve van de civiele betonbouw (viaducten, bruggen, tunnels, etc.) in de gww. Het werk ten behoeve van de bestaande bouw is beperkt.

Omzetsamenstelling naar opdrachtgevers

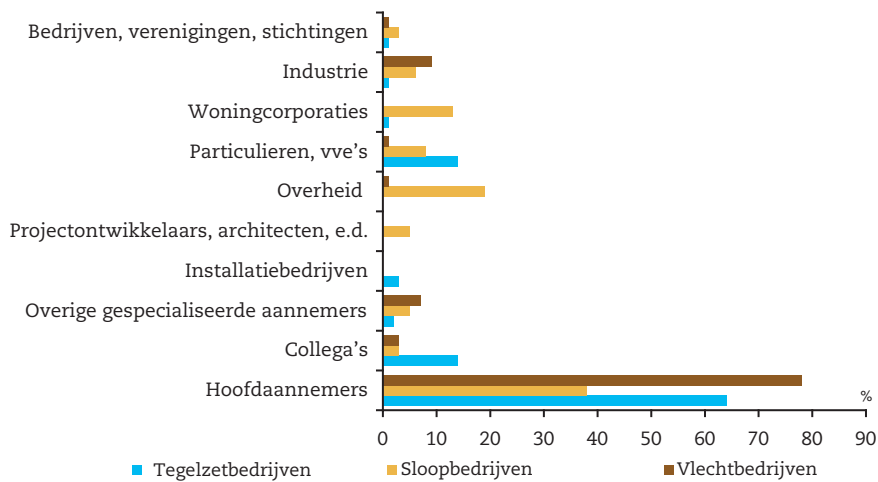
Uit figuur 7.3 blijkt dat binnen de cluster Overig de hoofdaannemer de belangrijkste opdrachtgever is. Bij de tegelzet- en vlechtbedrijven is het werk in onderaanneming dominant. Hiernaast verrichten tegelzetbedrijven ook werk direct voor particulieren en collegabedrijven, terwijl vlechtbedrijven bij de industriële sloop het werk direct in opdracht van de bedrijven uitvoeren. Bij sloopbedrijven is het werk in onderaanneming beperkter. Bij deze bedrijven worden vaak ook rechtstreeks in opdracht van de gemeenten (totaalsloop) of corporaties en particulieren (renovatiesloop en asbestverwijdering) werkzaamheden verricht.

Figuur 7.2 Omzetsamenstelling naar marktsector, 2009, cluster Overig

Bron: EIB

Figuur 7.3 Omzetsamenstelling naar opdrachtgever, 2009, cluster Overig

Bron: EIB

Kostenstructuur

Figuur 7.4 laat zien dat de kostenstructuur van de bedrijven in dit cluster sterk uiteenloopt. De inkoop van staal vormt verreweg de belangrijkste kostenpost bij vlechtbedrijven. Dit verklaart ook de hoge omzet per werkende in deze branche (tabel 7.1). Andere belangrijke kostenposten voor de vlechtbedrijven zijn de loonkosten van zowel het eigen als het ingehuurd personeel.

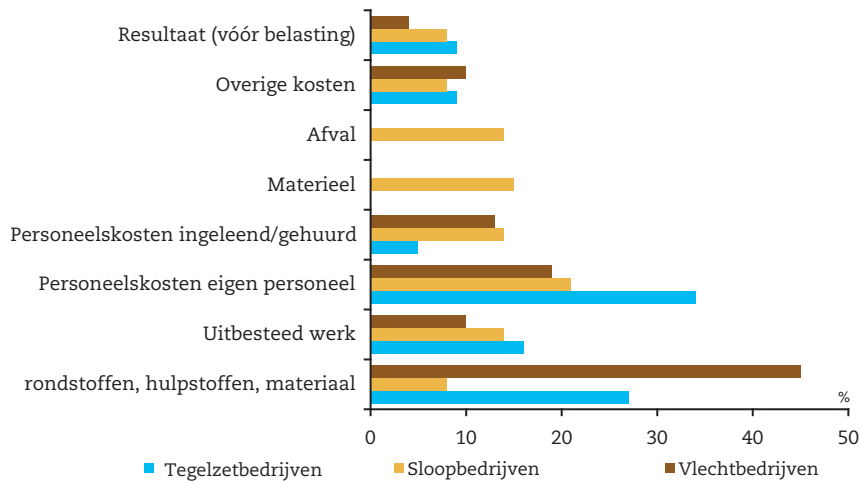
Voor tegelzetbedrijven vormen de loonkosten de belangrijkste kostencomponent. Opvallend zijn de lage kosten voor de inhuur van personeel en het relatief hoge aandeel loonkosten van eigen personeel. Andere belangrijke kostenposten voor tegelzetbedrijven zijn de materiaalkosten en de kosten van uitbesteding van het werk aan andere tegelzetbedrijven.

Voor sloopbedrijven geldt dat zij vrijwel geen inkoop van materialen hebben, maar wel kosten voor de afvoer en verwerking van het afval. De personeelskosten van het eigen en het ingehuurd personeel vormen de belangrijkste kostenpost, maar hiernaast zijn er ook materieelkosten van machines en vrachtauto's. Hieruit blijkt het kapitaalintensieve karakter van dit type bedrijven.

Werkgelegenheid

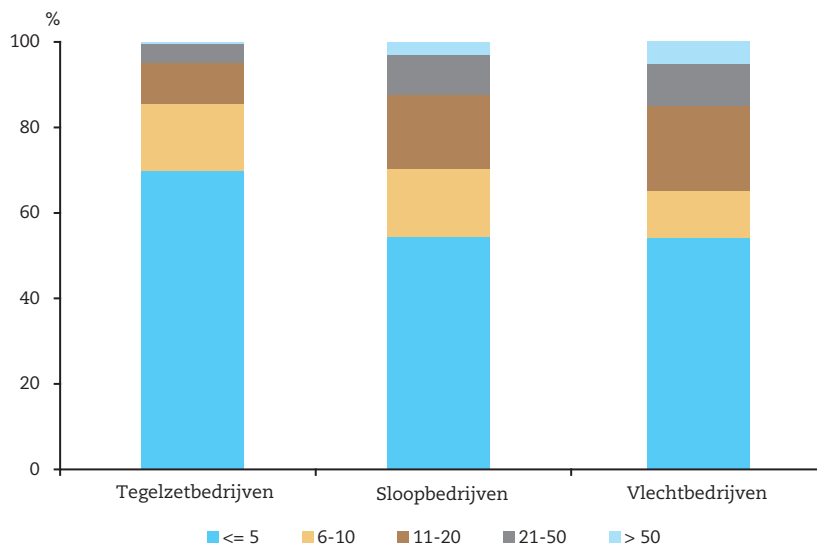
De tegelzet-, sloop- en vlechtbedrijven verschillen in omvang van de eigen werkgelegenheid niet veel van elkaar (zie tabel 7.2). In 2009 waren in de sloop- en in de tegelbranche ongeveer 3 duizend mensen (in fte) werkzaam. In de vlechtbranche lag dit aantal wat lager. De werknemers werken voornamelijk onder de CAO Bouw. Bij de vlechtbedrijven komt ook aansluiting voor bij de CAO Metaal en Techniek (kleinmetaal). Van de sloopbedrijven valt 92% onder de CAO Bouw. Bij tegelzetbedrijven is dit 78% en bij vlechtbedrijven 83%.

Figuur 7.4 Kostenstructuur, 2009, cluster Overig

Bron: EIB

Figuur 7.5 Verdeling van de bedrijven in de cluster Overig naar grootteklasse in 2009, in procenten

Bron: EIB

Veel bedrijven in de cluster zijn klein. Meer dan de helft van de bedrijven heeft minder dan 6 mensen in dienst (figuur 7.5). Bij de tegelbedrijven is dit aandeel zelfs ruim tweederde.

Het percentage bedrijven dat meer dan 20 mensen in dienst heeft is in de vlechtersbranche 15. In de tegelbranche is dit 10% minder. Bij de slopers is het percentage bedrijven met meer dan 20 mensen in dienst 12.

Voorals in de tegelbranche wordt veel gewerkt in kleine bedrijven. Bijna de helft van de werkenden in deze branche is werkzaam in bedrijven met 10 of minder man personeel. Bij de sloop- en vlechtbedrijven ligt dit rond een kwart. Het aantal mensen dat in bedrijven met meer dan 50 man personeel werkt is bij de vlechtbedrijven hoog. Dit betreft vooral het werk in enkele grote buigcentrales. De circa 15% sloop- en vlechtbedrijven met meer dan 20 mensen in dienst bieden werk aan meer dan de helft van de werkgelegenheid in deze branches. Bij de tegelbedrijven vertegenwoordigen de 5% bedrijven met meer dan 20 mensen in dienst rond 30% van de werkgelegenheid in deze branche.

Samenstelling van de werkgelegenheid

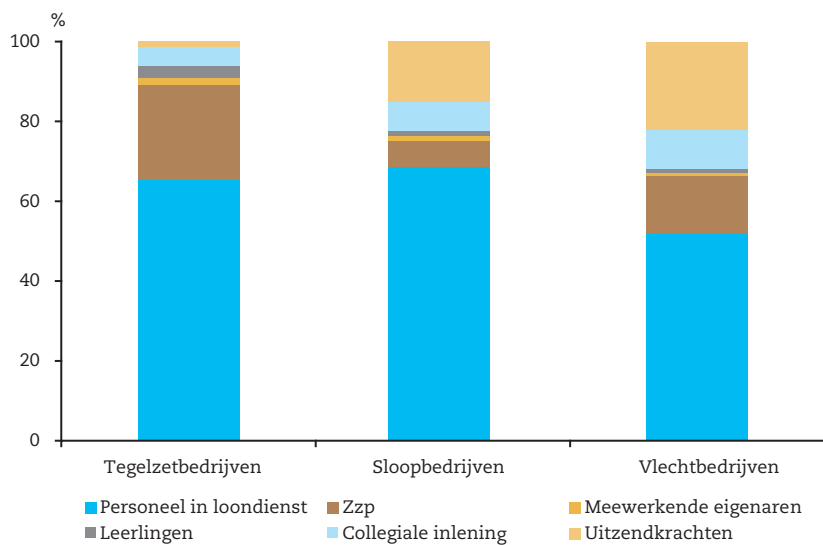
Naast het eigen personeel in loondienst en meewerkende eigenaren wordt ook veel personeel ingehuurd (zie figuur 7.6). Deze inhuur bestaat uit personeel van collegabedrijven, zzp'ers en uitzendkrachten. Bij tegelzet- en sloopbedrijven wordt bijna een derde deel van de totale arbeidsinzet uitgevoerd door deze

Tabel 7.2 De werkgelegenheid in de cluster Overig naar grootteklasse in 2009

Grootte in mensjaren	Tegelzetbedrijven		Sloopbedrijven		Vlechtbedrijven	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
≤ 5	800	27	475	16	475	16
6 - 10	625	20	350	12	175	6
11 - 20	750	25	625	21	650	23
21 - 50	750	24	1.025	34	775	27
≥ 51	125	4	525	18	800	28
Totaal	3.050	100	2.975	100	2.875	100

Bron: EIB

Figuur 7.6 Samenstelling van de totale werkgelegenheid in de cluster Overig in 2009, in procenten

Bron: EIB

zogenoemde flexibele schil. Bij vlechtbedrijven ligt dit aandeel aanzienlijk hoger. Hier wordt meer dan 45% van het werk niet door het eigen personeel uitgevoerd. Daarnaast worden door de bedrijven ook leerlingen op de bouwplaats of in de buigcentrales ingezet. Het percentage leerlingen is op het geheel van werkzame personen bescheiden. Bij de vlechtbedrijven is dit minder dan 1%. Bij de sloopbedrijven is dit 1½% en bij de tegelzetbedrijven 3%.

De vlechtbranche maakte in 2009 meer gebruik van uitzendkrachten dan van zzp'ers, al is het aandeel van de laatste categorie toch nog 15% (zie figuur 7.8). In de vlechtbranche is moeilijk aan personeel te komen. Daarom is in het verleden met succes al eens een beroep gedaan op buitenlandse zzp'ers. Bij tegelbedrijven geldt het omgekeerde. Daar wordt voornamelijk gewerkt met zzp'ers en is het aandeel uitzendkrachten met 1½% betrekkelijk laag. Vooral in de eindfase van de oplevering van huizen worden vaak zzp'ers ingehuurd. Ook sloopbedrijven maken meer gebruik van uitzendkrachten dan van zzp'ers. Na de vergunningverlening van bouwprojecten worden sloopactiviteiten uitbesteed en moeten vaak direct hierna aanvangen. Op deze discontinuïteit wordt ingespeeld met een flexibele inhuur van vooral personeel van uitzendbureaus.

Werknemers naar beroep

Bij de tegelzet- en vlechtbedrijven heeft tweederde van het personeel het eigen beroep van respectievelijk tegelzetter en vlechter (zie tabel 7.3). Bij de sloopbedrijven heeft het beroep sloper een veel kleiner aandeel. Deze tak biedt ook werk aan machinisten die de machines bedienen en ook wordt hier meer gebruik gemaakt van chauffeurs die onder het overig bouwplaatspersoneel vallen.

In de sloopbranche is het aandeel uitvoerend, technisch en administratief personeel met bijna een derde van het personeel relatief hoog. Dit hangt samen met de flexibele schil. Om de inhuur van zzp'ers en uitzendkrachten te coördi-

Tabel 7.3 Samenstelling naar beroep van werknemers in de cluster Overig in 2009, in procenten

	Tegelzetbedrijven	Sloopbedrijven	Vlechtbedrijven
Tegelzetters	67		
Slopers		31	
Ijzervlechters			64
Machinisten/monteurs		13	
Overig bouwplaatspersoneel	14	25	20
Uta	19	31	16
Totaal	100	100	100

Bron: EIB

neren en aan te sturen zijn meer leidinggevendend vereist. Ook de verwerking van asbest en afval vergt relatief veel administratieve afhandeling.

Werknemers naar leeftijd

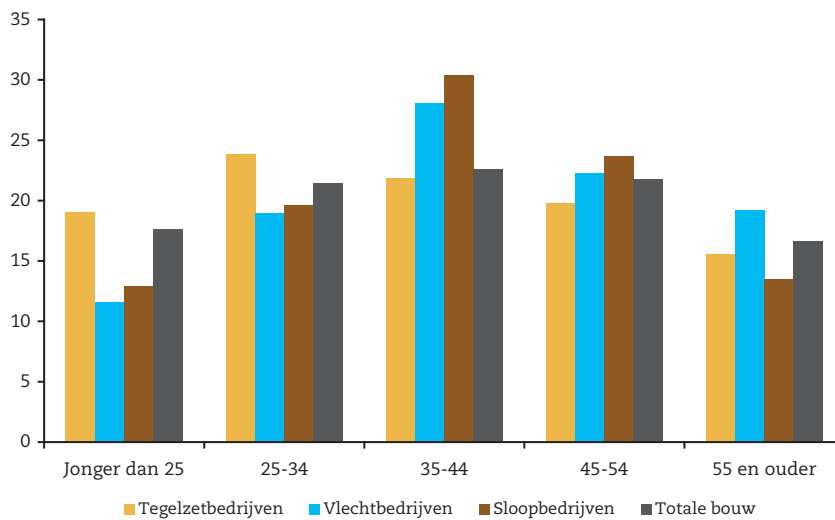
Bij de vlechtbedrijven is de gemiddelde leeftijd van de werknemers bijna 42 jaar, bij de sloopbedrijven 40 jaar en bij de tegelzetbedrijven ruim 38 jaar. De gemiddelde leeftijd in de bouw is ruim 39 jaar.

De vlecht- en sloopbedrijven tellen relatief veel werknemers in de leeftijdsgroep van 35-44 jaar (figuur 7.7). Ongeveer 30% van de werknemers in deze branches valt in deze leeftijdscategorie tegen nog geen kwart van de werknemers in de tegelbranche en in de bouw als geheel. In de tegelbranche is de groep werknemers in de leeftijd tussen de 25 en 34 jaar het grootst. Een kwart van de werknemers in de tegelbranche valt hieronder. De figuur laat ook zien dat het aantal jongere werknemers met een leeftijd onder de 25 jaar in de vlecht- en sloopbedrijven relatief klein is. Dat de gemiddelde leeftijd van de werknemers bij de vlechtbedrijven relatief hoog is heeft te maken met het aandeel 55-plussers. Bij de sloopbranche is het aandeel 55-plussers laag, wat ongetwijfeld te maken heeft met de fysiek zware arbeid in deze sector.

Toe- en uittreding van werknemers

In figuur 7.8 wordt een beeld gegeven van het percentage toe- en uittreders in 2008. De instroom van werknemers in 2008 in de cluster Overig schommelt tussen 9% voor de werknemers in het tegelwerk en de 14% voor de werknemers

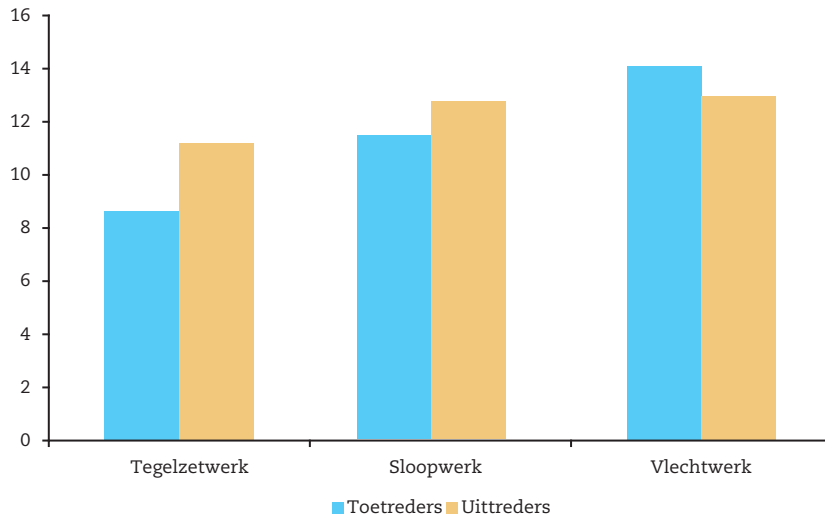
Figuur 7.7 Leeftijdsverdeling van de werknemers in de cluster Overig en in de totale bouw in 2009

Bron: EIB

Figuur 7.8 Het percentage toe- en uittreeders in de cluster Overig, in 2008

Bron: EIB

in het vlechtwerk. De instroom van werknemers in het sloopwerk ligt hier tussenin.

Deze tussenpositie heeft de tegelbranche niet bij de uitstroom van werknemers. Die is met 11% lager dan die in de twee andere branches. In de vlechtbranche en in de sloopbranche is de uitstroom uit de branche in 2008 13%. Uitstroom betekent overigens niet dat de werknemers de branche zonder meer verlaten. Zij kunnen de positie van werknemer hebben ingeruild voor die van zzp'er of in de bouw blijven, maar een andere cao volgen. Een uittreder in 2008 wordt gedefinieerd als een werknemer die in het jaar erna – in dit geval 2009 – niet meer als werknemer in de branche werkt. Voor een toetreders tot de branche geldt het omgekeerde. Een toetreders in 2008 is een werknemer die in het jaar ervoor – in dit geval 2007 – niet in de betreffende branche werkte als werknemer. Per saldo is het bestand werknemers in de vlechtbranche in 2008 met 1% gestegen. In de andere branches is per saldo sprake van een daling van het aantal werknemers. Voor de sloopbranche bedroeg de daling van werknemers in 2008 1% en voor de tegelbranche bijna 3%.

7.2 Recente en toekomstige ontwikkelingen

Productieontwikkeling 2009-2010

De vraaguitval als gevolg van de recessie trof ook de bedrijven in de cluster Overig. De drie branches in de cluster werden iets minder sterk getroffen dan andere bedrijven in de b&u. Zowel de sloop- als de vlechtbedrijven lieten al in 2009 een relatief sterke daling zien, omdat zij al vrij vroeg in het bouwproces

Tabel 7.4 Ontwikkeling van de productie in de cluster Overig en in de totale b&u, 2009-2015

	Mln €	Jaarlijkse veranderingen (%)				
	2009	2009	2010	2011	2012	2015 ¹
Tegelzetbedrijven	386	-5,6	-10½	-½	3	5
Sloopbedrijven	495	-8,6	-5½	½	4½	4
Vlechtbedrijven	803	-9,3	-7	1½	3	3½
Totaal b&u	43.733	-8,1	-10½	1½	2½	4

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

worden ingeschakeld. Dit is anders voor de tegelzetbedrijven, waardoor deze de zwaarste klap in 2010 ondervonden. De productie van de sloopbedrijven daalde beide jaren in totaal met 14%. Deze daling is beperkter dan die bij de tegelzet- en vlechtbedrijven (daling van in totaal 16%), omdat de sloopbedrijven minder sterk op de nieuwbouw zijn georiënteerd.

Productieontwikkeling 2011-2012

De sloop en vlechtbedrijven laten in 2011 al een licht herstel zien, terwijl de tegelzetbedrijven, omdat zij ook aan het eind van het bouwproces worden ingeschakeld, pas gedurende het jaar hun productie zullen zien toenemen. Door de sterke oriëntatie op de nieuwbouw kan de verlaging van het btw-tarief voor de verbouw van bestaande woningen niet verhinderen dat de productie in dat jaar over het gehele jaar gemeten per saldo licht zal dalen. In de drie branches zal in 2012 het productieherstel aansterken.

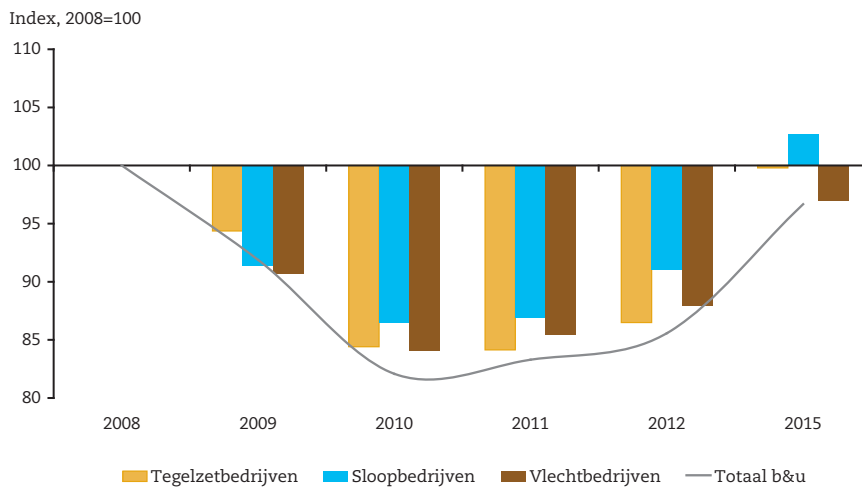
Productieontwikkeling tot 2015

Na 2012 zet het herstel door. De productie van de sloopbedrijven zal in 2015 zelfs boven die in het topjaar 2008 uitkomen. Dit houdt verband met de trend van meer herstructurering binnen de woningbouw en hogere eisen rond asbestsanering, hetgeen een grotere inzet van sloopbedrijven vereist. De productie van tegelzetbedrijven zal naar verwachting in 2015 rond het niveau van 2008 uitkomen, terwijl die van de vlechtbedrijven, in navolging van de totale b&u, hier iets onder blijft.

Ontwikkeling van de werkgelegenheid

De werkgelegenheid volgt in grote lijnen het productieverloop in de komende jaren, waarbij een deel van de ontwikkeling zich vertaalt in meer of minder

Figuur 7.9 Vooruitzichten voor de cluster Overig en voor de totale b&u, 2008-2015

Bron: EIB

werk en voor het ander deel neerslaat in de arbeidsproductiviteit. In 2009 en 2010 daalde de werkgelegenheid in alle drie branches (tabel 7.5). Vooral in de tegelbranche is de terugval van de werkgelegenheid in 2010 met bijna 10%

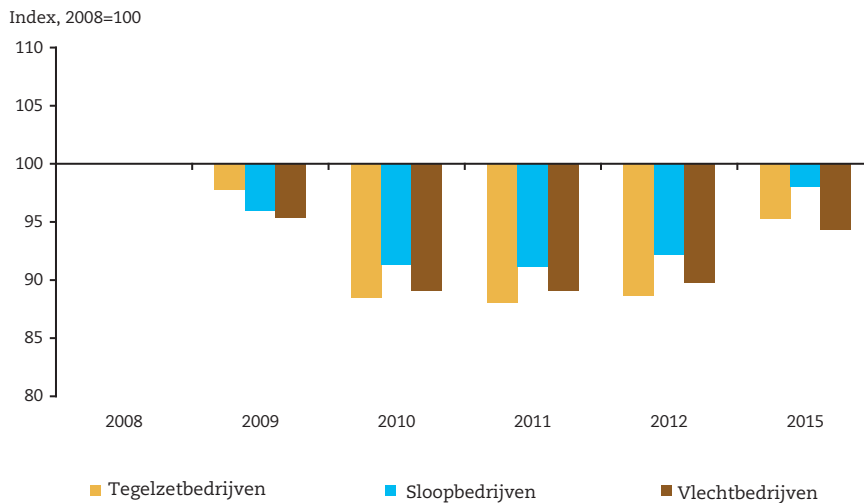
Tabel 7.5 De verwachting van de werkgelegenheid in de cluster Overig, 2009-2015

	Tegelzetbedrijven		Sloopbedrijven		Vlechtbedrijven	
	Personen	Δ%	Personen	Δ%	Personen	Δ%
2009	3.050	-2	2.975	-4	2.875	-4½
2010	2.750	-9½	2.850	-5	2.675	-6½
2011	2.750	-½	2.825	0	2.675	0
2012	2.750	½	2.875	1	2.700	½
2015 ¹	2.975	2½	3.050	2	2.850	1½

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2015

Bron: EIB

Figuur 7.10 Werkgelegenheidsontwikkeling van de cluster Overig, 2008-2015

Bron: EIB

relatief sterk. Bij de sloop- en vlechtbedrijven liep de werkgelegenheid al eerder teruglopen.

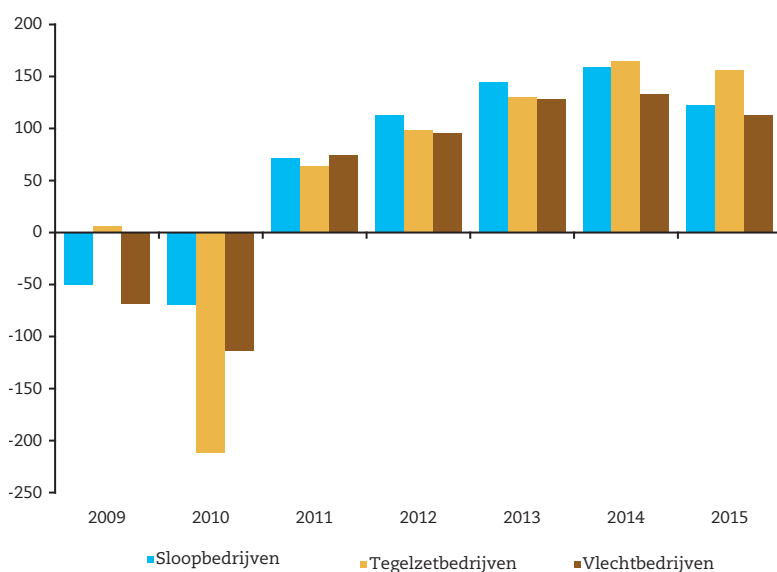
In 2011 trekt in alle branches de productie weer voorzichtig aan. Voor de werkgelegenheid geldt 2011 als het jaar van stabilisatie. De werkgelegenheid blijft ongeveer op hetzelfde niveau als in 2010, al wordt voor de tegelbranche nog een lichte daling van de werkgelegenheid verwacht. In de jaren erna trekt de werkgelegenheid naar verwachting weer aan. Voor de vlechtbranche wordt in de periode 2013-2015 een jaarlijkse toename van de werkgelegenheid met gemiddeld 1½% verwacht. Voor de tegelbranche bedraagt de groei van de werkgelegenheid in deze periode naar verwachting gemiddeld 2½%. In de sloopbranche wordt in deze periode een groei van de werkgelegenheid van gemiddeld 2% per jaar verwacht. Door de in de tijd toenemende arbeidsproductiviteit blijft de werkgelegenheidsontwikkeling achter bij die van de productie (zie figuur 7.10).

7.3 Instroom- en opleidingsbehoefte

Instroombehoefte van werknemers

De instroombehoefte van de cluster Overig voor de komende jaren wordt voor een belangrijk deel bepaald door de verwachte groei van de werkgelegenheid in dit cluster. In tabel 7.5 is deze groei (of krimp) per branche voor de periode tot 2015 in beeld gebracht. Naast de uitbreidingsvraag speelt ook de natuurlijke vervangingsvraag een rol bij de instroombehoefte. De natuurlijke vervangingsvraag is de behoefte aan nieuwe arbeidskrachten die ontstaat omdat werken-

Figuur 7.11 Instroombehoefte in de cluster Overig, 2009-2015

Bron: EIB

den de branche definitief verlaten wegens (pre)pensioen en arbeidsongeschiktheid. Door vergrijzing neemt deze vervangingsvraag in de tijd toe. De totale natuurlijke uitstroom wordt geschat op 2,5% van het arbeidsbestand, oplopend tot 2,7% in 2015 voor de tegelbranche en tot 2,8% voor de vlecht- en sloopbranche. In figuur 7.11 is de totale instroombehoefte weergegeven, welke bestaat uit de som van de uitbreidings- en de vervangingsvraag.

Uit de figuur blijkt dat in 2010 in de tegelbranche de werkgelegenheid per saldo krimpt met ongeveer 200 personen. Dat is bijna 8% van het personeelsbestand. In dit jaar is de krimp in de productie en als gevolg daarvan in de werkgelegenheid zo sterk, dat de natuurlijke uitstroom alleen niet voldoende is om de reductie van de arbeidscapaciteit op te vangen. Ook in vlechtbranche daalt de werkgelegenheid, rekening houdend met de natuurlijke uitstroom met 4%. In de sloopbranche is die teruggang in 2010 2½%. In 2011 stabiliseert de groei van de werkgelegenheid, maar omdat de natuurlijke uitstroom doorgaat is er per saldo een instroombehoefte in de tegelbranche en de sloopbranche van bijna 2½%. In de vlechtbranche is de instroombehoefte in dat jaar naar schatting 3%. Na 2011 stijgt de behoefte aan vakkrachten weer duidelijk tot rond 5% van het bestand werknemers in 2015 in de tegelbranche en tot 4% in de vlecht- en sloopbranche. Gemiddeld over de periode 2010-2015 bedraagt de instroombehoefte rond 70 personen per jaar in de vlecht- en tegelbranche en ongeveer 90 personen in de sloopbranche.

Opleidingsbehoefte

Voor het bepalen van de opleidingsbehoefte is geschat hoeveel leerlingen in de opleidingen moeten instromen om in 2015 geen overschot of tekort te hebben aan vaklieden met vakopleiding en/of werkervaring. Door de terugval in werkgelegenheid is in 2009 en 2010 een onbenutte arbeidsreserve aan vaklieden ontstaan. Een groot deel van deze arbeidsreserve zal in de komende jaren beschikbaar zijn om de instroombehoefte op te vangen. Hier is bij het bepalen van de opleidingsbehoefte rekening mee gehouden (zie bijlage A voor de hierbij gehanteerde uitgangspunten).

In tabel 7.6 zijn de resultaten van de ramingen weergegeven.

In de vlechtersbranche waren in 2009 in totaal 44 leerlingen in opleiding. Ongeveer 23 leerlingen van dit totaal kunnen worden beschouwd als instroom in de opleiding in dat jaar. Om in 2015 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten te hebben zou – rekening houdend met de verwachte groei van de werkgelegenheid en met de genoemde aannames – een instroom in de opleiding in de periode 2011-2015 van ongeveer 130 leerlingen per jaar nodig zijn. Dit aantal ligt beduidend boven het aantal dat in 2009 de opleiding instroomde. Jongeren blijken mede door het zware werk moeilijk te krijgen. Wil de branche de uitstroom geheel door gekwalificeerde instroom vervangen dan zal een intensivering van het beleid om jongeren voor de branche te werven moeten plaatsvinden. Wel geldt deze grote leerlinginstroom onder de aanname dat de branche de instroombehoefte volledig zou willen opvangen met geschoolde arbeidskrachten. Dat zal niet voor alle te vervangen taken nodig zijn.

Voor de slopersbranche gaat hetzelfde verhaal op. Het blijkt moeilijk voldoende jongeren aan te trekken. Het aantal leerlingen dat in 2009 werd opgeleid was 63, waarvan 33 instroom. Om in 2015 geen overschot of tekort aan vakkrachten te hebben zou onder genoemde veronderstellingen in de periode 2011-2015 in de opleiding een instroom van ongeveer 155 leerlingen nodig zijn. Ten opzichte van de instroom in 2009 zou dit evenals bij de vlechtersbranche een forse

Tabel 7.6 De ontwikkeling van de gekwalificeerde arbeidsreserve in de cluster Overig bij instroom in de opleidingen in de periode 2011 –2015

	Aantal leerlingen in 2009	Gemiddelde instroom 2011-2015	Arbeidsreserve		
			2011	2012	2015
Sloopbedrijven	63	155	155	110	0
Tegelzetbedrijven	134	125	270	230	0
Vlechtbedrijven	44	130	140	120	0

Bron: EIB

intensivering van het beleid om jongeren te werven. Ook hier geldt dat wordt aangenomen dat dan de instroombehoefte volledig wordt opgevangen met geschoolde arbeidskrachten.

In de tegelbranche waren in 2009 in totaal 134 leerlingen in opleiding, waarvan 71 instroom. Om in 2015 geen overschot of tekort aan gekwalificeerde vakkrachten over te houden zou onder genoemde veronderstellingen een instroom in de opleiding in de periode 2011-2015 van ongeveer 125 leerlingen nodig zijn. Hoewel het verschil met de instroom in 2009 niet zo groot is als bij de sloop- en vlechtersbranche – mede door het positieve beeld van de branche in de VT-bladen – betekent het toch evenals bij de andere branches in de cluster Overig een flinke intensivering van het wervingsbeleid van jongeren, indien de uitstroom geheel zou worden vervangen door gekwalificeerde instroom.

In 2011 zal gelet op het beperkte productie herstel en de onbenutte arbeidsreserve het moeilijk zijn om dan al het gemiddelde gewenste niveau aan instroom te realiseren.

---

8 Effecten van de crisis voor de bedrijven

Naast vragen naar de samenstelling van de omzet, kosten en werkgelegenheid is aan de bedrijven gevraagd naar hun oordeel over de effecten die zij als gevolg van de recessie hebben ervaren. De volgende kwantitatieve en opinievragen werden aan de bedrijven gesteld:

Kwantitatieve vragen

- Hoe beoordeelt u de huidige orderpositie, gelet op de tijd van het jaar?
- Hoe zal de orderpositie van uw bedrijf zich in de komende tijd ontwikkelen, gegeven het normale seizoenspatroon?

Opinievragen

- Wat heeft uw bedrijf gemerkt van de economische crisis?
- Welke problemen ervaart uw bedrijf door de economische crisis?
- Welke activiteiten heeft uw bedrijf in het kader van de economische crisis ondernomen?
- Welke activiteiten zou uw bedrijf na de economische crisis willen ondernemen?

Bij de opinievragen konden de deelnemers kiezen uit voorgeformuleerde antwoorden, waarbij meerdere antwoorden konden worden aangekruist. De uitkomsten geven een beeld van het individueel oordeel van de ondervraagde bedrijven en leveren niet noodzakelijk het kwantitatief gedrag of het marktbeeld op dat in de voorgaande hoofdstukken is geschetst.

8.1 Orderpositie

Veel bedrijven voelen de huidige bouwcrisis in hun orderportefeuille. Over het geheel genomen vindt 40% van de bedrijven dat de orderpositie klein is voor de tijd van het jaar (zie tabel 8.1). De orderpositie is hier gedefinieerd als de werkvoorraad op basis van afgesloten orders en vaste contracten. Ongeveer eenzelfde deel vindt de omvang van de orderportefeuille normaal, maar nog geen tiende deel beoordeelt de voorraad orders als groot. Vooral vlechtbedrijven, steigerbouwers en MKB-bouwbedrijven zijn van mening dat ze minder orders op de plank hebben liggen dan vóór de bouwcrisis het geval was. De indruk van de bedrijven stemt op dit punt overeen met het marktbeeld dat in de vorige hoofdstukken is beschreven. De branches die de eigen orderpositie in relatief sterke mate als klein beschouwen, horen ook bij de branches die in 2009 het zwaarst door de bouwcrisis werden getroffen.

Tabel 8.1 Waardering van de huidige orderpositie per branche, in procenten

	Groot	Normaal	Klein	Weet niet
MKB Bouw	9	26	52	13
NVBU	14	48	38	0
MKB Infra	9	39	35	17
Metselbedrijven	4	31	39	25
Voegbedrijven	11	26	37	26
Steigerbedrijven	0	27	53	20
Dakdekbedrijven	15	31	38	15
Rietdekbedrijven	9	51	26	14
Tegelzetbedrijven	6	48	32	14
Sloopbedrijven	8	42	29	21
Vlechtbedrijven	14	19	62	5
Totaal AFN	9	39	40	18

Bron: EIB

Uit tabel 8.2 kan worden afgeleid dat een zeer groot deel van de bedrijven onzeker is over de toekomst. Gemiddeld genomen weet bijna de helft niet welke kant het in de komende jaren op zal gaan met de orderontvangsten. Voor een deel hangt deze onzekerheid samen met de relatief kleine tijdshorizon, waarbinnen de opdrachten bij de bedrijven gebruikelijk binnenstromen. Van de bedrijven die aangeven daar wel een idee van te hebben, denken de meesten dat de orderpositie (nog verder) zal teruglopen. Opmerkelijk is dat van de steigerbouwers, die al in meerderheid de huidige portefeuille als klein beoordelen, nog een groot aantal de indruk heeft dat deze vanaf nu nog verder zal afnemen. Voor de vlechtbedrijven lijkt het dieptepunt van de omzetsdaling bereikt. Deze branche - die de huidige orderpositie het meest negatief beoordeelt - is de enige waarvoor geldt dat de verwachte toe- of afname in evenwicht is.

8.2 Effecten van de bouwcrisis

Bijna alle bedrijven constateren dat hun opdrachtgevers vanwege het teruglopende marktvolume en de daaruit voortvloeiende overcapaciteit, scherper onderhandelen over offertes. Het antwoord 'Opdrachtgevers eisen vaker lagere prijzen' wordt door vrijwel alle bedrijven genoemd als effect van de bouwcrisis (zie tabel 8.3). Vooral de MKB-bedrijven en de vlechters ervaren dit effect zeer sterk. Tegelijkertijd ziet ruim 80% van alle bedrijven dat de concurrenten hun prijzen verlaagd hebben.

Sterkere prijsconcurrentie wordt als het belangrijkste effect gezien van de huidige laagconjunctuur in de bouw. Het compenserende effect dat bij toeleve-

Tabel 8.2 Raming van de verwachte toe- of afname van de orderpositie, in procenten

	Toenemen	Gelijk blijven	Aafnemen	Weet niet
MKB Bouw	17	26	30	26
NVBU	5	19	29	48
MKB Infra	0	61	13	26
Metselbedrijven	14	15	27	44
Voegbedrijven	16	26	32	26
Steigerbedrijven	7	20	40	33
Dakdekbedrijven	23	8	38	31
Rietdekbedrijven	12	16	14	58
Tegelzetbedrijven	0	22	22	56
Sloopbedrijven	11	18	13	58
Vlechtbedrijven	19	14	19	48
Totaal AFN	11	23	25	47

Bron: EIB

ranciers van materialen en diensten en bij onderaannemers lagere prijzen kunnen worden bedongen, wordt aanzienlijk minder vaak genoemd: 39% in totaal. Dit laatste punt speelt het sterkst in de MKB infra en de tegelzettersbranche.

De MKB Infrabedrijven kennen een relatief lage score op het effect 'Opdrachtgevers eisen vaker lagere prijzen' en scoren relatief hoog op 'Leveranciers of onderaannemers offeren vaak lagere prijzen'. Hieruit kunnen we afleiden dat deze branche het best in staat is om de prijsval op de afzetmarkt af te wentelen op de toelevering en de onderaannemers. Ook de noordelijke bouwers gaat dit redelijk goed af. De minste mogelijkheden voor afwenteling zijn aanwezig in de branches vlechten, dakdekken en steigerbouw. Voor de laatste twee branches kan dit verklaard worden uit het feit dat zij naar verhouding weinig werk uitbesteden aan onderaannemers. Voor de vlechters geldt dit argument niet. Hun kostenopbouw kent een relatief grote materiaalcomponent. Kennelijk zijn zij minder in staat om het prijsniveau op de materiaalmarkt te beïnvloeden.

Een ander belangrijk punt is de teruglopende betalingsdiscipline bij de klanten. Twee derde van de bedrijven constateert dat de opdrachtgevers tijdens de bouwcrisis later zijn gaan betalen. Vooral in de dakdekbranche treedt dat verschijnsel op. De noordelijke bouwers hebben er duidelijk minder last van.

Een derde soort effect is dat 40% van de bedrijven vaststelt dat opdrachtgevers als gevolg van de bouwcrisis vaker werk zelf uitvoeren dan dit (aan hen) uit te besteden. Twee branches springen er hier toe uit. In de eerste plaats zijn dat de voegbedrijven waarvan ruim twee derde moet constateren dat dit verschijnsel

Tabel 8.3 Effecten van de crisis, in procenten

	MKB Bouw	NVBU	MKB Infra	Metsel	Voeg	Steiger	Dak- dek	Riet- dek	Tegel- zet	Sloop	Vlecht	Totaal
Opdrachtgevers eisen vaker lagere prijzen	91	57	65	85	84	87	85	72	88	79	95	86
Prijzen van onze concurrenten zijn gedaald	70	76	65	72	68	87	85	88	80	84	81	82
Opdrachtgevers hebben minder werk voor ons	70	52	65	79	68	87	62	35	74	61	86	71
Opdrachtgevers betalen vaker later	61	38	43	72	74	60	85	53	56	66	62	65
Het aantal personen/bedrijven waarmee wij concurreren is gestegen	39	57	30	52	63	47	62	60	48	47	43	54
Opdrachtgevers voeren werk vaker zelf uit	52	38	17	32	68	40	38	2	42	61	24	40
Leveranciers of onderaannemers offrenen vaker lagere prijzen	39	33	52	49	32	27	23	14	54	29	33	39

Bron: EIB

Vervolg tabel 8.3 Effecten van de crisis, in procenten

	MKB Bouw	NVBU	MKB Infra	Metsel	Voeg	Steiger	Dak- dek	Riet- dek	Tegel- zet	Sloop	Vlecht	Totaal
Geldverstrekkers geven minder makkelijk krediet	35	48	22	24	37	27	31	37	28	37	43	34
Geldverstrekkers eisen vaker hogere garanties	30	24	48	20	32	13	23	21	20	29	29	27
Leveranciers of onderaannemers eisen kortere betalingstermijnen	9	29	39	13	21	40	23	12	10	29	14	20
Leveranciers of onderaannemers bieden meer service	13	19	9	7	11	7	0	2	16	3	24	10
Overig/ nvt	0	5	0	7	5	7	0	19	10	11	5	8

Bron: EIB

voor hen van toepassing is. Het gaat hier om het beleid van metselbedrijven en aannemingsbedrijven om bij teruglopende omzetten eerst de eigen arbeidscapaciteit zoveel mogelijk te benutten. Dit gaat ten koste van het uitbesteden aan specialisten en onderaannemers. In dit geval kiezen metsel- en aannemingsbedrijven ervoor om door doorstrijken de activiteit voegen meer aan zichzelf te houden.

Ook sloopbedrijven nemen dit effect duidelijk meer dan gemiddeld waar. De verklaring is hier dat aannemingsbedrijven die overcapaciteit hebben bij renovatiewerkzaamheden eerder zelf tot sloop van bouwdelen overgaan dan bij volledige bezetting van de productiecapaciteit het geval is. Totale sloop van gebouwen en kunstwerken blijft eerst en vooral voorbehouden aan gespecialiseerde sloopbedrijven.

Rietdekbedrijven noemen dit effect nagenoeg niet. Deze branche is zeer sterk gericht op de particuliere sector: bijna 60% van de productie gaat naar particuliere (woning)eigenaren en VVE's. Deze zijn technisch niet in staat om deze activiteit over te nemen.

Bij 64% van alle respondenten leidt de bouwcrisis ertoe dat er naar de mening van de bedrijven sprake is van onvoldoende winst. Tabel 8.4 geeft dat aan. Dit komt vooral voor in de steigerbouw en de dakdekkersbranche. We zagen al dat deze twee branches ook voorkomen in de top van het klassement van bedrijfstakken die minder goed in staat zijn om de prijsdaling op de afzetmarkten door te rekenen aan de toelevering en de onderaannemers.

Verder is een kleine meerderheid van de bedrijven van mening dat er door de crisis onvoldoende opdrachten binnenkomen. Het vaakst wordt dit effect genoemd door de MKB-bedrijven uit de b&u, de steigerbouwers en de vlechtbedrijven. Het zijn juist deze branches waarin de meeste bedrijven de orderpositie op dit moment klein noemen (zie tabel 8.1).

8.3 Strategische activiteiten

We zagen eerder, dat de bouwcrisis vooral in de arena van de prijsconcurrentie werd uitgevochten (zie § 8.2). Daarbij past dat de meeste bedrijven aangeven dat het berekenen van lagere prijzen aan de klanten de voornaamste strategie was om te proberen de crisis te bestrijden. Twee derde van de bedrijven noemt dit punt; bij de metselbedrijven en de steigerbouwers is dat zelfs bij 80% of meer het geval. Alleen bij de sloopbedrijven nam minder dan de helft zijn toevlucht tot dit middel. Tabel 8.5 bevat een overzicht van de meest genoemde maatregelen.

Een ander veel gebruikt middel (genoemd door 57% van de bedrijven) is het zoeken naar nieuwe klanten binnen het bestaande marktsegment. Vooral voegers waren op dit punt actief; rietdekkers deden hier relatief het minst aan. Zoeken naar nieuwe klanten in andere marktsegmenten dan het gebruikelijke, was aanzienlijk minder populair.

Het minder uitbesteden van werk of minder inhuren van personeel was een derde activiteit die door meer dan de helft van alle bedrijven vanwege de bouwcrisis werd ondernomen. Vooral steigerbouwers en tegelzetters noemen deze maatregel. Vooral voor wat betreft de tegelzetbedrijven is deze actie opmerkelijk, omdat in deze branche in 2009 al heel weinig werk werd uitbesteed of door uitzend- en inleenkrachten werd uitgevoerd.

Rietdekkers noemden deze maatregel naar verhouding weinig.

Tabel 8.4 Problemen door de crisis, in procenten

	MKB Bouw	NVBU	MKB Infra	Metsel	Voeg	Steiger	Dak- dek	Riet- dek	Tegel- zet	Sloop	Vlecht	Totaal
Onvoldoende winst	52	48	52	70	63	73	85	49	54	66	62	64
Onvoldoende opdrachten (Tijdelijk) oninbare korte termijn vorderingen	74	52	61	54	63	67	46	26	42	47	62	54
Negatieve cashflow (kasstroom)	30	24	4	31	32	7	23	14	12	26	29	23
Onvoldoende kapitaal	39	14	22	17	32	20	23	19	14	21	19	22
Geen problemen	30	10	0	14	26	33	23	12	18	24	24	19
	17	14	17	11	21	7	8	33	16	24	14	19

Bron: EIB

Tabel 8.5 Ondernomen activiteiten vanwege de crisis, in procenten

	MKB Bouw	NVBU	MKB Infra	Metsel	Voeg	Steiger	Dak- dek	Riet- dek	Tegel- zet	Sloop	Vlecht	Totaal
Berekenen van lagere prijzen aan de klant	57	52	57	80	53	87	54	53	68	47	67	66
Zoeken naar nieuwe klanten in hetzelfde marktsegment	57	62	48	61	68	33	62	30	58	50	57	57
Minder werk uitbesteden of minder personeel inlenen/inhuren	57	67	43	46	53	67	46	30	64	53	57	54
Bedingen van lagere prijzen bij leveranciers en onderaannemers	57	43	74	39	37	47	54	23	64	39	62	49
Dienstverlening verbreden, meer service	39	33	30	51	58	47	38	49	46	39	43	48
Kwaliteit van het werk of dienstverlening verbeteren	39	24	30	51	42	47	38	37	46	47	48	45
Samenwerken met andere bedrijven	9	10	26	30	26	13	23	26	28	16	14	24

Bron: EIB

Vervolg tabel 8.5 Ondernomen activiteiten vanwege de crisis, in procenten

	MKB Bouw	NVBU	MKB Infra	Metsel	Voeg	Steiger	Dak- dek	Riet- dek	Tegel- zet	Sloop	Vlecht	Totaal
Personeel ontslaan of met vervroegd pensioen laten gaan	35	33	4	38	21	47	15	5	18	11	14	23
Richten op nichemarkten of specialisme	26	10	48	20	21	27	38	16	18	16	10	22
Zoeken naar nieuwe klanten in andere marktsegmenten	35	5	13	23	26	33	15	12	18	26	14	21
Nieuwe producten, diensten, technieken of processen	22	5	22	15	26	7	23	9	8	11	10	15
gebruiken of ontwikkelen Overbodige eigendommen	4	14	9	15	11	33	0	9	14	16	5	13
of voorraden verkopen Geld lenen of kredieten bij banken of leveranciers	9	14	4	11	16	20	23	9	6	18	10	12
verruimen Personeel met deeltijd- ww laten gaan	13	10	4	15	11	7	15	5	8	3	19	10
Overig/ nvt	65	10	30	34	16	13	8	53	20	24	19	31

Bron: EIB

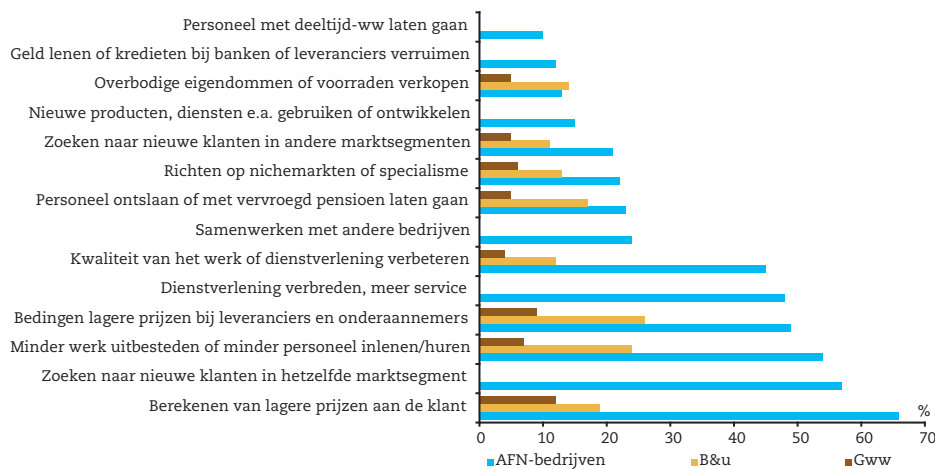
De tabel geeft verder een groot aantal activiteiten aan die gemiddeld genomen relatief weinig worden ingezet om de crisis te bestrijden, maar die in sommige branches soms toch meer dan gemiddelde aandacht krijgen. Het in de publiciteit veel genoemde middel van de deeltijd-ww komt binnen de AFN-branches slechts bij een tiende van de bedrijven aan de orde, maar scoort bij de vlechtbedrijven tweemaal zo hoog.

Het verkopen van overtollige eigendommen of voorraden wordt AFN-breed door 13% van de bedrijven ingezet. Binnen de steigerbouw echter geeft 33% van de bedrijven aan dit middel toe te passen om de financiële positie te verbeteren. Dit kan worden verklaard uit de afwijkende balanssamenstelling van de bedrijven binnen de laatstgenoemde branche.

De uitkomsten kunnen vergeleken worden met die van een soortgelijk onderzoek onder algemene bouwbedrijven uit de b&u en de gww⁸. Figuur 8.1 zet deze uitkomsten naast elkaar.

Als grote lijn komt naar voren, dat gww-bedrijven minder strategische maatregelen hebben genomen dan b&u-bedrijven, die op dat punt weer duidelijk minder actief zijn dan gespecialiseerde bouwbedrijven. Een belangrijke oorzaak is, dat de bouwcrisis de verschillende categorieën in verschillende mate raakt. De infrastructuurmarkt komt duidelijk beter door de crisis dan de b&u, terwijl de algemene aannemingsbedrijven beter in staat zijn dan de bouwspecialisten om de nadelige effecten af te wentelen op onderaannemers en leveranciers. Deze zijn vaak als onderaannemer de laatste schakel in de bouwketen. Daarnaast moet worden bedacht dat het moment van enquêteren bij de algemene

Figuur 8.1 Meest genoemde strategische maatregelen door AFN-bedrijven en algemene bouwbedrijven b&u en gww, in procenten

Bron: EIB

8 EIB (2010), Strategie en crisis. Reacties van bouwbedrijven op de economie.

bouwbedrijven wat eerder lag dan bij de gespecialiseerde bedrijven. In die tussentijd is de bouwcrisis verder verdiept, waardoor het voorstelbaar is dat bedrijven de urgentie van maatregelen over het geheel genomen sterker zijn gaan ervaren.

Als we kijken naar de meest genoemde strategieën dan blijken deze in sterke mate overeen te komen. De meeste nadruk wordt door alle groepen gelegd op :

- het berekenen van lagere prijzen aan de klanten;
- het bedingen van lagere prijzen bij toeleveranciers en onderaannemers;
- minder uitbesteden van werk en inhuren of -lenen van personeel.

Een belangrijke uitzondering is het zoeken naar nieuwe klanten in hetzelfde marktsegment. Dit punt komt bij de AFN-bedrijven op de tweede plaats, maar wordt door de algemene bouwbedrijven in het geheel niet genoemd.

Belangrijke punten die door de algemene aannemingsbedrijven wel worden genoemd, maar die bij de AFN-bedrijven niet boven de 10% drempel uitkomen zijn:

- het verlagen van kosten van reclame en sponsoring (in de b&u goed voor 21%);
- het uitstellen of vertragen van investeringen (19% in de b&u);
- actievare debiteurenbewaking (18% in de b&u).

Tenslotte is aan de bedrijven gevraagd welke activiteiten men na de bouwcrisis zou willen ondernemen ter verbetering van de eigen marktpositie.

Tabel 8.6 laat zien dat de spreiding in het patroon van antwoorden enorm groot is. Eén categorie springt eruit: langdurige contracten met opdrachtgevers. Ruim 40% van de bedrijven geeft aan zich daar meer op te willen richten teneinde het herstel na de crisis te versnellen en wellicht ook om minder kwetsbaar te zijn in een nieuwe conjuncturele neergang. Opvallend is dat het juist de infrabedrijven zijn - die over het geheel genomen het minst van de bouwcrisis te lijden hebben gehad - die deze maatregel het meest frequent noemen.

Verder wordt ook het opbouwen van een diverser bestand van opdrachtgevers gemiddeld genomen relatief vaak genoemd. Deze defensieve strategie van risicospreiding vindt vooral aanhang binnen de noordelijke bouwers van de NVBU en de voegbedrijven. Met name de voegbedrijven zijn relatief sterk (meer dan 50% van de omzet) afhankelijk van hoofdaannemingsbedrijven.

Tabel 8.6 Na de crisis te ondernemen activiteiten, in procenten

	MKB Bouw	NVBU	MKB Infra	Metsel	Voeg	Steiger	Dak- dek	Riet- dek	Tegel- zet	Sloop	Vlecht	Totaal
Meer richten op langdurige contracten met de opdrachtgever	48	43	61	44	26	40	38	23	30	45	43	41
Opbouwen van diverser bestand van opdrachtgevers	39	48	35	32	47	40	31	19	24	34	43	36
Verbreden van de dienstverlening (ontzorgen van de hoofdaannemer)	17	5	35	41	26	33	23	9	24	26	38	28
Smeden van samenwerkingsverbanden om totaaloplossingen te leveren	17	29	39	27	16	13	31	14	22	32	24	25
Verbeteren van de logistiek op en rond de bouwplaats	26	19	26	27	5	27	8	14	22	16	38	22
Meer laagdrempelige samenwerking toepassen (collegiale in- en uitleen, inkopen)	30	19	9	31	21	0	31	12	16	13	14	20
Meer als hoofdaannemer optreden	13	19	4	24	26	7	38	16	20	18	5	20

Bron: EIB

Vervolg tabel 8.6 Na de crisis te ondernemen activiteiten, in procenten

	MKB Bouw	NVBU	MKB Infra	Metsel	Voeg	Steiger	Dak- dek	Riet- dek	Tegel- zet	Sloop	Vlecht	Totaal
Verbeteren operationele samenwerking en communicatie met bouwpartners	30	10	26	21	5	7	15	9	18	26	33	19
Betere benutting automatisering	26	29	26	7	0	0	15	9	14	26	33	16
Meer duurzaam inkopen	30	10	35	6	11	13	15	14	10	24	10	15
Het bedrijf certificeren / aansluiten bij keurmerk	22	0	9	21	5	20	15	7	14	21	14	15
Meer hoger geschoolde personeelsleden aantrekken	13	19	22	7	5	20	8	2	8	18	5	11
Anders	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	1

Bron: EIB

Bijlage A   Uitgangspunten bij bepaling opleidingsbehoefte

Voor het bepalen van de opleidingsbehoefte is een aantal aannames gemaakt:

- Leerlingen in opleiding worden verondersteld in het eerste jaar 25% productief te zijn en in het tweede jaar 75%.
- Er wordt verondersteld dat 30% van de in opleiding zijnde leerlingen jaarlijks afvalt. Uit onderzoek van het EIB⁹ is gebleken dat het rendement van BBL-opleidingen 70% is, dit wil zeggen dat 30% van de instroom het diploma niet haalt. Omdat het aanbod van leerlingen voor het overgrote deel uit BBL-leerlingen bestaat is dit cijfer als uitvalpercentage aangenomen.
- De opleidingsbehoefte die zou kunnen voortvloeien uit de vervangingsvraag omdat werkenden vertrekken naar een andere bedrijfstak wordt buiten beschouwing gelaten. De vervanging van deze uitstroom uit de branche wordt grotendeels gecompenseerd door instroom vanuit andere sectoren (substitutie).
- Niet alle vakkrachten die het arbeidsreserve instromen, zullen beschikbaar zijn als de werkgelegenheid weer aantrekt. In de praktijk zal een deel van deze vakkrachten elders buiten de branche een baan vinden. Aangenomen wordt dat 10% van het arbeidsreserve jaarlijks elders werk vindt en niet langer voor de branche als vakkracht beschikbaar is¹⁰.
- De instroom van leerlingen kan gezien worden als een bovengrens. In de berekening wordt aangenomen dat de uitstroom wordt vervangen door gekwalificeerde instroom. Uiteraard kan benodigd personeel ook worden gerekruteerd uit niet of minder gekwalificeerde krachten.

---

⁹ EIB, Kosten en baten van de bbl-opleiding in de bouw. Te verschijnen.

¹⁰ Zie de box 'Uitvaleffect ten gevolge van de recessie' in hoofdstuk 3.

2005

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid in 2005

Bouworganisatievormen in beweging

Beroepsmobiliteit in de bouw

Bouwbedrijven 2005, ontwikkelingen en vooruitzichten

Waardecreatie door grote bouwondernemingen

De vooruitzichten voor de installatiemarkt in 2005 (UNETO-VNI)

Kosten en baten van het verlaagde BTW-tarief op onderhoudswerk aan woningen (FOSAG)

Marktgericht ondernemen in de bouw

Het ziekteverzuim in de bouw in 2004

De metselaar

Het leidinggevend personeel in de bouw

De bouwarbeidsmarkt in het najaar van 2004

Beroepscompetenties van het middenkader in de bouw

Arbowensen en -behoeften van werkgevers en werknemers in de bouw in 2004 (ARBOUW)

Arbeidsongevallen in de bouw in 2004 (ARBOUW)

Bouwen voor de gezondheids- en welzijnszorg

Regelgeving in de planontwikkelingsfase

Regionale woningmarkten

De bouwarbeidsmarkt op weg naar 2010

De bouwarbeidsmarkt in de periode 2005-2010

Opdrachtgevers aan het woord

Bedrijfseconomische kencijfers van gespecialiseerde bedrijven in de bouw in 2004

Bedrijfseconomische kencijfers van gww-bedrijven in 2004

Bedrijfseconomische kencijfers van b&u-bedrijven in 2004

Algemene kosten in het bouwbedrijf in 2004

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in de bouwnijverheid

Eindmeting Arbovoorlichting in de bouw, tweede effectmeting (Ministerie van SZW)

Het arbeidsbestand in de bouwnijverheid in 2004

De bouwbedrijven in 2004

2006

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid in 2006

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid in 2006
De Nederlandse regio's

Vraag naar kantoren tot 2015

Bouwbedrijven 2006, ontwikkelingen en vooruitzichten

Bouwen in: Noord-Nederland, Noord-Holland en Utrecht, Oost-Nederland, Zuid-Nederland en Zuid-Holland (Bouwend Nederland)

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in de aan de bouw toelevende industrie en de bouwmaterialenhandel

Eindevaluatie Arboconvenant Funderingsbranche

Het ziekteverzuim in de bouwnijverheid in 2005

Arbowensen en -behoeften van bouwbedrijven en werknemers 2005 (ARBOUW)

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in ontwerp bureaus

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2005 (ARBOUW)

Activity Based Costing in het bouwbedrijf

Prestatietoeslag in de restauratiebouw

Bouwen op vertrouwen

Internetgebruik door bouwbedrijven

De kabel- en leidingsector; -investeringsvolume en opdrachtgeverschap-

Sectorprofiel schilders-, afwerkings- en glaszetbedrijf 2005-2012

De bouwarbeidsmarkt in het najaar van 2005

Bedrijfseconomische kencijfers van b&u-bedrijven in 2005

Bedrijfseconomische kencijfers van gww-bedrijven in 2005

Bedrijfseconomische kencijfers van gespecialiseerde bedrijven in de bouw in 2005

Algemene kosten in het bouwbedrijf in 2005

Verkenning knelpunten bij duurzaam, zuinig en materiaalarm aanbesteden en bouwen (RWS/DWW)

Het arbeidsbestand in de bouwnijverheid in 2005

De bouwbedrijven in 2005

2007

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid in 2007

Beperking hypotheekrenteaftrek 'Gevolgen voor de bouwproductie en woningmarkt'

Opdrachtgevers aan het woord - *meting* 2006

Infrastructuurmonitor MIT 2007

De restauratieproductie tot 2011

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in het bouwproces

Bouwbedrijven 2007 *Ontwikkelingen - Vooruitzichten*

Sectorprofiel stukadoors-, afbouw- en terrazzo-/vloerenbedrijf 2005-2012

Het ziekteverzuim in de bouwnijverheid in 2006

De sector civiele betonbouw *marktontwikkelingen, opdrachtgeverschap en werkgelegenheid*

Bouwconcerns in beeld 2006/2007

Opdrachtgevers aan het woord - *meting* 2007

Bedrijfseconomische kencijfers van gww-bedrijven in 2006

Bedrijfseconomische kencijfers van b&u-bedrijven in 2006

Het arbeidsbestand in de bouw in 2006

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2006 (ARBOUW)

Transparantie in de bouwpraktijk

De bouwbedrijven in 2006

2008

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2008

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in het bouwproces - *meting*
2007

Kostendruk van wet- en regelgeving in het gespecialiseerde aannemingsbedrijf

Infrastructuurmonitor MIRT 2008

Bouw in beeld 2007

Openbaarvervoerinfrastructuur in een geliberaliseerde markt

Algemene kosten in het bouwbedrijf

Het ziekteverzuim in de bouw in 2007

Kwaliteit van de dienstverlening en het bestuurlijk proces van lagere overheden

De markt voor restauratie en onderhoud van monumenten tot 2013

Uitdagingen en beleidsopties bij nieuwbouw van woningen
Regionale ontwikkelingen en beleid na 2009

De Vastgoedlezing 2008 *Crisis op de Nederlandse woning- en vastgoedmarkt?* (ASRE)

Bedrijfseconomische kencijfers van b&u-bedrijven in 2007

Bedrijfseconomische kencijfers van gww-bedrijven in 2007

Bouwconcerns in beeld 2007/2008

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2007 (ARBOUW)

2009

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2009

Opdrachtgevers aan het woord - *meting* 2008

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in het bouwproces - *meting* 2008

Middenkaderopleidingen in de bouw

Algemene kosten in het bouwbedrijf 2006-2007

Bouw in beeld 2008

Trends en ontwikkelingen in de afbouwbranche 2009-2014

De zelfstandige zonder personeel in de bestratingsbranche

Het ziekteverzuim in de bouw in 2008

Hervorming van de woningmarkt

Reïntegratie van langdurig zieke werknemers in de bouw

Bouwconcerns in beeld 2008-2009

2010

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2010

Algemene kosten in het bouwbedrijf 2006-2008

Bedrijfseconomische kencijfers b&u-bedrijven 2008

Bedrijfseconomische kencijfers gww-bedrijven 2008

Trends en ontwikkelingen in de afbouwbranche 2010-2015

Zzp'ers in de bouw

De arbeidsmarkt in de bitumineuze en kunststofdakbedekkingsbranche

Ondergrondse netwerken en grondwaterbeheer

Ziekteverzuim in de bouw 2009

Nacht- en weekendwerk in het wegonderhoud

Bouw in beeld 2009

De bouwarbeidsmarkt 2010-2015

Bedrijfseconomische kencijfers gespecialiseerde bedrijven 2007-2008

Strategie en crisis

Vrouwen in technische functies

Economisch Instituut voor de Bouw

Basisweg 10
1043 AP Amsterdam

Postbus 58248
1040 HE Amsterdam

t (020) 583 19 00
f (020) 583 19 99

eib@eib.nl
www.eib.nl

Desktop publishing: Margo Wakidjan-Nijbroek, EIB
Druk: Stadsdrukkerij Amsterdam N.V.